

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ

KMM

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN MƏLUMATI

Xüsusi buraxılış

Bakı – 2023

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASINDA ƏN YÜKSƏK HÜQUQİ QÜVVƏYƏ MALİKDİR**

**Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının
149-cu maddəsinin I hissəsi**

Təsisçi

Azərbaycan Respublikasının
Konstitusiya Məhkəməsi

1999-cu ildən nəşr olunur

Səksən doqquzuncu buraxılış

Redaksiya heyəti:

Fərhad Abdullayev (sədr)
Rauf Quliyev
Dürdanə Məmmədova
Tural Aslanov
Anar Hacızadə
Nəzrin Paşayeva
İntiqam Eyvazov

Baş redaktor

Dürdanə Məmmədova

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, Gənclər meydanı, 1.
Tel: (99412) 492-62-86, 492-98-49
Faks: (99412) 492-86-41

MÜNDƏRİCAT

I hissə

Fərhad ABDULLAYEV	Ulu Öndər Heydər Əliyev – Müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasının müəllifi.....11
Əli HÜSEYNLİ	Heydər Əliyev Azərbaycanda mütərəqqi dövlətçilik ənənələrinin banisidir.....26
Sona SALMANOVA	Heydər Əliyev Azərbaycanda müasir hüquqi dövlətçiliyin banisidir.....38
Səbinə ƏLİYEVƏ	Azərbaycanda Ombudsman təsisatının yaradılmasında Ulu Öndər Heydər Əliyevin rolu49
Anar BAĞIROV	Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan vəkiliyyəsinin banisi kimi65
Rövşən İSMAYILOV	Heydər Əliyev: Hüquqi dövlətin banisi74
Humay ƏFƏNDİYEVƏ	Şərəfli ömür yolu və zəngin yaradıcılıq.....85
Rauf QULİYEV	Heydər Əliyev və Konstitusiya ədalət mühakiməsi94
Fərid HACIYEV	Azərbaycanda insan hüquqları ideyasının inkişaf dinamikası: Ulu Öndər Heydər Əliyevlə başlanan yol.....105
Kamran BAYRAMOV	Azərbaycan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin yaratdığı möhkəm təməl üzərində uğurla inkişaf edir.....116
Şəlalə QULUZADƏ	Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında konstitusionalizm quruculuğu.....127
Dürdanə MƏMMƏDOVA	Ümummilli Lider Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.....142

Rəna ABBASOVA	Heydər Əliyev – Azərbaycanı beynəlxalq hüququn müstəqil subyektinə çevirən lider.....157
Tural ASLANOV	Heydər Əliyev – Azərbaycanda müasir hüquqi dövlətin banisi.....164
Tofiq HÜSEYNOV Nurlan İSMAYILOV	Müəllifi Ümummilli Lider Heydər Əliyev olan Azərbaycan Konstitusiyasının tarixi, mahiyyəti və əhəmiyyəti.....172
Həcər QURBANOVA	Ümummilli Lider Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan184
Firuzə TARVERDİYEVA	Müstəqil Azərbaycanın birinci konstitusiyasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qabaqcıl demokratik ideyaları198
Kamran CƏFƏROV	Heydər Əliyev və Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlət quruculuğu.....210

**Azərbaycan Respublikası
Konstitusiyaya Məhkəməsinin
Məlumatının Azərbaycan
xalqının Ümummilli Lideri
Heydər Əliyevin
100 illik yubileyinə
həsr olunmuş
xüsusi buraxılışı**

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı Ulu Öndər Heydər Əliyev bizim hər zaman fəxr edəcəyimiz dahi liderdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi üçün olduqca böyük və əvəzedilməz işlər görmüş tarixi şəxsiyyətdir.

Bu il görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyidir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 2022-ci il 29 sentyabr tarixində “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında” Sərəncam imzalanıb. Bu Sərəncamda qeyd edilib: “Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir”.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin əsas məqsədi sözün əsl mənasında müstəqil və qüdrətli Azərbaycan dövləti qurmaq idi. Siyasi müdrikliyi sayəsində hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilən, bütün dünya azərbaycanlılarının sevgisini qazanan dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyinə nail olmaqla tarixə müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu olaraq daxil oldu.

Ulu Öndər Heydər Əliyev respublikanın yüksək sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm bünövrə yaratmaqla dövlətçiliyimizə, onun möhkəmləndirilməsinə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev öz parlaq siyasi zəkası sayəsində müstəqil Azərbaycanı, onun bugünkü reallıqlarını yaratmış və gələcək inkişaf yollarını müəyyən etmişdir. Azərbaycanda dövlətçilik ənənələrinin müasirləşdirmə vasitəsilə bərpa edilməsi, müstəqilliyin əbədi xarakter alması, həmçinin ölkəmizin iqtisadi cəhətdən dinamik şəkildə inkişaf etdirilməsi, dövlətimizin beynəlxalq nüfuzunun sürətlə artması məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin səmərəli fəaliyyəti sayəsində mümkün oldu.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana həm birinci, həm də ikinci rəhbərliyi dövrləri tariximizə yüksəliş və quruculuq mərhələləri kimi daxil olmuşdur. 1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı dövlətçiliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi baxımından həlledici rol oynadı. Məhz Ulu Öndər demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində davamlı siyasət yeridərək, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının əsas prinsiplərinin bərqərar olması üçün davamlı zəmin yaratdı. Ümummilli Liderin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra həyata keçirilmiş genişmiqyaslı islahatlar çərçivəsində ən əlamətdar və mühüm hadisələrdən biri 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsi idi.

Dövlətimizin Əsas Qanunu qəbul edildikdən sonra 1998-ci ildə konstitusiya nəzarəti orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi fəaliyyətə başlamış, bu təsisatın dövlət hakimiyyəti sistemində yeri və rolu müəyyənləşdirilmişdir.

2023-cü ildə Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlamasının 25 illiyi tamam olur. Məhkəmə üçün yubiley tarixinin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə təsadüf etməsi olduqca əlamətdar və şərəflidir. Ölkəmizdə Konstitusiya Məhkəməsi simasında konstitusiya nəzarəti orqanının fəaliyyətə başlaması, eyni zamanda bu orqanın müstəqilliyinin təmin edilməsi və ümumilikdə konstitusionalizm ideyalarının inkişaf etdirilməsi məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Müasir müstəqil Azərbaycan dövləti Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ideyaları və zəngin dövlətçilik irsi əsasında sürətlə inkişaf edir. Bu gün Ulu Öndərin siyasətini uzaqgörənliklə və uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni nailiyyətlər əldə edilir, milli dövlətçilik tariximizin şərəfli və qürurlu səhifələri yazılır. 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində qazanılan şanlı Qələbə dövrümüzün igidlik və şücaət salnaməsi olaraq Azərbaycan xalqının qürur mənbəyinə çevrildi. Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin yenilməz siyasi iradə və qətiyyəti, Ordumuzun qəhrəmanlığı, xalqımızın Dövlət Başçısı ətrafında bir məqsəd naminə səfərbərliyi İkinci Qarabağ müharibəsində dövlətimizin qələbəsini təmin etdi.

Qeyd edilməlidir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi respublika səviyyəsində, eyni zamanda ölkəmizin

hüdüdlərindən kənarında geniş şəkildə və böyük təntənə ilə qeyd edilir. Konstitusiya Məhkəməsi də öz növbəsində Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi ilə bağlı silsilə tədbirlər həyata keçirməkdədir. Belə ki, 2022-ci ilin oktyabr ayında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi və 12 noyabr - Konstitusiya Gününə həsr olunmuş “Hüquqi dövlətin əsasları” adlı hüquq olimpiadası respublikanın bir sıra rayonlarında keçirilmişdir.

Həmçinin cari ilin fevral-mart aylarında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi münasibətilə paytaxtda məktəblilər arasında, eyni zamanda Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində “Heydər Əliyev və hüquqi dövlət” adlı hüquq olimpiadaları təşkil edilmişdir.

Eyni zamanda, “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın icrası çərçivəsində mart ayında Konstitusiya Məhkəməsinin kollektivi ağacəkmə aksiyasında fəal iştirak etmiş, aprelin 19-da Konstitusiya Məhkəməsinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir.

Həyata keçirilən silsilə tədbirlər dahi şəxsiyyətin əziz və unudulmaz xatirəsinə dərin hörmət və ehtiramın bariz nümunəsidir.

Bu tədbirlərin davamı olaraq Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatının Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışını oxucuların diqqətinə təqdim edirik. Xüsusi buraxılışda yer alan məqalələrdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin geniş və çoxşaxəli fəaliyyəti, dövlətimiz və xalqımız üçün gördüyü əvəzsiz işlər, o cümlədən müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasının hazırlanaraq qəbul edilməsində, konstitusiya nəzarəti orqanının yaradılmasında tarixi rolu barədə ətraflı məlumat verilmişdir.

Fərhad Abdullayev
Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin sədri

Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı №2/2023

Fərhad ABDULLAYEV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV – MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN KONSTITUSİYASININ MÜƏLLİFİ

Tarixdə elə şəxsiyyətlər olur ki, onların fəaliyyəti xalqın, dövlətin inkişaf yolunu müəyyən edir, qoyduqları irs isə gələcək nəsillər üçün dövlətçilik ənənələrinin yaşamasında inkişafın istiqamətini formalaşdırır. Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində Ümummilli Liderlik zirvəsinə ucalan məhz Heydər Əliyev olub. Azərbaycan tarixinin bütöv bir mərhələsi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycan xalqının dahi oğlu, hər zaman Vətəninə və xalqına hədsiz məhəbbəti ilə seçilən Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqımızın dövlətçilik şüurunun, müasir ictimai-siyasi fikrin ən bariz təəcəssümüdür. Dahi şəxsiyyət və görkəmli siyasi xadim Heydər Əliyev ən uca missiyanı həyata keçirərək müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı olub və öz misilsiz fəaliyyəti ilə bütöv bir tarix yazıb. Ulu Öndərin həyatı və çoxşaxəli fəaliyyəti tariximizin ən şanlı səhifələrindəndir. Məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə ölkəmiz əsrlərə bərabər inkişaf yolu keçib.

Bu il dahi şəxsiyyət, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubileyidir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan 2022-ci il 29 sentyabr tarixli Sərəncamla Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan edilib. Həmin Sərəncamda qeyd edilib: “Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsini həmişə uca tutur və

minnətdarlıqla anır, yenidən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir”.

Bütün mənalı ömrünü xalqına və dövlətinə xidmətə həsr edən Ulu Öndərin şəxsiyyətinin əzəməti, gördüyü işlərin vacibliyi və böyüklüyü zaman keçdikcə daha da dərinlən dərk edilir. Azərbaycan xalqı hər zaman Heydər Əliyevin şəxsiyyətinə, onun ideyalarına, qoyduğu dəyərli irsə böyük hörmət və ehtiram hissi ilə yanaşır. Məhz buna görə Ulu Öndərin irsini öyrənmək, təbliğ və tətbiq etmək qarşımızda duran vacib və aktuallığını itirməyən mühüm məsələdir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Heydər Əliyevin xatirəsinə ən böyük hörmətimiz onun yoluna sədaqətimizdir. Biz bu yolla gedirik və bu gün Azərbaycan reallıqları, uğurlar, qələbələr, bax, bu yolun təməlinə dayanıb”.

Məlum olduğu kimi, ötən əsrin 60-cı illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox sahələrində mənfə meyllər özünü büruzə verir, ölkə iqtisadi və mədəni tənəzzül dövrünü yaşayırdı. Respublikamızın inkişafı getdikcə ləngiyərək, ümumilikdə əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinə kifayət qədər mənfə təsir göstərməyə başlamışdı. Məhz belə bir ağır vəziyyətdə ölkə rəhbərliyində mühüm dəyişiklik baş verdi. Belə ki, 1969-cu ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin Birinci dövrü başladı. Ümummilli Liderin rəhbər seçilməsi xalqımızın taleyində əhəmiyyətli dönüşün başlanğıcı, eyni zamanda, Azərbaycanın sürətli inkişafının əsasının qoyulduğu tarixdir. Doğma xalqına olduqca bağlı olan Ulu Öndər Heydər Əliyev çox mürəkkəb şəraitdə Azərbaycanı Sovet İttifaqının qabaqcıl ölkələrindən birinə çevirmək üçün genişmiqyaslı islahatlar proqramının həyata keçirilməsinə nail oldu. 1969-1982-ci illər ərzində zəngin təcrübəyə əsaslanan dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə respublikada istehsalın sürəti xeyli artıb, məhsuldarlıq yüksəlib, elmi-texniki tərəqqidə böyük irəliləyişlər baş verib, eyni zamanda, əhalinin maddi rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşıb.

Tarixi inkişafın sonrakı gedişatı bir daha sübut etdi ki, Ümummilli Lider hələ o zamanlar müstəqil Azərbaycanı qurmağa başlamışdı. Ötən əsrin 60-cı illərinin sonunda Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə irəli çəkilməsi ölkənin gələcək müstəqilliyinə etibarlı bünövrə formalaşdırmağa başladı. Ümummilli

Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dövründə yaradılmış iqtisadi potensial müstəqillik illərində Azərbaycan üçün çox böyük rol oynadı. Ulu Öndərin həyata keçirdiyi düşünülmüş daxili siyasət sayəsində ölkəmizdə milli özünüdərk və vətənpərvərliyin gücləndirilməsi baxımından da olduqca vacib addımlar atıldı. Milli şüurun inkişaf etdirilməsi, müxtəlif sahələrdə yerli kadrların yetişdirilməsi, o cümlədən milli ruhun yüksəldilməsi istiqamətində bir çox mühüm işlər həyata keçirildi. Bununla bağlı 2022-ci il 29 sentyabr tarixli dövlətimizin başçısının Sərəncamında qeyd edilib: “Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərk və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir”.

1991-ci ildən Azərbaycanda cərəyan edən mürəkkəb və eyni zamanda ziddiyyətli proseslər, həmçinin ölkənin müstəqilliyi üçün təhdidlərin meydana çıxması, vətəndaş qarşıdurmasının güclənməsi, anarxiya mühitinin dərinləşməsi onu göstərdi ki, ölkəni yaranmış ağır vəziyyətdən yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyev kimi güclü lider xilas edə bilər. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın təkidli çağırışlarına cavab verərək hakimiyyətə geri qayıdıb, Azərbaycanın fəlakətlərlə üz-üzə qaldığı bir dövrdə həyatını təhlükəyə ataraq, xalqımızın tarixinə milli dövlətçiliyin xilaskarı kimi daxil olub. Xalqının yanında olmağa qərar verən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev özünün həyat fəlsəfəsini belə izah edirdi: “Mənim həyat amalım bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olub. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədirbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözümlü, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib”.

1993-cü ildə yenidən rəhbərliyinə qayıdan dahi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti və eyni zamanda, tarixi uzaqgörənliyi ilə milli dövlətçilik ideyasının həyata keçirilməsinə, müasir və müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasına nail oldu, ölkəmiz öz liderinin rəhbərliyi ilə yeni inkişaf yoluna qədəm qoydu. Ulu Öndər Heydər Əliyev belə mürəkkəb vəziyyətdə ölkə daxilində siyasi sabitliyin təmin edilməsi, iqtisadi siyasət prioritetlərinin müəyyən edilməsi,

kompleks xarakterli islahatların həyata keçirilməsinə əsas yaradan qanunvericilik bazasının hazırlanması vəzifələrinin öhdəsindən məharətlə gəldi. Həmin dövrdə mövcud olan hüquq sistemi və qanunlar hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə təminat vermirdi. Cəmiyyətin gələcək inkişafı digər sahələrlə yanaşı, eyni zamanda, hüquq sahəsində də köklü islahatların həyata keçirilməsini, tamamilə yeni və demokratik dəyərlərə əsaslanan milli qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını zərurətə çevirmişdi. Məhz bu səbəbdən müstəqil dövlət qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri yeni Konstitusiya layihəsinin hazırlanması oldu.

Milli Məclisin 1995-ci il 2 may tarixli 1048 sayılı qərarı ilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın tərkibi təsdiq olundu. Konstitusiya Komissiyasının tərkibinə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri ilə yanaşı, tanınmış ictimai-siyasi və elm xadimləri, görkəmli hüquqşünaslar, tarixçilər, dilçilər daxil edilmişdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Komissiyanın fəaliyyəti zamanı Əsas Qanunun layihəsinə dair öz dəyərli tövsiyələrini verib, Konstitusiyanın hər bir müddəasını şəxsən nəzərdən keçirib, Konstitusiya layihəsinin açıq müzakirələrini təşkil etməklə onun ən yetkin formada qəbulunu təmin etmək üçün gərgin əmək sərf edib.

Yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın 1995-ci il iyunun 5-də ilk iclası keçirildi və həmin iclasda geniş nitq ilə çıxış edən Ümummilli Lider Heydər Əliyev dövlətimizin konstitusiya quruculuğu tarixinə toxunaraq qeyd etmişdi ki, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiya layihəsinin hazırlanması respublikamızın tarixində böyük hadisədir. Ulu Öndər həmin çıxışında bildirmişdi: “Konstitusiya yaratmaq üçün şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyik, bəhrələnməliyik”.

Eyni zamanda, həmin çıxışında Ulu Öndər Heydər Əliyev yeni Konstitusiyanın məramı, qaynaqları, mahiyyətinə aydınlıq gətirərək ölkənin Əsas Qanunu barədə belə demişdi: “Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanun-

vericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır”.

Həmçinin yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın 1995-ci il oktyabrın 3-də keçirilən iclasında Komissiyanın sədri Heydər Əliyev bildirmişdi: “Bizim yeni Konstitusiyamız, şübhəsiz ki, birinci növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, bu müstəqilliyin əbədi olduğunu və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün bütün prinsipləri əks etdirməlidir. Yeni konstitusiyamız demokratik prinsipləri özündə əks etdirməlidir. Yəni dünya demokratiyasının əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən, demokratiya sahəsində inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiya təcrübəsindən istifadə etməli və Azərbaycan Respublikasının özünəməxsus tarixi, milli ənənələrini əks etdirən prinsipləri özündə cəmləşdirməlidir. Bir sözlə, biz elan etmişik və mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı, dünyəvi dövlət qururuq”.

Yeni Konstitusiya 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə, preambula və keçid müddəalarından ibarət olmaqla 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul edildi, 1995-ci il noyabrın 27-də isə qüvvəyə mindi. İlk Konstitusiyanın milli dövlətçilik tarixində müstəsna əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan 1996-cı il 1 noyabr tarixli Fərmana əsasən, hər il noyabrın 12-si Konstitusiya Günü kimi qeyd edilməyə başlanıb. 1995-ci ildə Əsas Qanunun qəbul edilməsi müstəqillik tariximizin ən vacib hadisələrindən biri olmaqla yanaşı, dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox mühüm ictimai-siyasi hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Yeni Konstitusiyanın qəbulu eyni zamanda, ölkəmizin inkişafının prinsipə tamamilə yeni mərhələyə qədəm qoymasının göstəricisi olmaqla, müstəqillik illərində əldə olunan nailiyyətlərin hüquqi fundamenti qismində çıxış edib.

Əsas Qanunun Preambulasında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, bu ali sənəd çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək, ümumbəşəri dəyərlərə sadıq

olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək kimi ülvi niyyətlər bəyan edilib.

Hər bir demokratik dövlətin Əsas Qanunu hüquq sisteminin özəyini, əsasını təşkil edir, cəmiyyətdə siyasi sabitliyin təminatı qismində çıxış edir. Ölkə Konstitusiyasının ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olan normaları bütövlükdə hüquqi tənzimləmə sisteminin əsasında durmaqla, ictimai münasibətlərin inkişafında müəyyənlik amili kimi çıxış edir. Eyni zamanda, Əsas Qanun ölkədə təşəkkül tapmış dövlətçilik ənənələrinin, hüquq qaydasının, demokratik cəmiyyətin qurulmasına xidmət edir. 1995-ci ildə qəbul edilən Əsas Qanun bir sıra təməl prinsipləri özündə əks etdirərək, müasir sivil cəmiyyətin əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən ideya və dəyərləri geniş şəkildə özündə ehtiva edib: insan şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmət; dövlət hakimiyyət orqanlarının demokratik qaydada formalaşdırılması; insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi mexanizmlərinin mövcudluğu; siyasi sistemdə plüralizm təminatı verilməsi; sosial ədalətə nail olmaq; ümumbəşəri dəyərlərə sadiqlik; milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması və sair.

Dövlət quruluşunun başlıca prinsiplərini müəyyən etməklə yanaşı, Konstitusiya həm də cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə dövlətin müdaxiləsinin meyarlarını və belə müdaxilənin yol verilən hədlərini dəqiqləşdirərək, bu sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Konstitusiya Azərbaycan Respublikasında xalqın dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi olduğunu elan edir, öz müqəddəratını sərbəst və müstəqil həll etməyi və öz idarəetmə formasını müəyyən etməyi Azərbaycan xalqının suveren hüququ kimi təsbit edir. Həmçinin Əsas Qanun Azərbaycan dövlətini demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika elan edir, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşdığını bəyan edir, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasını dövlətin ali məqsədi olaraq təsbit edir.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Əsas Qanunda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, habelə onların reallaşdırılmasının ümumi mexanizmləri olduqca geniş şəkildə əksini tapıb. Konstitusiyada bu hüquq və azadlıqlar dövlət tərəfindən verilən xüsusi imtiyaz olaraq deyil, məhz hər kəsin doğulduğu andan malik olduğu toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz ali dəyərlər kimi ifadə edilir. Bununla bağlı, “Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur” Konstitusiya müddəası olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnsan hüquqlarına etibarlı təminat yaradan Konstitusiyanın ən böyük fəslə də bütünlüklə əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına həsr edilib. Həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquq və azadlıqlar, onların həyata keçirilməsi mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq, qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulub.

Dövlətin Əsas Qanununun hüquqi əlamətlərindən biri onun sabitliyidir. Konstitusiya uzunmüddətli fəaliyyət üçün nəzərdə tutulan aktdır. Bununla belə, Konstitusiya özü canlı orqanizm kimi daim inkişafdadır. İctimai-siyasi münasibətlərin inkişaf tempi, müasir cəmiyyətdə, dünyada və dövlətdə baş verən dəyişikliklər konstitusiyaların da zərurət yarandıqda təkmilləşdirilməsini, onlara müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsini labüd edir. Bu cür zərurət heç də təsadüfi deyil. Konstitusiyanın qəbulundan ötən müddət ərzində cəmiyyətin siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi həyatında olduqca mühüm dəyişikliklər baş verir. Konstitusiyanın qəbulu zamanı onun tənzimləmə predmetini təşkil edən ictimai münasibətlər və bu münasibətlərin tərkib hissəsi olan hüquqi, siyasi, sosial və iqtisadi vəziyyət dəyişir, cəmiyyət yeni elm və texnologiya dövrünə qədəm qoyur. Bu baxımdan konstitusiyaların da təkmilləşdirilməsi, bu ali sənədə də müəyyən əlavələrin və dəyişikliklərin edilərək müasir tələblərə uyğunlaşdırılması kifayət qədər səciyyəvi haldır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına 2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş referendumlar nəticəsində bir sıra əhəmiyyətli əlavələr və dəyişikliklər edilib. İlk dəfə 2002-ci ildə konstitusiya

dəyişikliklərinə yaranan ehtiyac bir çox sahələrdə olduqca nəzərə çarpan sürətli inkişafdən irəli gəlirdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən 2002-ci il iyunun 22-də “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə ümumxalq səsverməsi (referendum) keçirilməsi haqqında” Fərman imzalanıb. Bu referendumla bağlı Milli Məclisin 2002-ci il 29 iyul tarixli Azərbaycan xalqına müraciətində qeyd edilib: “Konstitusiyada edilməsi nəzərdə tutulan dəyişikliklər insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının əlavə təminatları, seçki sistemi, dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi, məhkəmə hakimiyyətinin rolunun artması ilə bağlıdır ... Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bəyan edir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin ümumxalq səsverməsinə (referenduma) çıxardığı Konstitusiya dəyişikliklərini dəstəkləyir və onların həyati zərurliyini bir daha qeyd edir”.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən 2002-ci il avqustun 24-də referendumunda Əsas Qanunun bir sıra maddələrində əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məhz həmin dövr üçün ictimai münasibətlərin daha səmərəli tənzimlənməsi məqsədilə aparılan konstitusiya islahatlarının tərkib hissəsi oldu. Bu əlavə və dəyişikliklər bir sıra mühüm məsələləri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun verilməsi, Azərbaycan Respublikasında apellyasiya instansiyası məhkəmələri, eləcə də Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) institutunun yaradılmasını nəzərdə tutmuşdur. Həmçinin Konstitusiyaya edilən həmin əlavə və dəyişikliklər nəticəsində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman), məhkəmələr və hər kəs (hüquqi və fiziki şəxslər) Konstitusiya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ əldə etdi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətninə 2002-ci il avqustun 24-də keçirilmiş referendumla edilmiş əlavə və dəyişikliklər hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə xidmət edib, eyni zamanda, Əsas Qanunun mühüm əhəmiyyətə malik yeni müddəalarla zənginləşməsi ilə nəticələnib.

Ümumilikdə qeyd edilməlidir ki, Konstitusiyaya edilmiş əlavə və dəyişikliklər demokratik prinsip və dəyərlərin bərqərar olmasının, o cümlədən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatına ən

ali səviyyədə göstərilən diqqətin təzahürüdür. Konstitusiya islahatları hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinin daha da möhkəmlənməsi, demokratikləşmə proseslərinin dərinləşməsi, insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli şəkildə təmin olunması məqsədlərinə xidmət edir.

Əminliklə demək olar ki, Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli tərəqqisi, ölkə həyatının müxtəlif sahələrində həyata keçirilən hərtərəfli islahatlar öz mənbəyini məhz Əsas Qanundan götürüb. Konstitusiyada təsbit edilmiş əsas istiqamətlər, prinsip və prioritetlər ölkəmizdə güclü sosial dövlətin qurulmasına, hüquqi, iqtisadi və digər islahatların həyata keçirilməsinə, dövlət hakimiyyəti orqanlarının müasir tələblərə uyğun təşkil edilməsinə, eyni zamanda, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına davamlı hüquqi zəmin yaradıb.

Dövlətimizin Əsas Qanunu qəbul edildikdən sonra 1998-ci ildə konstitusiya nəzarəti orqanı – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi fəaliyyətə başlayıb, bu təsisatın dövlət hakimiyyəti sistemində yeri və rolu müəyyənləşdirilib. Ulu Öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə yaradılmış və bu il fəaliyyətə başlamasının 25 illik yubileyini qeyd edən Konstitusiya Məhkəməsinin əsas məqsədləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etməkdən, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdən ibarətdir.

Ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanı olan Konstitusiya Məhkəməsi Əsas Qanunun ona verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində sorğu, müraciət və şikayətlər əsasında qəbul etdiyi məhkəmə aktları ilə bu məqsədləri həyata keçirir və bununla milli hüquq sisteminin inkişafına, hüquq tətbiqetmə təcrübəsinin istiqamətləndirilməsinə öz töhfəsini verir. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında əksini tapan hüquqi mövqelər Konstitusiyanın əsasları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalar, habelə insan hüquq və azadlıqlarının prioriteti prinsipi nəzərə alınmaqla formalaşdırılır.

Qeyd edilməlidir ki, tarixi nöqtəyi-nəzərdən qısa müddətdə dövlətimiz əsrə bərabər inkişaf yolu keçib. Dövlətimiz ildən-ildə güclənərək, dinamik şəkildə inkişaf edir. Bu gün Azərbaycan müstəqil siyasət yürütməyə qadیر, dayanıqlı iqtisadi sistemə malik, müasir, sürətli inkişaf yolu ilə inamla irəliləyən, beynəlxalq birliyin

tamhüquqlu üzvü olan nüfuzlu dövlətdir. Azərbaycan özünü dünya birliyində ən mötəbər kürsülərdən sözünü deyən, öz haqlı mövqeyini bildirən və bu mövqeyini qoruyan, eyni zamanda zəngin iqtisadi potensiala malik bir dövlət kimi tanıdıb. Regionun lider dövləti olan Azərbaycan müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş olmaqla qlobal xarakterli strateji layihələrin nəinki iştirakçısı, eyni zamanda, təşəbbüskarı qismində çıxış edir. Əldə olunan bütün bu nailiyyətlər məhz Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsi, qətiyyəti, hərtərəfli düşünülmüş daxili və xarici siyasəti sayəsində mümkün olub.

Əminliklə deyə bilərik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyaları, zəngin dövlətçilik irsi əsasında inkişaf yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan dövləti tarixinin qüdrətli dövrünü yaşayır. Müstəqil dövlətçilik tariximizin ən mühüm hadisəsi isə tarixi torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi oldu. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan, 44 gün davam edən və işğal altındakı ərazilərimizin qaytarılması ilə nəticələnən Vətən müharibəsi tariximizin ən parlaq səhifəsinə, Azərbaycan xalqının qürur mənbəyinə çevrildi. Azərbaycan dövləti 44 gün ərzində bütün dünyaya səs salaraq öz gücünü nümayiş etdirdi, Azərbaycan əsgəri əsl qəhrəmanlıq, mərdlik, rəşadət nümunəsi göstərdi. 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan Zəfər Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli hərbi, siyasi və diplomatik fəaliyyəti, rəşadətli Azərbaycan Ordusunun şücaəti və xalqımızın birliyi sayəsində mümkün oldu. Qazanılan tarixi Qələbə milli şüurun, xalq və ordu birliyinin təcəssümünə çevrildi. Dövlət başçısı İlham Əliyev bununla bağlı qeyd edib: “Biz öz haqqımızı, öz hüquqlarımızı döyüş meydanında bərpa etdik. Qırx dörd gün ərzində mənfur düşməni torpaqlarımızdan qovduq və Qarabağda Azərbaycan Bayrağını ucaldıq. Bu, çoxəsrlik Azərbaycan tarixinin ən parlaq səhifəsidir”.

Azərbaycan dövlətinin şanlı Qələbəsi sayəsində Konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda bərpa olunub, vətəndaşlarımızın Əsas Qanunda təsbit edilmiş bir sıra hüquqlarının bərpası üçün zəmin yaranıb.

Bu il aprelin 18-də Prezident İlham Əliyev Salyan şəhərində Azərbaycan Televiziyasına müsahibə verərək qeyd edib: “Biz dəfələrlə bəyan etmişdik ki, daxili işlərimizi heç bir ölkə ilə

müzakirə etməyəcəyik. Qarabağ bizim daxili işimizdir. Qarabağda yaşayan ermənilər ya Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul etməlidirlər, ya da ki, özləri üçün başqa yaşayış yeri tapmalıdırlar. Burada tam sərbəstlik var, bütün demokratik əsaslar təklif olunur. Bu məsələ insan hüquqları əsasında öz həllini tapmalıdır”. Bu bəyanat bir daha onu təsdiq edir ki, dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Əsas Qanunun hüquqi qüvvəsinin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınan bütün Azərbaycan ərazisində təmin edilməsi prosesi uğurla həyata keçirilir.

Aprelin 23-də isə mühüm əhəmiyyət kəsb edən, əlamətdar və tarixi hadisə baş verdi. Azərbaycan öz legitim və suveren hüququnu həyata keçirərək Ermənistan ilə sərhəddə, Laçın-Xankəndi yolunun başlanğıcında nəzarət-buraxılış məntəqəsini qurdu. Şübhəsiz ki, bu hadisə regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasında mühüm addım olmaqla, sülh prosesinə də öz mühüm töhfəsini vermiş olacaq. Eyni zamanda, nəzarət-buraxılış məntəqəsinin qurulması Azərbaycanın bütün suveren əraziləri üzərində nəzarətinin tam bərpa edilməsi, bununla da bu ərazilərdə qanunun aliliyinin təmin edilməsi deməkdir.

44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan hərbi-siyasi Zəfərdən sonra qarşıda duran ən mühüm vəzifə işğaldan azad olunan ərazilərin ən qısa zamanda bərpası və yenidən qurulması, 30 ilə yaxın məcburi köçkün həyatı yaşamış insanların öz doğma yurdlarına qayıdışının təmin edilməsidir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur torpaqlarının işğalçılardan azad edilməsi ilə həmin ərazilərdə yenidənqurma, bərpa işlərinə start verilib və quruculuq işləri bu gün də sürətlə davam etdirilməkdədir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın fəal və yaxından iştirakı ilə işğaldan azad edilmiş şəhər və rayonlarımızda zəruri infrastrukturun yaradılması üzrə misli görünməmiş çoxşaxəli işlər həyata keçirilir.

44 günlük Vətən müharibəsinin başa çatmasından ötən müddət ərzində aparılan bərpa və quruculuq işləri dövlətimizin gücünün təsdiqidir. Qısa zaman kəsiyində genişmiqyaslı infrastruktur layihələrinin icrasının başa çatdırılması, eyni zamanda, Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinin təcəssümüdür. Bərpa-quruculuq işlərinin aparılması ilə yanaşı, işğaldan azad edilmiş torpaqlara əhalinin qayıtması, bu prosesin təşkil edilməsi Qarabağın inkişafı ilə

bağlı qarşıda duran ən mühüm istiqamətlərdən biridir. Bununla bağlı, 2022-ci il noyabrın 16-da Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan Sərəncamla “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” təsdiq edilib. Sərəncamda qeyd olunub: “Həyata keçirilən məqsədyönlü və genişmiqyaslı layihələr Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sürətlə dirçəlməsinə, əhalinin dayanıqlı məskunlaşmasına və davamlı iqtisadi aktivliyinin təmin olunmasına xidmət edir, habelə həmin ərazilərin yüksək inkişaf etmiş regiona çevrilməsi üçün sağlam bünövrə yaradır”.

Bu Dövlət Proqramının məqsədlərinə aiddir: ərazilərdə təhlükəsiz yaşayışı və dövlət idarəetməsini təşkil etmək; şəhər, qəsəbə və kənd yaşayış məntəqələrinin tikintisini və dayanıqlı infrastrukturla təminatını həyata keçirmək; müasir standartlara uyğun xidmətlərin yaradılmasını təmin etmək; ərazilərdə məskunlaşacaq əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək; əhalinin məşğulluq imkanlarını artırmaq; sosial xidmətlərin əhatə dairəsini genişləndirmək və əlçatanlığı təmin etmək; dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək və digərləri.

Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı dövlət başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yüksək səviyyədə həyata keçirilir. Bu ilin martında Proqram çərçivəsində Tərtər rayonunun işğaldan azad edilmiş Talış kəndinə ilk mərhələdə köçürülən ailələr doğma torpaqlarına qayıdıblar.

Prezident İlham Əliyev aprelin 18-də Salyan şəhərində Azərbaycan Televiziyasına müsahibə verərkən bununla bağlı qeyd edib: “Hazırda artıq iki yaşayış məntəqəsində keçmiş köçkünlər yaşayır – Ağalı və Talış kəndlərində. Biz bu kəndlərin timsalında bütövlükdə gələcək Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun simasını görürük – abad şəhərlər, abad kəndlər, ağıllı idarəetmə prinsipləri əsasında yaradılan infrastruktur. Yəni, bütün bunlar göz qabağındadır. Yenə də deyirəm, bu iki layihə artıq bütün Azərbaycan əhalisinə və bütün dünyaya göstərir ki, gələcək Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun siması necə olacaq”.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizə Böyük Qayıdışın həyata keçirilməsinin Ulu Öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi ərəfəsinə təsadüf etməsi olduqca əlamətdardır. Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin ən böyük arzusu tarixi

torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması idi. Bu il aprelin 10-da Astanada Heydər Əliyev küçəsinin təntənəli açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev çıxış edərək qeyd edib: “Heydər Əliyev bizə onun işlərini davam etdirməyimizi vəsiyyət edib. Onun əsas vəsiyyəti ondan ibarət idi ki, biz torpaqlarımızı işğaldan azad etməli, ərazilərimizi özümüzdə qaytarmalı, Azərbaycan xalqının ləyaqətini bərpa etməliyik. Biz onun xatirəsinə, vəsiyyətlərinə sadıq, onun bütün tapşırıqlarını şərəflə yerinə yetirmişik. Bu gün Ulu Öndərin 100 illik yubileyi ərəfəsində inamla deyə bilərik ki, onun düşüncülərinin hamısı reallaşmış”.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi istər respublika, istərsə də beynəlxalq səviyyədə geniş şəkildə qeyd olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də öz növbəsində Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi ilə bağlı silsilə tədbirlər həyata keçirməkdədir. Belə ki, 2022-ci ilin oktyabrında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi və 12 noyabr – Konstitusiya Gününə həsr olunmuş “Hüquqi dövlətin əsasları” adlı hüquq olimpiadası respublikanın bir sıra rayonlarında təşkil edilib. Həmçinin cari ilin martında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi münasibətilə Konstitusiya Məhkəməsinin, Elm və Təhsil Nazirliyinin, Gənclər və İdman Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə paytaxtda məktəblilər arasında və Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Türk Dünyası iqtisad fakültəsində “Heydər Əliyev və hüquqi dövlət” adlı hüquq olimpiadaları keçirilib.

Eyni zamanda, “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın icrası çərçivəsində bu ilin martın 18-də Konstitusiya Məhkəməsinin kollektivi ağacəkmə aksiyası keçirib.

Bu tədbirlərin davamı olaraq, aprelin 19-da Konstitusiya Məhkəməsinin təşkilatçılığı ilə xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda elmi-nəzəri konfrans keçirilib. Artıq ənənə halını almış bu konfrans bu il daha geniş formatda keçirildi. Hüquq ictimaiyyətinin, alimlərin iştirakı ilə keçirilən

konfransda hüquq elminin aktual məsələlərinə toxunulub, olduqca maraqlı məruzələr təqdim edilib.

Dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində əvəzədməz xidmətləri bir çox xarici ölkə başçıları, tanınmış siyasi xadimlər tərəfindən hər zaman vurğulanır. Qazaxıstan Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev aprelin 10-da Astanada Heydər Əliyev küçəsinin açılış mərasimindəki çıxışında qeyd edib: “Heç bir mübaligəyə yol vermədən deyə bilərik ki, Heydər Əliyev dinamik inkişaf edən müasir Azərbaycanın memarıdır. Son dərəcə mürəkkəb dövrdə ölkəyə rəhbərlik edən Heydər Əliyev çoxəsrlik Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində müstəsna rol oynayıb. Onun müdrik rəhbərliyi ilə Azərbaycanda dərin siyasi və sosial-iqtisadi islahatlar həyata keçirilib. Bu mürəkkəb, enişli-yoxuşlu yolu qət edən ölkə irəliyə doğru böyük sıçrayış edib, dünya birliyinin nüfuzlu üzvünə çevrilib. Əslində Heydər Əliyevin adı Azərbaycanın əsl rəmzi olub. Heydər Əliyevin həyat yolu millətə fədakarcasına xidmətin parlaq nümunəsidir. Müasirləri Heydər Əliyevi yüksək insani keyfiyyətlərinə, prinsipliliyinə, dürüstlüyinə, ədalətliliyinə görə qiymətləndirirdilər”.

Əminik ki, bu il 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasının qoyduğu milli tərəqqi yoluna malik müstəqil Azərbaycan dövlət başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bundan sonra da dinamik inkişaf edəcək, tarixi nailiyyətlərə imza atmaqda davam edəcək. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də öz növbəsində müəllifi Ulu Öndər Heydər Əliyev olan Əsas Qanunun aliliyinin təmin edilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin möhkəmlənməsi və qanunçuluğun qorunması istiqamətində Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi mütərəqqi fəaliyyətinə dəstək olaraq üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməyə çalışacaq.

Əli HÜSEYNLİ

Milli Məclis Sədrinin birinci müavini,
Parlamentin Hüquq siyasəti və dövlət
quruculuğu komitəsinin sədri

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA MÜTƏRƏQQİ DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİNİN BANİSİDİR

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, müstəqillik, dövlətçilik, demokratiya, qanunun aliliyi.*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, независимость, государственность, демократия, верховенство закона.*

Keywords: *Heydar Aliyev, independence, statehood, democracy, rule of law*

Yeni, müstəqil Azərbaycan dövlətinin təşəkkül tarixinin ictimai-siyasi baxımdan səciyyəvi xüsusiyyətlərini araşdırmadan və inkişaf yoluna nəzər salmadan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində oynadığı müstəsna rolu yetərincə dəyərləndirmək mümkün deyil. Ulu Öndərin anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində, “Heydər Əliyev” ilində bu mövzu xüsusi aktuallığı ilə seçilir.

Azərbaycanda dövlət və dövlətçilik anlayışlarının əsl mahiyyəti, ilk növbədə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi hər iki dönmədəki fəaliyyətində öz əksini tapmışdır.

Həyatın bütün sahələrini əhatə edən çoxşaxəli fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq milli mənəviyyətin təşəkkül tapması, tarixi soy-kökə qayıdış və azərbaycançılıq prinsipləri Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətinin ana xəttini təşkil etmişdir. Ciddi işgüzar keyfiyyətlər tələb edən fenomenal iş üslubu onun hələ Sovetlər Birliyi dövründən bəri topladığı zəngin idarəçilik təcrübəsinə söykənirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövr – 1969-1982-ci illər müasir Azərbaycan inkişaf

tarixinə ilk dönüş mərhələsi kimi yazılmışdır. Belə ki, məhz həmin illərdə müəyyənlanmış fundamental strateji istiqamətlər sonrakı müstəqillik dövrünün sosial-iqtisadi bazasına çevrildi. Ümummilli Lider Azərbaycanı ən geridə qalmış respublikadan iqtisadi cəhətdən mərkəzdən asılı olmayan öncüllər sırasına çıxarmağa nail olmuşdu.¹ Azərbaycanın o dövrdəki neqativ meyillərin təhlili, cəmiyyətindəki rüşvətxorluq, korrupsiya hallarının etiraf olunması İttifaq miqyasında böyük əks-sədaya səbəb olmuşdu.

Sonrakı mərhələdə SSRİ-nin ali hakimiyyət orqanlarında mühüm siyasi postlarda Siyasi Büronun üzvü və Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifələrində çalışarkən Heydər Əliyev Sovet İttifaqı kimi nəhəng bir ölkənin çox mühüm strateji sahələrinə rəhbərlik etmişdi. Buraya sosialist düşürgəsi ölkələri ilə əlaqələr, Yaxın Şərqi problemlərinin həlli məsələləri, Uzaq Şərqi, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya, Latın Amerikasını ölkələri ilə qarşılıqlı münasibətlər kimi geniş spektrli problemlərin idarə edilməsi daxil idi. İqtisadiyyatın ən çətin sahələrindən sayılan ağır və yüngül sənaye, dəmir yolu, nəqliyyat, tikinti, habelə səhiyyə, təhsil, gənclərlə işlə bağlı mühüm məsələlər bilavasitə onun nəzarəti altında olmuşdur. Məşhur Baykal-Amur Magistralının uğurla tikilib başa çatdırılması da məhz onun ardıcıl səyləri nəticəsində mümkün olmuşdu.²

Heydər Əliyev hər zaman olduğu kimi, burada da öz amallarına və prinsiplərinə sədaqətini, dünya miqyasında yüksək nüfuzunu qoruyub saxlamağa müvəffəq olmuşdur. O, Kremldəki yüksək mövqeyindən məharətlə istifadə edərək respublikamızda xalq təsərrüfatının inkişafını təmin etmək üçün Sov.İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin mühüm qərarlarının qəbul edilməsinə nail olmuş və Azərbaycanın mərkəzi büdcədən asılılığını minimuma endirərək, demək olar ki, müstəqil fəaliyyətini təmin etmişdir.³ Yuxarıda göstərilən tarixi reallıqlar Heydər Əliyevin gəldiyi nəticənin də inkar olunmaz həqiqət olduğunu bir daha sübut edir: “Azərbaycanın Sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın

¹ N.İsmayılov, T.Zeynalov. Xilaskarlıq missiyası. Xalq qəzeti. 2010, 2 may. s.3

² Кремлевские будни Гейдара Алиева. Адильоглы, Баку, 2007, 394 с.

³ Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması (1969-1982), <https://azerbaijan.az/related-information/146>

tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır”.

Təəssüf ki, Heydər Əliyevdən sonra Azərbaycana rəhbərlik etmiş şəxslərin kölə psixologiyası, prinsipsizliyi, qətiyyətsizliyi və düşünülməmiş kor-koranə addımları respublikanı getdikcə tənəzzülə doğru apardı. Xüsusilə Kremlin əlaltısına çevrilmiş və dövlətçilik anlayışından bixəbər Əbdürrəhman Vəzirovun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dərin iqtisadi və siyasi böhrana yuvarlandı. Heydər Əliyev fenomeni ölkəmizi həmişə daxili və xarici təhlükələrdən mühafizə edən əsas amil olmuşdur. Ona görə də 1987-ci ildə Kremldən uzaqlaşdırıldıqdan sonra respublikada başlayan və müstəqillik çağırışları ilə müşayiət olunan xalq hərəkatı həm də ona göstərilən ədalətsiz münasibətə etirazın təzahürü idi. 1987-ci ildə Heydər Əliyevin Moskvada siyasi fəaliyyətdən təcrid olunmasından dərhal sonra ittifaqın ermənipərəst rəhbərləri keçmiş Dağlıq Qarabağda separatçı hərəkatlərə rəvac verdilər. Bu, həm də 1988-ci ildə 300 minədək soydaşımızın Ermənistandan kütləvi deportasiyası ilə nəticələndi.⁴ Sonrakı hadisələrin gedişi onu deməyə əsas verir ki, məhz bu hadisələr o dövrdə Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatına təkan verən əsas amillərdən biri olmuşdur. AXC-Müsavat cütlüyü isə antimilli və xəyanətkar mövqeyi ilə bu hərəkata yamaq kimi qoşularaq hakimiyyəti ələ keçirmək üçün fürsət axtarırdı. Çox keçmədi ki, Azərbaycanda dərinləşməkdə olan içtimai-siyasi böhran, hakimiyyətdə olan Ayaz Mütəllibovun qorxaqlığı və həmçinin “cəbhəçi”lərin təxribat xarakterli davranışları Sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsi və 1990-cı il qanlı 20 yanvar faciəsi ilə nəticələndi. Bu hadisəyə ilk olaraq kəskin etirazını bildirən, ən cəsarətli və obyektiv siyasi qiyməti verən də Heydər Əliyev oldu. O, əsl liderə məxsus mövqeyini ortaya qoydu və həyatı üçün real təhlükələrdən çəkinmədən Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyinə gələrək oradan beynəlxalq aləmə tarixi bəyanat ünvanladı.⁵ Bu çıxışdan ruhlanmış Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı daha da vüsət aldı. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti birmənalı olaraq o fikirdədir ki, əgər həmin dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbərliyində olsaydı, nə Qarabağ işğal olunardı, nə də ki ölkəmiz müstəqilliyinin ilk illərində iqtisadi və siyasi böhran yaşayardı.

⁴ <https://president.az/az/articles/view/35813>

⁵ Azərbaycan. 2010. 20 yanvar. s.2.

Təəssüf ki, biz bu tarixi şansdan yararlanma bilmədik və onun acı nəticələrini gördük.

Əslində, o zaman Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi hakimiyyətdə görmək arzusu ilə yaşayırdı, öz nicatını onda görürdü. Amma, təəssüf ki, o zaman hakimiyyətdə olan milli xəyanətkarlar hər vəchlə buna mane olurdular. Moskvadan Bakıya gəlməsinə mərkəzi hakimiyyət, Bakıda qalmasına isə yerli hakimiyyət imkan vermirdi. Ona görə 1990-cı ilin iyulunda gizli yollarla Bakıya gələn Heydər Əliyev iki gündən sonra Naxçıvana getdi. Həmin il noyabrın 17-də Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin sədri seçildikdən sonra siyasi fəaliyyətini orada davam etdirməyə, faktiki olaraq blokada vəziyyətinə düşmüş Naxçıvanın ağır problemləri ilə məşğul olmağa başladı.⁶ Məhz həmin illərdə təzahür edən ekstremal vəziyyətlərdə Heydər Əliyev əsl dövlət adamı, lider kimi fəvqəladə keyfiyyətlərini nümayiş etdirdi. O, yüksək səviyyəli dövlətçilik və idarəçilik nümunələri ilə böyük dövlətlərin diqqətini Naxçıvanın problemlərinə cəlb etməyə nail oldu.

Bir çox siyasi analitiklər bu nəticəyə gəlmişlər ki, Heydər Əliyev hələ çox illər bundan öncə SSRİ-nin tezliklə süquta uğrayacağını və Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi təşəkkül tapacağını görürmüş.⁷ Bu nəticə ən yeni tarixin real yekunu ilə bir daha təsdiqlənir və Heydər Əliyev fenomeninin böyüklüyünü təcəssüm etdirir. Lakin bu istiqamətdə həlledici proseslər 1990-1991-ci illərdə cərəyan etməyə başlamışdır. İqtidarın və Xalq Cəbhəsi liderlərinin başı hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qarışdığı həmin dövrdə Heydər Əliyev Naxçıvandan Azərbaycan xalqının azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizəsinə rəhbərlik edirdi. Ulu Öndərin müdrik, uzaqgörən siyasəti sayəsində muxtar respublikanın adından “Sovet Sosialist” sözləri çıxarıldı, 1990-cı il noyabrın 17-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi qəbul edildi və bu barədə Azərbaycan parlamenti qarşısında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında məsələ qaldırıldı.⁸

⁶ https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2008_2516q.pdf, Azərbaycan. 2008. 3 avqust .s.1-2.

⁷ Интервью Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева первому заместителю генерального директора ИТАР-ТАСС Михаилу Гусману в передаче «Формула власти». 2001 год.

⁸ <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/symbols>

Zaman keçdikcə Azərbaycanın inkişaf strategiyasının ideoloji sütununa və ümumxalq partiyasına çevrilən Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması da həmin dövrə təsadüf edir və bu, Heydər Əliyev ideyalarının tətənəsidir. Belə ki, xalqı milli mənafeələr üzərindən azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşdirmək məqsədilə yaradılmış bu təşkilat öz fəaliyyəti ilə siyasi-ideoloji mübarizənin sivil qaydalarla aparmağın doğru yolunu göstərdi.⁹

1991-ci ilin avqustunda Moskvada dövlət çevrilişinə cəhddən sonra SSRİ-nin parçalanması prosesi daha da gücləndi. Müttəfiq respublikalar bir-birinin ardınca öz suverenliklərini elan etdilər.¹⁰ Bu proses Azərbaycanda hərbi-siyasi vəziyyətin daha da mürəkkəbləşməsinə yol açdı. Respublikanın ərazi bütövlüyü mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən təmin edilməli olduğu halda Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdafiəsinin təşkili bütünlüklə Heydər Əliyevin üzərinə düşmüşdü. Ulu Öndər Naxçıvan əhalisini və potensialını öz ətrafında birləşdirərək dövlətçilik təcrübəsini və istedadını yenidən ortaya qoydu və Naxçıvana qarşı istiqamətlənmiş erməni təcavüzünün genişlənməsinin qarşısını almağa müvəffəq oldu. Üstəlik, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti Heydər Əliyevin Naxçıvandan atdığı çevik diplomatik addımlar sayəsində beynəlxalq aləmdə kifayət qədər qınandı və qarşı tərəfi öz davranışlarına məsuliyyətlə yanaşmağa sövq etdi.¹¹ Nəticədə Ermənistan rəhbərləri müxtəlif vasitələrlə Heydər Əliyevlə əlaqə saxlayaraq danışıqlar aparılmasına və müzakirələr yolu ilə gərginliyin aradan qaldırılmasına hazır olduqlarını bildirdilər. Bu, Ermənistan-Azərbaycan münasıqəsi tarixində presedent idi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illəri Heydər Əliyevin timsalında mətanət və siyasi iradənin bənzərsiz nümunələri ilə zəngindir. 1991-ci ilin oktyabrında formal olaraq müstəqillik aktına imza atmış Azərbaycan bu tarixi nailiyyəti itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə ki, o dövrdə ölkə daxilindəki vətəndaş müharibəsi dərəcəsinə yüksəlmiş qarşıdurmalar nəinki dövlət müstəqilliyimizi, hətta milli varlığımızı belə birbaşa hədəfə almışdı. Hadisələri düzgün qiymətləndirə bilməyən o vaxtkı iqtidar isə əhali

⁹ <http://www.yap.org.az/az/view/pages/5>

¹⁰ <https://tass.ru/politika/3850507>

¹¹ Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı. Azərbaycan, 2008, 638 s.

arasında gündən-günə nüfuzunu itirir, baş vermiş proseslərdən düzgün nəticə çıxara bilmirdi.

Digər tərəfdən də təcavüzkar Ermənistanın ölkəmizə qarşı torpaq iddiaları ilə müşayiət olunan Dağlıq Qarabağ problemi ağır yük kimi Azərbaycanın başı üzərində dururdu. Hər kəsin var gücü ilə xarici düşməne qarşı həmrəylik nümayiş etdirməli olduğu belə bir şəraitdə ayri-ayrı mafioz qruplarda birləşmiş hakimiyyət hərisləri isə özlərinin şəxsi maraqlarına xidmət edən fəaliyyətlə məşğul idilər. Azərbaycanın o dövrdəki hakimiyyətinin dişsizliyi, qorxaqlığı, siyasi səbatsızlığı bir tərəfdən, xəyanətkar AXC-Müsavat cütlüyünün antimillə mövqeyi isə digər tərəfdən vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmişdi.

Bundan sonrakı mərhələdə – 1992-ci ilin yaz aylarından başlanan daxili hərc-mərclik, siyasi qüvvələrin çəkişməsi cəbhə bölgəsinin nəzarətdən kənar qalmasına və Qarabağ savaşında ermənilərin üstünlüyü ələ almasına gətirib çıxardı. Başqa sözlə, AXC-Müsavat cütlüyü Qarabağ kartından istifadə etməklə, konkret olaraq, Şuşa və Laçın rayonlarını xaincəsinə erməni işğalçılarına təslim etməklə Ayaz Mütəllibovu devirərək hakimiyyəti faktiki olaraq zəbt etdi.

Oktyabr ayında isə “cəbhəçi”lər antimillə qüvvələrin fəaliyyətini tənqid edən Heydər Əliyevi fiziki olaraq aradan götürmək və Naxçıvanda qanuni hakimiyyət orqanlarını devirmək niyyəti ilə təxribat törətdilər. Lakin hər zaman olduğu kimi cəsarət və siyasi iradə nümunəsi göstərən Ulu Öndərin prinsipial mövqeyi xalq tərəfindən birmənalı şəkildə dəstəkləndi və bu xain cəhdlərin qarşısı qətiyyətlə alındı. Heydər Əliyev isə müdrik mövqə sərgiləyərək öz çıxışlarında ümummillə məqsədlər uğrunda birliyə çağırış edirdi: “Biz çalışmalıyıq ki, hamı bir yumruq kimi birləşsin. Biz həm düşmən təcavüzünün qarşısını almalıyıq, həm də maddi və sosial böhran içərisində yaşayan xalqımızın həyat tərzini yüksəltməyə çalışmalıyıq”.¹²

AXC-Müsavat siyasi tandeminin iç üzünü bir il ərzində hakimiyyətdə olduğu zaman bəlli oldu. Daxili və xarici siyasətdə buraxılan səhvlər onsuz da mürəkkəb olan vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Xalq aclıq və səfalət içində idi. Ölkənin maliyyə

¹² M.Süleymanov. Ümummillə lider Heydər Əliyevin Naxçıvanda xilaskarlıq missiyası. Xalq qəzeti. 2 may 2021-ci il, s.3 [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/743088\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/743088(meqale).pdf)

imkanları tamamilə tükənmişdi. O səbəbdən ki, cəbhəçilər Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-80-ci illəri ərzində yaratdığı fundamental nailiyyətləri qısa müddətdə məhv etmişdilər, sərvətlər talan edilmiş, işbazlar tərəfindən xaricə satılmışdı. Ümumiyyətlə, ölkə kriminal, mafioz qruplar, silahlı birləşmələr tərəfindən idarə olunurdu.

Qarabağ məsələsi milli maraqlar çərçivəsindən çıxaraq şəxsi mənafe predmetinə çevrilmişdi. Kəlbəcər rayonunun da bütövlükdə işğalı nəticəsində Dağlıq Qarabağ faktiki olaraq Ermənistanla birləşdi. Beləliklə də, bu hadisələr yarıtılmaz fəaliyyəti və davranışları ilə xalq içində tamamilə nüfuzdan düşmüş AXC-Müsavat hakimiyyətinin biabırçı sonuna yaxınlaşdırdı. Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev AXC-Müsavat cütlüyünün xəyanətkar mahiyyətini bir daha ifşa edərək onu səciyyələndirən məqamlarla bağlı demişdir: "...Xalq Cəbhəsi-Müsavat hakimiyyəti bunun günahkarıdır. Onlar bu xəyanəti törətdilər, ondan sonra da qorxaqcasına qaçıb gizləndilər, fərarilik etdilər, Şuşanı satdılar... Xalq Cəbhəsi – Müsavat ancaq hakimiyyətə gəlmək üçün xəyanət, satqınlıq, cinayət törədib... Sonra da Azərbaycanda talançılığı dövlət siyasətinə çevirib, rüşvətxorluğu öz ideoloji prinsipi elan edib, satqınlığı, fərariliyi Azərbaycan xalqının tarixinə bir ləkə kimi yapışdırıb. Xalq Cəbhəsi-Müsavat satqınları xalqımızı dünyanın gözü qarşısında rəzil etmişlər, biabır etmişlər".¹³

Beləliklə, hakimiyyətdə olmalarına baxmayaraq dövlətçilikdən anlayışı olmayan avantürist Müsavat-AXC cütlüyünün həyata keçirdiyi səbatsız daxili və onun davamı olan xarici siyasət kursu Azərbaycanın başına gələn bəlaların əsas səbəbi idi. Rusiya hərbi birləşmələrinin ölkə ərazisindən çıxarılması Rusiyanın Azərbaycana münasibətdə məlum sərt mövqeyinin formalaşmasında öz sözünü dedi, belə ki, məhz həmin illərdə Rusiyanın himayəsi ilə torpaqlarımızın Ermənistan tərəfindən işğalı həyata keçirildi. Bundan savayı, Müsavat-AXC cütlüyünün mövcud şəraitə adekvat olmayan məqamda "Cənubi Azərbaycan" problemini qabartması nəticəsində İranla da münasibətlər son dərəcə kəskinləşdi. Bu siyasətin nəticəsində faktiki olaraq Azərbaycan həm şimaldan, həm də cənubdan ağır təzyiq altına düşdü. Qardaş Türkiyə ilə qarşılıqlı

¹³ "Xalq Cəbhəsi-Müsavat hakimiyyəti bunun günahkarıdır". <https://525.az/news/160114-xalq-cebhəsi-musavat-hakimiyyəti-bunun-gunahkarıdır>

münasibətlər inamsızlıqla müşaiyət olunmağa başladı. ABŞ Konqresi isə Azərbaycanı dövlət səviyyəsində hər cür yardımdan məhrum edən “907-ci əlavə”ni qəbul etdi.¹⁴

Hakimiyyət uğrunda daxili çəkişmələrin kuliminasiya nöqtəsi kimi Gəncə şəhərində baş vermiş 1993-cü il 4 iyun hadisələri respublikanı faktiki olaraq real vətəndaş müharibəsinə sürüklədi. Ölkədə hakimiyyətsizlik və xaos hökm sürürdü. Belə bir vəziyyətdən çıxış yolunu axtaran Azərbaycanın xalqı xilasını yalnız Heydər Əliyevin simasında görürdü. Çünki bu böyük insan ümumxalq inamını, etibarını artıq o zamanadək xalqına sədaqətli, şərəfli xidməti ilə qazanmışdı.

Ulu Öndərin obyektiv tarixi zərurət kimi 1993-cü ilin iyun ayında ölkə rəhbərliyinə gəlişi Azərbaycanın qurtuluş təqvimini, ölkənin inkişaf strategiyasının dönüş nöqtəsidir. Belə ki, sələflərindən çox ağır bir mirası qəbul etməsinə baxmayaraq, Ulu Öndər Azərbaycanı dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək təhlükəsindən xilas etməyə nail olmuşdur.

Azərbaycanda dövlət orqanlarının fəaliyyətini və dövlətçiliyi bərpa etmək məqsədilə 1993-cü il oktyabr ayının 3-də keçirilən prezident seçkiləri nəticəsində xalqın dərin etimadı ilə ölkə Prezidenti seçilən Ümummilli Lider Heydər Əliyev ölkəmizin inkişaf paradigmalarını dövrün xüsusiyyətlərinə və zamanın tələblərinə müvafiq olaraq dəqiq müəyyənləşdirdi. 1994-cü ilin mayında cəbhədə atəşkəsə nail olduqdan sonra ağıllı neft strategiyasına start verilməsi nəticəsində iqtisadi dirçəliş mümkün oldu. Daxildəki pozucu qüvvələrin neytrallaşdırılması ilə ölkədə sabitlik bərpa olundu.¹⁵

Məhz Heydər Əliyevin yorulmaz, məqsədyönlü, ardıcıl və qətiyyətli mübarizəsi nəticəsində respublikamız hərtərəfli inkişafa nail oldu, ictimai-siyasi sabitlik, sülh və əmin-amanlıq bərpa edildi, demokratiyanın inkişafı, hüququn aliliyi, beynəlxalq birliyə inteqrasiya, bazar iqtisadiyyatı və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna keçid prosesi gerçəkləşdi. Bu baxımdan dünyanın siyasi arenasında müstəqil subyektə çevrilmiş Azərbaycanda milli dövlətçilik

¹⁴ Теймурханлы Ф. Пресловутая 907-я поправка и проблема карабахского Урегулирования. Зеркало. 2009. 22 июля, с.1.

¹⁵ İ.Naciyev, E.Kəlbizadə. Müstəqilliyin uğurlu salnaməsi. 2022.<https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/musteqilliyin-ugurlu-salnamesi-1654979612>

ənənəsinin formalaşması ilk növbədə Heydər Əliyevin tarixi xidməti kimi dəyərləndirilməlidir. Çünki məhz onun yenilməz siyasi iradəsi sayəsində dövrün tələblərinə uyğun sistemli inkişaf modeli yaradılmış və müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək taleyi müəyyənləşmişdir.

1995-ci ildə Ulu Öndərin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyanın qəbul olunması ilə ölkənin əsas hüquqi, dünyəvi dövlətçilik modelinin əsas hüquqi bazası yaranmış oldu.

Əsrə bərabər cəmi 10 il ərzində müstəqil Azərbaycan Respublikasının sükanı arxasında duran Heydər Əliyevin praqmatik xarici siyasəti nəticəsində dünyanın aparıcı dövlətləri, inkişaf etmiş ölkələri, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycana ciddi diqqət yetirməyə başladılar. O, Qərb demokratiyası ilə Şərq dəyərlərinin bənzərsiz sintezini özündə əks etdirən yeni nəsillə müasir dövlət modelini formalaşdırmağa müvəffəq oldu. Bu siyasətin bariz nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan öz tolerantlığı və multikultural dəyərləri ilə dünyanın bütün digər ölkələrinə təkrarsız nümunədir.

Beləliklə, Azərbaycanın müstəqillik dövründə əldə etdiyi ciddi uğurlar, sürətli iqtisadi inkişaf yolu ilə bölgədəki stabil lider mövqeyi məhz Ulu Öndərin müəyyən etdiyi dövlət idarəçiliyinin uzun illər ərzində formalaşmış, təcrübədən uğurla çıxmış təkmil mexanizmlər əsasında həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında deyilir: “Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir... Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir”.¹⁶

44 günlük Vətən müharibəsində əldə edilmiş tarixi Zəfər də məhz Heydər Əliyevin memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın dinamik inkişafını, ərazi bütövlüyünün bərpasını və xalqın xoşbəxt gələcəyini

¹⁶ Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 29 sentyabr 2022-ci il. <https://president.az/az/articles/view/57413>

hədəfləyən müasir və mütərəqqi dövlətçilik ənənələrinə sədaqətin məntiqi nəticəsidir. Onun ən ümdə vəsiyyətinə əməl edərək və xalqın sarsılmaz həmrəyliyinə arxalanaraq tarixi torpaqlarımız olan Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru düşmən tapdağından azad etmiş Prezident İlham Əliyev bu gün Ulu Öndərin siyasi kursunu yeni çağırışlara uyğun əzmlə, daha möhtəşəm uğurlar üzərindən inkişaf etdirməkdədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. N.İsmayılov,T.Zeynalov. Xilaskarlıq missiyası. Xalq qəzeti. 2010, 2 may. s.3
2. Кремлевские будни Гейдара Алиева. Адильоглы, Баку, 2007, 394 с.
3. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinin birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması (1969-1982), <https://azerbaijan.az/related-information/146>
4. <https://president.az/az/articles/view/35813>
5. Azərbaycan. 2010. 20 yanvar. s.2.
6. https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2008_2516q.pdf, Azərbaycan.2008.3 avqust .s.1-2.
7. Интервью Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева первому заместителю генерального директора ИТАР-ТАСС Михаилу Гусману в передаче «Формула власти». 2001 год.
8. <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/symbols>
9. <http://www.yap.org.az/az/view/pages/5>
10. <https://tass.ru/politika/3850507>
11. Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı. Azərbaycan, 2008, 638 s.
12. M.Süleymanov. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvanda xilaskarlıq missiyası. Xalq qəzeti.2 may 2021-ci il, s.3
13. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/-743088\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/-743088(meqale).pdf)

14 "Xalq Cəbhəsi-Müsavat hakimiyyəti bunun günahkarıdır".

<https://525.az/news/160114->

[xalq-cebhəsi-musavat-hakimiyyəti-bunun-gunahkaridi](https://525.az/news/160114-xalq-cebhəsi-musavat-hakimiyyəti-bunun-gunahkaridi)

15 Теймурханлы Ф. Пресловутая 907-я поправка и проблема карабахского

Урегулирования. Зеркало. 2009. 22 июля, с.1.

16 İ.Nasıyev, E.Kəlbizadə. Müstəqilliyin uğurlu salnaməsi. 2022.<https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/musteqilliyin-ugurlu-salnamesi-1654979612>

17 Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev İli" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 29 sentyabr 2022-ci il.

Sona SALMANOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin sədr müavini

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA MÜASİR HÜQUQİ DÖVLƏTÇİLİYİN BANİSİDİR

Tarix sübut edir ki, müstəqil dövlət qurmaq güclü lider yetişdirməyə qadir xalqlara nəsb olur. Hansı tarixi şəraitdə əldə olunmasından asılı olmayaraq müstəqilliyin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsində, mənsub olduğu xalqı vahid milli ideya ətrafında birləşdirmək iqtidarında olan liderin müstəsna rolu əvəzsizdir.

Bu gün hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunda böyük nailiyyətlər qazanmış müstəqil Azərbaycan təkcə regionda deyil, dünyada ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində tərəqqiyə doğru inşafın hökm sürdüyü bir ölkə kimi tanınır. Hər bir azərbaycanlının qəlbində yüksək qürur və iftixar hissi doğuran bu nailiyyətlər dövlət müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi və onun dönməzliyinin təmin edilməsi Ümummilli Liderimiz, Ulu Öndər Heydər Əliyevin apardığı gərgin mübarizənin, əzəmətli quruculuq işlərinin məntiqi nəticəsidir.

XX əsrin sonlarında növbəti dəfə öz müstəqil dövlətini yaratmaq imkanı qazanan xalqımızın xoşbəxtliyi o dövrdə dərin zəkaya, dövlət idarəçiliyi və beynəlxalq sahədə böyük təcrübəyə malik, dünyanın tanınmış nadir şəxsiyyətlərindən olan Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin varlığı idi. Bütün həyatını canından əziz bildiyi xalqının və vətəninin tərəqqisinə həsr etmiş bu Böyük insan və dövlət xadimi olmasaydı, bölgəmizdə iqtisadi, siyasi, ərazi maraqları olan xarici dairələr, o zaman hakimiyyətdə olan şəxslərin səriştəsizliyindən, ayrı-ayrı nankor qüvvələrin nadan və bədxah niyyətlərindən istifadə etməklə ölkəmizi məhvə düşar edəcəkdilər.

Xalqımızın tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun dövlət siyasəti və idarəçiliyi sahəsində çoxşaxəli zəngin fəaliyyəti müstəsna yer tutur.

1993-cü ildə ölkəmizin parçalanmasına və müstəqilliyinə yönələn qəsdlərin mütəşəkkil xarakter aldığı, torpaqlarımızın işğalının davam etdiyi, ölkə daxilində iqtisadi və siyasi böhranın kəskinləşdiyi, cinayətkarlığın vüsət alması və vətəndaş müharibəsinin qaçılmaz olduğu, ölkənin ərazi bütövlüyünü təhdid edən separatçı qüvvələrin fəallaşdığı, dövlət və hakimiyyət nümayəndələrinə qarşı terror aktları və dövlət çevrilişinə cəhdlər kimi dağıdıcı hadisələrlə üzləşdiyi bir dövrdə, xalqımız yeganə ümid mənbəyi olan Liderinə üz tutdu.

Müstəqil dövlətçiliyimizin qorunması, ölkədaxili sabitliyin təmin olunması, dövlətin idarəçilik sisteminin, onun iqtisadi, siyasi və hüquqi əsaslarının qurulması və möhkəmləndirilməsi, milli ordunun yaradılması və formalaşdırılması, beynəlxalq münasibətlərin və mədəni əlaqələrin inkişafı məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin vətəninə, xalqına olan bağlılığının, sevgisinin qüdrətindən doğan misilsiz xidmətləri sayəsində mümkün oldu.

Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi ilk növbədə respublikanın tarixi müqəddəratını həll etdi. Vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı, torpaqlarımızın işğalı dayandırıldı, respublikanın parçalanması təhlükəsi aradan qaldırıldı. Yalnız onun əyilməz və dönməz qətiyyəti, cəsarəti, polad iradəsi və uzaqgörən siyasəti sayəsində ölkəmiz bu bəlalardan qurtularaq əmin-amanlığa qovuşdu, demokratik prinsiplərə əsaslanan dövlət quruculuğuna qədəm qoydu. Müstəqil Azərbaycan siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəni həyatımızda nail olduğu irəliləyişlərlə dünyanın diqqətini cəlb etməyə başladı.

Bu gün cənab Prezident İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında xalqımızın nail olduğu bütün yenilməz möhtəşəm uğurların mənbəyi, müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, görkəmli siyasi xadim, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin qurub yaratdığı təməllər üzərində mümkün olmuşdur.

30 ildən artıq bir dövrdə respublikaya rəhbərlik etmiş Ulu Öndər elə bir idarəçilik sisteminin bünövrəsini qoymuş və gələcəyə hesablanmış həmişəyaşar ideyalarla zənginləşdirmişdir

ki, onların öyrənilməsinə və tətbiqi zəruriliyinə hələ uzun illər ehtiyac olacaq. Xalqımızın tükənməz sərvəti olan – haqqa, ədalətə, sülhə, əmin-amanlığa, beynəlxalq, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığa, həmrəyliyə, vətənpərvərliyə, sayıqlığa, xeyirxahlığa, mərhəmətə və digər milli, mədəni və mənəvi dəyərlərə söykənən müstəqil dövlətimizin inkişaf proqramı olan bu ideyalara, yalnız sadıq qalmaqla, zamanın tələblərinə uyğun onları inkişaf etdirməklə, xalqımız daha uğurlu gələcəyə nail ola bilər.

Hələ 1969–1982-ci illərdə respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrü ərzində Ulu Öndər ölkəmizdə o zamanlar strateji əhəmiyyət kəsb edən sənaye, kənd təsərrüfatı məhsullarının təyinatlı istehsal müəssisələrinin inkişafına, eləcə də təhsil, mədəniyyət, səhiyyə ocaqlarının açılmasına və inşasına nail olmaqla, əhalinin maddi və mədəni həyatını digər ittifaq respublikalarına nisbətə xeyli yaxşılaşdırmış, gələcəyə zəmin yaradan uzaqgörən müdrik addımlar atmışdır. Respublikamızın gələcək inkişafı üçün mükəmməl kadr potensialının formalaşdırılması məqsədilə həmin illərdə 15 mindən çox azərbaycanlı tələbə SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir. Fəaliyyətə başladığı ilk dövrlərdən ölkəmizdə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə yönələn təxirəsalınmaz qərarlar qəbul etmiş, cəmiyyətdə mövcud neqativ hallara, xüsusilə, korrupsiya elementlərinə qarşı barışmaz mövqe nümayiş etdirmişdir.

Sovet İttifaqına daxil olan respublikaların rəhbər siyasi xadimləri sırasında özünə məxsus layiqli yeri olan, dövlət idarəçiliyi sistemində fitri istedadı, yüksək intellekti, tələbkar və prinsipial mövqeyi və bir çox digər müsbət cəhətləri ilə fərqlənən Heydər Əliyev 1982-ci ildə ilk müsəlman lideri olaraq SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi yüksək vəzifəyə irəli çəkilməmişdir. Ümummilli lider SSRİ-ni idarə edən aparıcı simalardan biri kimi Kremlə çalışdığı dövrlərdə də Azərbaycanın mövqeyi naminə addımlar atmış, respublikamıza münasibətdə ayrışeçkilik siyasəti yürüdən millətçi ünsürlərə öz prinsipial mövqeyini nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan əleyhinə çirkin niyyətlərini həyata keçirməyi planlaşdıran erməni lobbisinin geniş yayıldığı bir zamanda onların məqsədli dəstəyi ilə 1985 – ci ildə hakimiyyətə gətirilən M.Qorbaçovun Heydər

Əliyevin nüfuzuna, siyasi bilik və bacarığına, digər üstün cəhətlərinə qarşı yaranmış qısqanclığı, eləcə də, onun tərəfindən dövlət idarəçiliyində yol verilən səhvlərə Heydər Əliyevin açıq etiraz etməsinə qarşı qərəzli mövqeyi separatçı qüvvələrin niyyəti ilə üst-üstə düşürdü.

Haqsızlığı və ədalətsizliyin mövcud olduğu həmin dövrdə M.Qorbaçovun həyata keçirdiyi siyasətdə özünü biruzə verən anti-Azərbaycan mövqeyinə və idarəçilik üsuluna etiraz əlaməti olaraq Heydər Əliyev 1987-ci ildə öz müraciəti əsasında tutduğu vəzifədən istefa vermişdir.

Azərbaycanda gedən siyasi proseslərə biganə qalmayan Ulu Öndər 1990-cı ildə xalqımıza qarşı törədilən 20 yanvar qırğınına öz kəskin münasibətini bildirmiş, Moskvada ailə üzvləri ilə birgə Azərbaycan nümayəndəliyinə gələrək Sovet İttifaqı rəhbərliyini, imperiya siyasətini tənqid etmiş, dogma xalqı ilə bir yerdə olduğunu bəyan etmişdir.

Həmin ilin iyul ayında Azərbaycana qayıdan Heydər Əliyev əvvəlcə Bakıya, bir neçə gün sonra isə Naxçıvana üz tutdu. Əhali onu ruh yüksəkliyi ilə qarşılayaraq, ona böyük ümid bəslədiklərini ifadə etdilər. 1991-ci il sentyabrın 4-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sessiyasında H.Əliyev Ali Məclisin sədri seçildi. O zaman Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslərin Heydər Əliyevin ümumxalq nüfuzuna qısqanclıqla yanaşmasına baxmayaraq, Naxçıvanda həyata keçirilən siyasi tədbirlər demokratik siyasi qüvvələrin təsiri ilə bütün Azərbaycan üçün də nümunə oldu. Onun təşəbbüsü və sədrliyi ilə 1990-cı ilin noyabrın 17-də Naxçıvan parlamentinin sessiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) üçrəngli bayrağını özünün dövlət bayrağı kimi qəbul etməsi haqqında, eyni zamanda qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında bu bayrağın Azərbaycanın dövlət rəmzi kimi təsis edilməsi barədə Azərbaycan Ali Sovetinə müraciət edilməsinə dair qərarlar qəbul olundu.

1993-cü ildə ölkəmizin qarşılaşdığı vətəndaş müharibəsi, dövlət müstəqilliyimizin itirilməsi, respublikamızın parçalanma təhlükəsinin real olduğu mürəkkəb bir şəraitdə xalqımızın təkidi ilə H.Əliyev respublika rəhbərliyinə qayıtdı.

Mövcud problemlərin hər biri təxirəsalınmaz və təsirli tədbirlər görülməsini tələb etdiyindən dövlət idarəçiliyində

təcrübəsi olan, bilik və bacarığa malik kadrlara ehtiyac var idi. Ulu öndər hələ Azərbaycana rəhbərlik etdiyi əvvəlki illərdə yanında işləmiş, özünün idarəçilik təcrübəsindən yararlanan bir sıra şəxsləri idarəçilik sisteminin mühüm sahələrində məsul vəzifələrə təyin etdi.

Xarici kəşfiyyat orqanlarının təhriki və dəstəyi ilə Azərbaycanın müstəqilliyinə və parçalanmasına yönələn qəsdlər, törədilən təxribatlar, dövlət çevrilişinə cəhdlər, terror aktları, özünün həyatına qarşı sui-qəsdlər ölkə Prezidenti Heydər Əliyevi xalqının xoşbəxt gələcəyi naminə tutduğu müqəddəs yoldan döndərə bilmədi. Ulu öndərin uzaqgörən siyasəti, cəsarətli və çevik addımları sayəsində mənfur qüvvələrin ölkəmizin təbii sərvətlərinə sahib çıxmaq arzularını ürəklərində qoydu. Dünyanın mötəbər neft şirkətləri ilə imzalanan müqavilələr, təkcə iqtisadi cəhətdən deyil, həm siyasi, həm də beynəlxalq əlaqələrin qurulması və inkişafı sahəsində müstəsna əhəmiyyətə malik oldu.

Heydər Əliyev Bakıya qayıtdığı ilk anlardan ölkəmizdə kəskin böhran vəziyyətini nəzərə alaraq, düşmən tərəflə müvəqqəti də olsa atəşkəsə nail olmaq istiqamətində danışıqlar aparılmasına üstünlük verdi və 1994-cü ilin may ayında bu barədə qarşılıqlı razılıq əldə olundu.

1994 -1995-ci illərdə Əsrin müqaviləsinin reallığa çevrilməsi və düşmən tərəflə atəşkəs barədə razılıq əldə olunması, eləcə də dövlət çevrilişinə sui-qəsdlərin qarşısının alınması və ölkə daxilində sabitliyin qismən də olsa bərqərar olunması respublikada hüquqi islahatların aparılmasına imkanlar yaratdı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi respublikanın tarixi müqəddəratını həll etdi. Vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı, torpaqlarımızın işğalı dayandırıldı, respublikanın parçalanması təhlükəsi aradan qaldırıldı, xalqımızda Azərbaycanın gələcəyinə inam yarandı.

O zaman ulu öndər ölkədə baş verən hadisələri və real vəziyyəti dərinlən təhlil edərək qarşıda duran əsas vəzifələri belə ifadə etmişdi: “Respublikanın müstəqilliyini möhkəmləndirmək üçün əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin olmasıdır.... Azərbaycan Respublikasında demokratik hüquqi dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan dövləti demokratik

prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Öz tarixi, milli ənənələrindən bəhrələnərək dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir”.

Prezident Heydər Əliyev 1995-ci ilin ortalarına qədər Azərbaycanın müstəqilliyinə, dövlətçiliyinə qarşı çıxan qəsdlərin, təxribatların qarşısını almaqla yanaşı, həm də, dövlət quruculuğunun möhkəmlənməsinə və inkişaf etdirilməsinə, bu sahədə qarşıya çıxan maneələrin aradan qaldırılmasına rəhbərlik edirdi. Yalnız bundan sonrakı dövrü hüquqi, demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu mərhələsi kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışının ilk günlərindən ölkənin hüquq sistemində mövcud olan qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasında, Azərbaycan Respublikasının xarici və daxili siyasi prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsində müstəsna əhəmiyyətə malik yeni Konstitusiyanın qəbulu məsələsinin həllinə böyük diqqət yetirmişdir. Dahi rəhbər Konstitusiya layihəsini hazırlayan xüsusi komissiyaya bilavasitə sədrlik etmişdir. O, Konstitusiyanın son dərəcə mükəmməl bir sənəd kimi hazırlanmalı olduğunu qeyd edərək deyirdi: “Biz elə bir layihə hazırlamalı və nəhayət elə bir Konstitusiya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən – Əsas Qanun, tarixi sənəd olsun.” O bu Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə əlaqədar tarix və gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyətin dərk edilməli olduğunu xüsusilə vurğulayırdı. “Mən bu iş çox məsuliyyətlə yanaşıram. Çünki həm Azərbaycan Konstitusiyasının tarixini bilirəm və onu böyük diqqətlə təhlil etmişəm, həm də indiyədək Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlərin çoxunun iştirakçısı olmuşam”.

Müzakirələrin aparılmasında tükənməz enerji sərf edən Ümummilli Lider bütün söylərini prinsipial məsələlər üzrə milli maraqlara uyğun vahid fikrin və yekun rəyin əldə olunmasına yönəldirdi. Konstitusiya komissiyasının sonuncu iclasında ulu öndər demişdir: “Bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var ki, deyəm, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam. Onun bu gün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil

etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altına imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bəyan edirəm.”

Böyük siyasətçi və müdrik şəxsiyyətin rəhbərliyi altında hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində hüquqi baza yaratdı və onun inkişafına təkan verdi, bütün sahələrdə hüquqi islahatların aparılmasına geniş imkanlar açdı. Konstitusiyaya ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön planda təsbit etmişdir.

1998-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Bu proqramın icrası çərçivəsində institusional islahatlar aparılmasına başlanılmışdır. Ölkə başçısı 1998-ci il 28 dekabr tarixində “Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında” fərman imzalamışdır. Fərmanla müəyyən edilirdi ki, cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi və bazar münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün köklü islahatlar aparılması prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir. Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan islahatlar dövlət idarəetməsinin səmərəliyini artırmalı, iqtisadiyyatın tarazlaşdırılmış tənzimlənməsi məqsədi ilə zəruri təsisatların formalaşdırılmasını, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya olunmasını sürətləndirmək məqsədi ilə beynəlxalq standartlara cavab verən idarəetmə sistemi və hüquqi baza yaradılmasını təmin etməlidir. Eyni zamanda, bu məqsədlər üçün dövlət xərclərinin şəffaf tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması, dövlət qulluğu sisteminin yenidən qurulması, hüquqi və məhkəmə islahatlarının aparılması sistemli yanaşma əsasında kompleks qaydada həyata keçirilməlidir. Bu fəaliyyətin mühüm əhəmiyyətini qiymətləndirən Prezident Heydər Əliyev islahatlar aparılması üzrə yaradılmış komissiyaya sədrliyi öz üzərinə götürmüşdü.

Komissiyanın fəaliyyəti qısa müddətdə öz nəticələrini verməyə başladı.

“Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında”, “Prokurorluq haqqında”, “Polis haqqında”, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında”, “Notariat haqqında”, Ailə, Mülki, Mülki Prosesual, Cinayət, Cinayət Prosesual, Cəzaların İcrası, İnzibati Xətalər və Vergi Məcəllələri, habelə “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında”, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” və s. qanunların qəbul edilməsi dövlətçiliyimizin inkişafında, cəmiyyətin həyatında hüquqi normaların bərqərar olunmasında həlledici əhəmiyyətə malik oldu.

1998-ci ilin iyul ayında əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etmək və insanların əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək olan Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmışdır.

Müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin sivil cəmiyyətin vacib tərkib hissəsi olduğundan məhkəmə-hüquq islahatı konsepsiyasının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət verilmiş, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni üçpilləli məhkəmə sistemi yaradılaraq 2000-ci ilin sentyabr ayından fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Hakimlərin demokratik prinsiplərə, şəffaf prosedur əsasında, beynəlxalq standartlara uyğun olaraq aşkarlıq şəraitində seçilməsi respublikamızda müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Ədalət mühakiməsini həyata keçirən müstəqil hakimlər korpusunun formalaşdırılması üçün 1 dekabr 1998-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradılmış və onun əsasnaməsi təsdiq edilmişdir.

Məhkəmə hüquq islahatları nəticəsində məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olan prokurorluq orqanlarının hüquq sistemində yeri müəyyənləşdirilmiş, onun fəaliyyəti demokratik normalara uyğunlaşdırılmışdır.

Məhkəmə hüquq islahatlarının əsas istiqaməti məhkəmə sisteminin dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi inkişafı və möhkəmləndirilməsi, Konstitusiyanın müddəalarına və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlara uyğun olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müstəqil və səmərəli təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Əfv etmə institunun bərpası və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Əfv komissiyasının yaradılması ulu öndərin insan hüquq və azadlıqların təminatına birmənalı ardıcılıqla yanaşmasının məntiqi nəticəsi idi. Bu humanist aktın, eləcə də ulu öndərin qanunvericilik təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş amnistiya aktlarının tətbiqi nəticəsində minlərlə məhkum cəzasının çəkilməmiş hissəsindən azad olunaraq ailələrinə qovuşmuşdur.

Ümummilli liderin 1993-cü ildən icrasına moratorium qoyduğu ölüm hökmü bilavasitə onun təşəbbüsü və qətiyyəti sayəsində 1998-ci il fevralın 10-da cəza növü kimi ləğv edilmişdir. Əvvəllər ölüm cəzasına məhkum olunmuş şəxslərin cəzalarının ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz olunması, nəinki Azərbaycanda, bütün Şərqi dünyasında insan həyatını, onun dəyərini müəyyənləşdirən ilk humanist meyarlardan biri oldu. Dünyaya gəldiyi andan yaşamaq hüququ olan insanı, ona məxsus olan bu hüququndan qəsdən məhrum etmə kimi dünyəvi dəyərlərlə uzlaşmayan cəza növünün Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən çıxarılması təkcə respublikamızda deyil, eləcə də beynəlxalq səviyyədə humanizmin və insanpərvərliyin bariz nümunəsi kimi qiymətləndirildi.

Dövlətin, vətəndaşların, əslində bütünlüklə xalqımızın taleyinə və marağına birbaşa təsir edən humanizm ideyalarına əsaslanaraq qəbul olunan hüquqi aktlar, həyata keçirilən tədbirlər ölkədə stabilliyin bərqərar olması, əvvəllər mövcud olmuş xaos, özbaşınalıq hallarının qarşısının alınması, dövlətə və müstəqil dövlətçiliyə artan inam hissi xalqımızı işğal altında olan ərazilərimizin azad olunması uğrunda birliyə və mübarizəyə ruhlandırır.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, son günlərdə Prezident İlham Əliyev Ümummilli Lider Heydər Əliyevin humanist mövqeyinə sadıq qalaraq, ölüm cəzasının tamamilə, o cümlədən müharibə dövründə və ya qaçılmaz müharibə təhlükəsi zamanı törədilmiş cinayətlərə görə qadağan edilməsi istiqamətində beynəlxalq səviyyədə göstərilən səyləri nəzərə alaraq “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının ölüm cəzasının bütün hallarda ləğvinə dair 13 nömrəli Protokolunun Azərbaycan

Respublikasının adından imzalanması ilə bağlı müvafiq tapşırıq vermişdir. Bu addımla dövlətimizin başçısı yaşamaq hüququnu ən yüksək səviyyədə təmin etmək iradəsini bir daha nümayiş etdirmişdir.

2001-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunması, eyni zamanda dünyada mükəmməl müdafiə sistemi kimi tanınan “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının başlıca institusional mexanizmi olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının tanınmasına şərait yaratmışdır.

Bütün işlərində ardıcıl olan və qarşısına qoyduğu məqsədlərə təxirə salınmadan pillə-pillə nail olan ulu öndər demokratik hüquqi dövlət quruculuğunda kifayət qədər işlərin görüldüyünü düşünərək və 1993-cü ildə qarşıda duran vəzifələri daha da inkişaf etdirərək 1997-ci ildə deyirdi: “Biz istəyirik ki, dövlətimiz tam demokratik, tam hüquqi, tam dünyəvi bir dövlət olsun. Bunun üçün də Azərbaycanda demokratiyanın bərqərar olması, inkişaf etdirilməsi, hüquqi aliliyin təmin olunması əsas vəzifələrimizdir.”

Xalqımız illərlə arzuladığı milli dövlətçiliyimizin şanlı tarixini məhz Heydər Əliyevin Dövlətçilik salnaməsi dövründə gerçəkləşdirmiş, sarsılmaz dayaqlar üzərində müstəqil Azərbaycan dövlətini qurmuşdur.

Ümummilli lider, ulu ündər, Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyalarına dərinlən yiyələnmiş, yeni tarixi şəraitdə onun irsini ləyaqətlə davam etdirən cənab Prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında beynəlxalq səhədə həyata keçirilən qarşılıqlı əməkdaşlıq, sülh, humanizm, ədalətlik prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin qurulması, eləcə də xalqımızın həyat şəraiti və maddi rifahı naminə gördükləri misilsiz işlər, habelə, ərazilərimizin və xalqımızın bütövlüyünün təmin olunması istiqamətində əldə olunmuş möhtəşəm nailiyyətlər, atılan qətiyyətli və cəsarətli addımlar məhz Ümummilli Liderin proqram məzmunlu çıxışlarında, dəfələrlə dilə gətirdiyi və reallaşdırma mexanizmini müəyyələşdirdiyi ideyalara sadıqlıyın təzahürüdür.

Səbinə ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman), h.ü.f.d.

AZƏRBAYCANDA OMBUDSMAN TƏSİSATININ YARADILMASINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

***Açar sözlər:** Ümummilli lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi, Heydər Əliyev ili, Ombudsman təsisatı, insan hüquqlarının inkişafı, hüquqi və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi*

***Ключевые слова:** 100-летие Общационального лидера Гейдара Алиева, год Гейдара Алиева, институт Омбудсмана, развитие прав человека, усовершенствование правовых и институциональных механизмов.*

***Keywords:** The National Leader Haydar Aliyev's 100th anniversary, year of Haydar Aliyev, Ombudsman institution, development of human rights, advancement of legal and institutional mechanisms*

Azərbaycan xalqına və dövlətinə təmənnəsiz xidmət etməklə ölkəmizin demokratik inkişaf, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu yolunda, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində böyük uğurlar qazanmasında mühüm xidmətlər göstərmiş, mənalı ömrünün böyük bir hissəsini məhz elə həmin yüksək amala həsr etmiş dahi şəxsiyyət, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının bu il 100 illik yubileyidir.

Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan, cənab İlham Əliyevin məlum sərəncam ilə ölkəmizdə 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan olunmuşdur.

Azərbaycan XX əsrdə öz dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü kimi

ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanaraq demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir.

Bu baxımdan əziz xatirəsi xalqımız tərəfindən daim dərin hörmət və ehtiramla yad edilən Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda demokratik-hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, insan hüquqlarının inkişafı, müstəqil məhkəmədənənar hüquq müdafiə mexanizmi olan Ombudsman təsisatının əsasının qoyulması ilə bağlı mühüm əhəmiyyət kəsb edən islahatların həyata keçirilməsində misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan müstəqilliyinin ilk illərində böyük çətinliklərlə üzləşmiş və yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində ölkəmizdə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin əldə edilməsinə, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin dərinləşməsinə, sahibkarlığın inkişafına, əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşmasına xidmət edən kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş, insan hüquqlarının təmin olunması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Böyük minnətdarlıq hissi ilə vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, milli dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən mütərəqqi hüquqi islahatlar nəticəsində çoxsaylı uğurların əldə olunması məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna nail olmaq, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni sahədə islahatların həyata keçirilməsi müasir standartlara cavab verən qanunvericilik bazası olmadan mümkün deyildir.

Buna görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Ulu Öndərin sədrlik etdiyi komissiya tərəfindən hazırlanaraq 1995-ci il 12 noyabr tarixində keçirilmiş ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edildikdən sonra, ölkəmizdə insan hüquqlarının səmərəli təmini məqsədilə milli qanunvericilik və institusional mexanizmlər sisteminin təkmilləşdirilərək yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsi sahəsində genişmiqyaslı islahatların həyata keçirilməsi üçün hüquqi baza formalaşmışdır.

Heç də təsadüfi deyildir ki, 48 maddədən ibarət üçüncü fəslinin bütün müddəaları insana, onun ləyaqətinə, hüquqlarına hörmət

ruhunda yazılmış Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin I hissəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunmuşdur¹.

Yeri gəlmişkən, 2002-ci ilin avqust ayında keçirilmiş referendum nəticəsində Konstitusiyada bir sıra mütərəqqi dəyişikliklər edilmişdir ki, bu da həmin dövrdə Ulu Öndərin təşəbbüsü əsasında həyata keçirilmiş hüquqi islahatlar sırasında mühüm yerlərdən birini tutmuşdur.

Müasir çağırışlar kontekstində sürətlə qloballaşmaqda davam edən dünyada insan hüquqlarına münasibətin hansı səviyyədə olması hər bir ölkənin demokratik inkişafını müəyyən edən əsas göstəricilərdən biri kimi qəbul olunur.

Müstəqillik dönməsində ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə bu faktor da daim nəzərə alan Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə xidmət edən bir sıra mühüm addımlar atılmış, normativ hüquqi və institusional bazanın təkmilləşdirilməsi məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Hətta onun proqram xarakterli çıxışlarında vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin məhz onların insan hüquqlarının qorunmasındakı xidmətlərinə görə qiymətləndirilməli olduğu bildirilmişdir.

Həyatın bütün sahələrini əhatə edən hüquqi islahatların sürətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirən Ulu Öndərin 1996-cı il 21 fevral tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Hüquqi İslahat Komissiyası tərəfindən beynəlxalq təcrübə əsasında ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən, beynəlxalq standartlara cavab verən “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Polis haqqında”, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında”, “Prokurorluq haqqında” qanunların, yeni məəcəllələrin və digər normativ hüquqi aktların layihələri hazırlanmış və qəbul edilmişdir².

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2021. URL: <https://bit.ly/41mynoG>

² “Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin yanında hüquqi islahat komissiyasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1996 – Xalq. – 1996, 22 fevral. – s. 1

Beynəlxalq təcrübəyə istinadən qeyd etmək olar ki, hazırda hüquqi dövlətin vacib atributlarından biri də qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmayan, lakin həyata keçirdiyi əhəmiyyətli funksiyalara görə insan hüquq və azadlıqlarının məhkəmədənəkar müdafiəsinə xidmət edən, qanunvericiliyin, institusional mexanizmlərin və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində təkliflər irəli sürən, dövlət qurumları ilə əhali, habelə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında “körpü” rolunu oynayan geniş səlahiyyətlərə malik müstəqil bir qurum olan Ombudsman təsisatıdır.

Buna görə də, Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən dünyanın qabaqcıl ölkələrinin müsbət təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilmiş hüquqi islahatların əsas istiqamətlərindən biri də insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində səmərəli mexanizm kimi çıxış edən Ombudsman təsisatının yaradılması olmuşdur.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılmasında dövlət proqramları, strategiyaları, milli fəaliyyət planları, konsepsiyalar və bu kimi digər sənədlər mühüm əhəmiyyətə malikdir.

1993-cü ildə Vyanada keçirilmiş İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında hər bir dövlətin insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üzrə addımlarını müəyyən edən milli fəaliyyət planının hazırlanmasının məqsədamüvafiqliyinin nəzərdən keçirilməsi tövsiyə edilmişdir³.

Siyasi hakimiyyətdə olduğu dövr ərzində ölkəmizin demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi inkişafı uğrunda fədakarcasına çalışmış və həyata keçirdiyi genişmiqyaslı fəaliyyətləri ilə xalqa sədaqətlə xidmətin əyani nümunəsini yaratmış Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın müxtəlif inkişaf mərhələlərində insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmininə nail olmaq məqsədilə bir sıra strateji əhəmiyyətli sənədlər hazırlanmış və təsdiq edilərək icra olunmuşdur. Bu sırada ölkə Prezidenti kimi imzalamış olduğu “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 1998-ci il 22 fevral tarixli

³ Peşəkar Təlim. 10 №-li Seriya. İnsan Hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planlarına dair Məlumat Kitabçası. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Nyu-York – Cenevrə 2002. URL: <https://bit.ly/3IxNi6U>

⁴ “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 1998. URL: <https://bit.ly/3EGp8G2>

Fərman⁴, bundan irəli gələn məqsəd və vəzifələri nəzərə alaraq 1998-ci il 18 iyun tarixli Sərəncamı ilə təsdiq etdiyi və müstəqil dövlətimizdə müvafiq sahədə ilk strateji sənəd olan “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”⁵ mühüm yerlərdən birini tutur.

İlk dəfə olaraq insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində ən mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan bu iki sənəddə ölkəmizdə insan hüquqları üzrə səlahiyyətli müvəkkil təsisatının yaradılması ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır.

Bununla əlaqədar ölkəmizdə insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri təkmilləşdirilmiş, yeni məhkəmədənənar hüquq müdafiə mexanizmi olan Ombudsman təsisatının yaradılaraq səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi və maddi baza yaradılmışdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə 2001-ci il 28 dekabr tarixində “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu qəbul olunmuş⁶, 2002-ci il 5 mart tarixində həmin Qanunun tətbiq edilməsi barədə Fərman imzalanmışdır⁷. Bununla əlaqədar 2002-ci il 2 iyul tarixində bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilmiş⁸, elə həmin tarixdə Azərbaycanın ilk Ombudsmanı seçilmiş və 28 oktyabr tarixindən Ombudsman Aparatında müraciətlərin qəbuluna başlanılmışdır⁹.

Beləliklə, həyata keçirilmiş hüquqi islahatlar nəticəsində Azərbaycanın Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən biri

⁵ “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1998. URL: <https://bit.ly/3SvKo7p>

⁶ “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu. 2001. URL: <https://bit.ly/3kDTIPj>

⁷ “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 2002. URL: <https://bit.ly/3Y5TaKc>

⁸ “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2002. URL: <https://bit.ly/3ky45Pk>

⁹ Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) – 10 il. Bakı, “Vəfa print” nəşriyyatı, 2013, s. 20.

olan Ombudsman təsisatının yaradılmasına çox tez bir zamanda nail olunmuşdur. Bununla həm də “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanın və “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”nın müvafiq müddələrinin icrası təmin edilmişdir.

Ombudsman təsisatı müstəqil məhkəmədənəkar hüquq müdafiə mexanizmi, milli insan hüquqları institutu kimi ölkəmizin Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş, dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və Konstitusiya Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması istiqamətindəki uğurla davam etdirməklə dövlətimizin ali məqsədinin təmininə xidmət edir.

Ombudsman təsisatının fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunvericilik aktının ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsi hesab edilən Konstitusiya Qanunu olması da məhz dövlətimizin insan hüquqlarına verdiyi ali dəyərin bariz təzahürüdür.

Ombudsmanın statusunun Konstitusiya Qanunu səviyyəsində müəyyən edilməsi dövlət tərəfindən onun insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində çox mühüm rol oynayan müstəqil, qərəzsiz, siyasətsizləşdirilmiş təsisat kimi tanınmasının bariz nümunəsidir. Bu heç də təsadüfi deyil. Ombudsman təsisatı həm dövlətə, həm də cəmiyyətə lazımdır. Belə ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün Ombudsman dövlət və cəmiyyət arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirir¹⁰.

Yeri gəlmişkən, Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü əsasında yaradılaraq aşkarlıq, şəffaflıq, qanunçuluq, ədalət, qərəzsizlik prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən müstəqil bir qurum olan Ombudsman təsisatının 20 ili artıq arxada qalmışdır. Bu gün də fəaliyyətini ümumbəşəri prinsiplər əsasında davam etdirən Ombudsman təsisatı cəmiyyətdə hüquqi şüurun, hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin inkişafına, idarəetmənin daha da demokratikləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsinə öz töhfəsini verməkdədir.

¹⁰ Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı – 2007.

Konstitusiya Qanununa əsasən Müvəkkil müstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Konstitusiya Qanununun tələbinə görə, dəyişilməzliyi, toxunulmazlığı, hər hansı dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən onun fəaliyyətinə müdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi, maddi və sosial təminatlar Müvəkkilin müstəqilliyinin təminatlarındandır. Qeyd olunmalıdır ki, fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətin elan edilməsi Müvəkkilin fəaliyyətini dayandırmır və ya məhdudlaşdırmır.

Bundan əlavə Müvəkkil seçildiyi gün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə Müvəkkili vəzifəsində səlahiyyətlərini şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirəcəyinə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edəcəyinə, müstəqil və qərəzsiz fəaliyyət göstərəcəyinə and içir. Buradan da göründüyü kimi, Ombudsmanın andının mətnində də onun müstəqil fəaliyyət göstərməli olması xüsusi vurğulanır.

Ombudsman Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxmaqla ölkəmizin yurisdiksiyası altında olan hər kəsin, o cümlədən uşaqların, qadınların, əlilliyi olan şəxslərin, ahılların, habelə sosial cəhətdən həssas digər əhali qruplarının hüquqlarının müdafiəsini heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçirir.

Bununla əlaqədar “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını həyata keçirmək, saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərə müntəzəm surətdə və ya zəruri saydığı istənilən halda baş çəkmək, informasiya sahibi olan dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirmək, fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq yerli, regional və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək, əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər vermək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə insan hüquq və azadlıqlarının təmin

edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə, ləğv edilməsinə və ya qanunlarda dəyişikliklər edilməsinə dair, amnistiya elan edilməsi barədə təklif vermək, məhkəmələrdə süründürməçilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, həmçinin məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq Ombudsmanın fəaliyyətinin əsasları sırasına daxildir.

Ombudsman insan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün səlahiyyətlərində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək, Milli Məclis qarşısında məruzə ilə çıxmış etmək, dövlət və ya yerli özünüidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə müraciət etmək, şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək səlahiyyətlərinə malikdir.

Ombudsman fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, polis bölmələri, müvəqqəti saxlama yerləri, istintaq təcridxanaları, cəzaçəkmə müəssisələri, qarnizon hauptvaxtları ilə yanaşı, psixiatriya və sosial xidmət müəssisələrində, saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərdəki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, qanuni mənafeələrinin təmin olunmasına xüsusi önəm verir. Buna görə də, mütəmadi olaraq həmin müəssisələrə başçəkmələr həyata keçirilir, saxlanılan şəxslərlə görüşülərək onların saxlanma şəraiti, o cümlədən şikayətləri yerində araşdırılır, müraciətlərin təmini məsələləri aidiyyəti qurumlar qarşısında qaldırılır. Qeyd olunan fəaliyyət çərçivəsində istər Bakı şəhərində, istərsə də regionlarda daim insan hüquqlarının təmin edilməsinin monitorinqi aparılır, vətəndaşların üzləşdikləri problem və çətinliklər, onların yaranma səbəbləri araşdırılır, həlli istiqamətində zəruri tədbirlər görülür, müvafiq təkliflər irəli sürülür və bir çox hallarda birgə səylər nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpasına nail olunur.

İnsan hüquqlarını təbliğ edən müxtəlif mövzular üzrə hüquqi maarifləndirmə tədbirləri təşkil olunur, digər qurumlar tərəfindən keçirilmiş belə tədbirlərdə məruzəçi və təlimçi qismində iştirak edilir ki, bu da cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir.

Ombudsman tərəfindən hər il 18 İyun – Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları Günü ilə əlaqədar 18 may – 18 iyun tarixləri “İnsan Hüquqları Aylığı”¹¹, 20 Noyabr – “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının qəbul edilməsinin ildönümü ilə bağlı 20 oktyabr – 20 noyabr tarixləri isə “Uşaq Hüquqları Aylığı”¹² elan edilir. Aylıqlar çərçivəsində Bakıda və regionlarda aidiyyəti dövlət qurumlarının, idarə, müəssisə və təşkilatların, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları və media nümayəndələrinin iştirakı ilə insan hüquqlarına həsr edilmiş müxtəlif mövzularda silsilə hüquqi maarifləndirmə tədbirləri keçirilir.

Ötən dövr ərzində Azərbaycanda yeni dövlət proqramları, milli fəaliyyət planları və strateji yol xəritələri üzrə ölkəmizin hərtərəfli, daha dinamik inkişafı naminə mühüm addımlar atılmış və bu proses hazırda da sürətlə davam etməkdədir.

Aparılan islahatlar fonunda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fəal dəstəyi ilə yeni dövrün tələbləri və tərəfdar çıxduğumuz beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər nəzərə alınmaqla mütəmadi şəkildə inkişaf etdirilən Ombudsman təsisatı bu gün ölkəmizdə və beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmışdır.

Bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə yönəlmiş mütərəqqi siyasət nəticəsində Ombudsman təsisatı da bir çox nailiyyətlər əldə etmiş və insan hüquqlarının müdafiəsi, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artması istiqamətində davamlı fəaliyyət göstərməkdədir.

Təbii ki, dövlətin ali məqsədi olan insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı mühüm vəzifələri yerinə yetirən Ombudsmanın fəaliyyətinin Konstitusiya Qanunu ilə tənziimi və onun müstəqilliyinin təminatları bu nüfuzun qazanılmasında müstəsna rol oynayır.

¹¹ Əliyeva, S. Qloballaşan dünyada insan hüquqlarının müdafiəsi və təbliği beynəlxalq hüquqi fenomen kimi//. Respublika. – 2022, 17 iyun. URL: <https://bit.ly/3y0eB4S>

¹² Əliyeva, S. Uşaqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Ombudsmanın diqqət mərkəzindədir // Respublika. – 2022, 19 noyabr. – s. 8. URL: <https://bit.ly/3y0eB4S>

Eyni zamanda, ölkəmizdə davamlı olaraq həyata keçirilən hüquqi islahatlar çərçivəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində Ombudsman təsisatı tərəfindən irəli sürülən təkliflərin nəzərə alınması da bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yeri gəlmişkən, “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə layihə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmişdir.

Ombudsman təsisatının 20 illik yubileyinə təsadüf edən belə bir əsaslı dəyişikliklərin edilməsi bir sıra zərurətdən irəli gəlmişdir¹³.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya Qanununa edilmiş dəyişikliklər insan hüquqları və azadlıqları sahəsində dövlət siyasətinin məqsəd və prinsiplərinə xidmət etməklə, Ombudsman təsisatının bu sahədə fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsinə və səmərəliliyinin artırılmasına, qabaqcıl dünya təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiq edilməsinə, bununla da təsisatın beynəlxalq nüfuzunun artırılmasına yönəlmişdir.

Konstitusiya Qanununa edilmiş dəyişikliklər ölkədə aparılan islahatlar nəticəsində dövlət idarəçiliyinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin optimallaşdırılması və dövlət büdcəsi vəsaitindən səmərəli istifadənin təmini məqsədinə xidmət edir. Belə ki, Konstitusiya Qanununun 1.1-ci maddəsində aparılmış müvafiq dəqiqləşmə, eləcə də digər maddələr üzrə fəaliyyət istiqamətlərinin konkretləşdirilməsi onun göstərilən subyektlərə münasibətdə tətbiqi baxımından yarana biləcək məhdudiyətlərin qarşısının alınması, bununla da Ombudsmanın insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə fəaliyyətin effektivliyini təmininə nail olmaq üçün dövlət qurumlarının təklifləri də nəzərə alınmaqla Konstitusiya Qanunun 1-ci, 5-ci, 8-ci, 12-ci, 13.5-ci maddələri üzrə subyektlərin dairəsi dəqiq müəyyənləşdirilmişdir.

2008-ci il 2 oktyabr tarixili Qanuna əsasən ölkəmizin qoşulduğu “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya”nın 33.2-ci maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən hüquqi və inzibati quruluşlarına müvafiq olaraq bu Konvensiyanın həyata

¹³ Əliyeva, S. Azərbaycanda İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmann) statusu // “Müasir dövrdə insan hüquqlarının aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı – 2022, s. 12-20.

keçirilməsinin təşviqi, müdafiəsi və monitorinqi üçün müstəqil mexanizmlərdən ibarət strukturun dəstəklənməsi, möhkəmləndirilməsi, təyin və ya təsis edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, uşaq hüquqları sahəsində preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu hüquqların təşviqi, müdafiəsi və təmini vəziyyətinin monitorinqi, eləcə də pozulmuş hüquqların bərpası sahəsində Ombudsmanın fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması məqsədilə (BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin və digər beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri də nəzərə alınmaqla) müvafiq mexanizmin təşkili üçün hüquqi bazanın formalaşdırılması zərurəti yaranmışdır. Bütün bunlar, habelə xarici ölkələrin bu sahədə təcrübəsi nəzərə alınaraq, Konstitusiya Qanununa “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya”nın, “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya”nın həyata keçirilməsinin, bərabərlik hüququnun təmin edilməsinin və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasının təşviqi və monitorinqi üzrə müstəqil mexanizm funksiyalarının tətbiqini nəzərdə tutan digər müddəalar da daxil edilmişdir.

Bütün bu əsaslı dəyişikliklər Müvəkkilin Konstitusiya Qanununda təsbit olunmuş səlahiyyətlərinin icrasındakı mövcud praktiki çətinliklərin aradan qaldırılmasına, pozulmuş hüquq və azadlıqların daha operativ və effektiv qaydada bərpası məqsədilə edilmişdir.

Ombudsmanın insan hüquqlarının təmin edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan dövlət qurumları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşla dövlət arasında vasitəçilik missiyasını həyata keçirən bir qurum olması artıq hər bir fərd, ümumilikdə isə cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmişdir.

Ombudsman təsisatı ilə Konstitusiya Məhkəməsi arasında da səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur. Bu əməkdaşlıq insan hüquq və azadlıqlarının qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları, bələdiyyə və məhkəmə aktları ilə pozulması hallarının aradan qaldırılması, insan hüquqlarının daha səmərəli təminatına yönəlmiş mühüm hüquqi mövqələrin formalaşdırılması baxımından ümumi işimizə öz töhfəsini verməkdədir.

20 illik fəaliyyəti dövründə Ombudsman təsisatı tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinə ünvanlanmış ümumilikdə 41 sorğudan 26 sorğu üzrə Plenum tərəfindən 3 qərar və 23 qərar qəbul edilmiş, həmçinin Müvəkkilin 13 sorğusu üzrə Palata tərəfindən istər nəzəri, istərsə də praktiki əhəmiyyət kəsb edən genişləndirici

şərtləri özündə ehtiva edən müvafiq qəraradlar qəbul edilmiş, 2 sorğuya Plenumda baxılmış olsa da sonradan qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərlə əlaqədar geri götürülmüşdür.

Böyük qürur hissi ilə qeyd etmək istəyirik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu əsasında yaradılaraq, 2002-ci il 28 oktyabr tarixindən fəaliyyət göstərən Ombudsman təsisatı dövlətçilik maraqları baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən, beynəlxalq prinsiplərə uyğun müstəqil fəaliyyəti ilə seçilən güclü təsisat və uğurlu ölkə modelinə çevrilmişdir.

Çox sevindirici haldır ki, əsası Ümummilli Liderimiz tərəfindən qoyulmuş genişmiqyaslı islahatların ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən yeni dövrün prioritet çağırışlarına uyğun şəkildə davam və daha da inkişaf etdirilməsi nəticəsində Ombudsman təsisatı beynəlxalq təcrübə və mövcud reallıqlara uyğun olaraq dövlətimizin ali məqsədinin təmini və təbliği üzrə bir çox nailiyyətlər əldə etmiş və insan hüquqlarının müdafiəsi, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artması istiqamətində fəaliyyətini uğurla davam etdirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2021. URL: <https://bit.ly/41mynoG>
2. “Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin yanında hüquqi islahat komissiyasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1996 – Xalq. – 1996, 22 fevral. – s. 1
3. Peşəkar Təlim. 10 №-li Seriya. İnsan Hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planlarına dair Məlumat Kitabçası. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Nyu-York – Cenevrə 2002. URL: <https://bit.ly/3IxNi6U>
4. “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 1998. URL: <https://bit.ly/3EGp8G2>
5. “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1998. URL: <https://bit.ly/3SvKo7p>

6. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu. 2001. URL: <https://bit.ly/3kDTIPj>

7. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 2002. URL: <https://bit.ly/3Y5TaKc>

8. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2002. URL: <https://bit.ly/3ky45Pk>

9. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) – 10 il. Bakı, “Vəfa print” nəşriyyatı, 2013, s. 20.

10. Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı – 2007.

11. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2006. URL: <https://bit.ly/3xWocd5>

12. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2011. URL: <https://bit.ly/3F3Gs8v>

13. Əliyeva, S. Qloballaşan dünyada insan hüquqlarının müdafiəsi və təbliği beynəlxalq hüquqi fenomen kimi//. Respublika. – 2022, 17 iyun. URL: <https://bit.ly/3y0eB4S>

14. Əliyeva, S. Uşaqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Ombudsmanın diqqət mərkəzindədir // Respublika. – 2022, 19 noyabr. – s. 8. URL: <https://bit.ly/3y0eB4S>

15. Əliyeva, S. Azərbaycanda İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) statusu // “Müasir dövrdə insan hüquqlarının aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı – 2022, s. 12-20.

X Ü L A S Ə

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda demokratik-hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, insan hüquqlarının inkişafı, müstəqil məhkəmədən kənar hüquq müdafiə mexanizmi olan Ombudsman təsisatının əsasının qoyulması ilə bağlı mühüm əhəmiyyət kəsb edən islahatların həyata keçirilməsində misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Məqalədə bu il anadan olmasının 100 illik yubileyi böyük ehtiram hissi ilə qeyd edilən görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin ölkəmizdə müstəqil məhkəmədən kənar hüquq müdafiə mexanizmi və milli insan hüquqları institutu olan Ombudsman təsisatının yaradılması sahəsindəki müstəsna rolu elmi-analitik baxımdan təhlil edilir. Bundan əlavə məqalədə ötən dövr ərzində hüquqi və institusional mexanizmlərin, o cümlədən Ombudsman təsisatının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş islahatlara dair məlumatlar öz əksini tapır.

Сабина Алиева
Уполномоченный по Правам Человека (Омбудсмен)
Азербайджанской Республики, д.ф.п.п.

Роль Общенационального лидера Гейдара Алиева
в создании института Омбудсмана в Азербайджане

Р Е З Ю М Е

Общенациональный лидер Гейдар Алиев имеет огромные заслуги в осуществлении значимых реформ, связанных с построением демократического правового государства и гражданского общества, развитием системы прав человека, учреждением института Омбудсмана как независимого внесудебного механизма правовой защиты.

В статье с научной точки зрения анализируется исключительная роль выдающегося политического и государственного деятеля Гейдара Алиева, столетие которого мы отмечаем с чув-

ством глубокого уважения в создании института Омбудсмана в качестве независимого внесудебного механизма и национально-го института по правам человека. Автором проводится подробный анализ реформ по усовершенствованию деятельности правовых и институциональных механизмов, включая институт Омбудсмана, за прошедший период.

Sabina Aliyeva
The Commissioner for Human Rights
(Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan,
Ph.D. in Law

The Role of the National Leader Heydar Aliyev in the Establishing the Ombudsman Institution in Azerbaijan

A B S T R A C T

The National Leader Heydar Aliyev has made significant efforts in Azerbaijan to implement reforms for the establishment of a democratic and legal state, and civil society, the advancement of human rights, and the establishment of the Ombudsman Institution as an independent non-judicial remedy mechanism.

The Article analyses, from the scientific and analytical standpoint, the exceptional role of Heydar Aliyev, a prominent sociopolitical and statesman, National Leader of our people, whose 100th anniversary of birth is celebrated with great respect this year, in establishing an ombuds institution, which is also a national human rights institution, functioning as an independent non-judicial grievance mechanism in our country.

The Article also provides information on the reforms carried out during the past period with a view to improving the legal and institutional mechanisms, including the activity of the Ombudsman Institution.

Anar BAĞIROV

Azərbaycan Respublikası Vəkillər
Kollegiyasının sədri, h.ü.f.d.

HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN VƏKİLLİYİNİN BANİSİ KİMİ

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Respublika, hüquqi dövlət, vəkillik, hüquqi yardım, vəkil*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Республика, правовое государство, адвокатура, правовая помощь, адвокат*

Keywords: *Heydar Aliyev, Republic, legal state, advocacy, legal aid, lawyer*

Hər bir şəxs Konstitusiyaya və qanunlara dönmədən əməl etməlidir. Ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələri layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev

Güclü və nüfuzlu vəkillik təsisatının böyük əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev

Məlum olduğu kimi Azərbaycan yenidən öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra həyata keçirilən kompleks islahatların mərkəzində məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyev dühası durur. Yəni Azərbaycanın hal-hazırkı iqtisadi inkişafında eyni zamanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində qətiyyətli və mütərəqqi islahatların həyata keçirilməsində Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu olmuşdur.

Belə ki, Ümummilli Lider növbəti dəfə hakimiyyətə gələndən sonra Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının təmini, onların inkişafı və müdafiəsi sahəsində bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Respublikamızda demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğuna başlanılmış, mətbuat azadlığı tam təmin edilmiş, insanların əsas hüquqlarından olan sərbəst toplaşma, vicdan azadlığı, sağlam yaşamaya və bir sıra hüquqlara zəmin yaradılmışdır.

Həmçinin qeyd edilməlidir ki, Ulu Öndərin hakimiyyətinin artıq ilk illərindən dövlət idarəçiliyində demokratik prinsiplər tətbiq olunmuş, bu sahədə müasir dövrün tələblərinə cavab verən yeni qanunvericilik bazasının yaradılması əsas məqsədlərdən birinə çevrilmişdir.

Məhz bu məqsədləri realizə etmək üçün Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına məsul olan xüsusi komissiyanın fəaliyyətə başlaması qərar qəbul edilmişdir. Çünki Ulu Öndər bilirdi ki, müstəqilliyin, demokratik, hüquqi dövlətin əsasında məhz özündə müasir dəyərləri ehtiva edən, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini özünə ali məqsəd bəirləyən Konstitusiya durur.

O, çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, “Biz elə bir layihə hazırlamalı və nəhayət, elə bir Konstitusiya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasında demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun. Hakimiyyət bölgüsü, – ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyəti – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır”.

Yekun nəticə olaraq, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış Konstitusiya layihəsi 1995-ci ildə keçirilən referendumla qəbul edilmişdir. Ölkəmizin ana qanunu olan Konstitusiyada əsas insan hüquqlar və azadlıqları təsbit olunmuş, Azərbaycanın demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət olması, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi olması bir daha öz təsdiqini tapmışdır.

Ulu Öndər tərəfindən əsası qoyulan mütərəqqi hüquq islahatlarının davamı kimi 21 fevral 1996-cı ildə Hüquqi İslahat

Komissiyası yaradılmışdır. Bu Komissiyanın fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizdə bir sıra mütərəqqi, müasir tələblərə cavab verən qanunlar qəbul edilmişdir.

Həmçinin Heydər Əliyevin fəaliyyəti dövründə 1998-ci ildə hüquqi dövlətin əsaslarından olan Konstitusiyaya Məhkəməsi fəaliyyətə başlamış, Azərbaycanda ölüm cəzasının tətbiqi və hakimiyyətin 4-cü qolu olan mətbuat üzərində senzura ləğv olunmuşdur.

Heç kimə də sirr deyildir ki, insan hüquq və azadlıqlarını, onların müdafiəsini özünün ali məqsədi elan etmiş dövləti tam müstəqil vəkillik institutu olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Azərbaycanda vəkillik institutunun müstəqil təsisat kimi formalaşması və fəaliyyətinin bilavasitə Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olması danılmaz faktdır. Belə ki, məhz Ulu Öndər Azərbaycan Prezidenti olan dövrdə müstəqil Azərbaycan vəkilliyinin əsasları formalaşdırılmış və Vəkillər Kollegiyası müstəqil təsisat olaraq məhkəmə-hüquq sistemində öz layiqli yerini tutmuşdur.

Bu zamana qədər isə vəkillik fəaliyyəti Ədliyyə Nazirliyinin müvafiq şöbəsi tərəfindən təşkil edilir və nəzarətdə saxlanılırdı. Bütün bu fəaliyyətin məntiqi davamı olaraq Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən 28 dekabr 1999-cu ildə “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” qanun imzalanmış, Azərbaycan tarixində ilk dəfə vəkillik tam müstəqil, hakimiyyətin heç bir qolundan asılı olmayan bir təsisata dönmüş və həmin dövrdə qəbul olunmuş yeni prosessual qanunvericiliyə əsasən, vəkillik çəkişmə prinsipi çərçivəsində prosesin bərabərhüquqlu tərəfinə çevrilmişdir. Müstəqilliyin təməlini qoyan qanunun qəbulundan sonra isə ilk dəfə olaraq 3 noyabr 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası təsis olunmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan post-sovet ərazisində vəkillik institutuna müstəqillik verən ilk dövlətlərdən biri olmuşdur. Bu da məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da təsbit edildiyi kimi, vətəndaşlara yüksək keyfiyyətli və peşəkar hüquqi yardım göstərilməsi dövlətin öhdəliyindədir və bu öhdəlik məhz Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası vasitəsilə həyata keçirilir. Bu səbəbdən Azərbaycanda vəkillik institutunun inkişafı və

nüfuzunun artırılması istiqamətində bir sıra normativ-hüquqi aktlar, çoxsaylı sərəncamlar və s. sənədlər qəbul olunmuşdur ki, bu da Ulu Öndərin layiqli davamçısı möhtərəm Prezident İlham Əliyevin adı ilə birbaşa bağlıdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər barədə 11 mart 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı bu sənədlərdən biri olmuşdur. Həmin sərəncam Azərbaycan vəkilliyinin inkişafına dövlət tərəfindən verilmiş əməli dəstək kimi qiymətləndirilmişdir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 7 noyabr 2017-ci il tarixli sərəncamları ilə Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual, İnzibati Prosesual məcəllələri və "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanununa dəyişikliklər təsdiq edilmişdir. Həmin sərəncamlar ilə vəkillik institutunun hüquq sistemində yerinin gücləndirilməsi, peşəkar və yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın məhz vəkillərə həvalə olunması qət olunmuşdur. Hətta bu çərçivədə, ölkədə vəkillərin sayının artırılması məsələsi Vəkillər Kollegiyasına tövsiyə olunmuşdur.

Vəkilliyin yeni inkişaf mərhələsinə təkan vermiş 22 fevral 2018-ci il tarixdə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı¹ qeyd olunan tədbirlər tarixi önəm malikdir. Belə ki, sərəncamın preambulasında qeyd olunur ki, vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və ədalət mühakiməsinin səmərəli fəaliyyəti üçün güclü və nüfuzlu vəkillik təsisatının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu Sərəncamda Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının müvafiq binalar ilə təmin olunması, dövlət hesabına göstərilən hüquqi yardıma görə müəyyən edilmiş məbləğin 3 dəfə artırılmasını və s. məsələlər öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda Sərəncamda ixtisas imtahanlarının müntəzəm keçirilməsi, üzvlüyə xüsusən gənc hüquqşünasların qəbul edilməsi üçün şərait yaradılması, vəkillərin peşə hazırlığının və ixtisasının artırılması ilə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi, aztəminatlı şəxslər üçün ödənişsiz hüquqi xidmətlər göstərilməsinin

¹ <https://e-qanun.az/framework/37995>

təşkil edilməsi, müasir İKT-nin tətbiqi, hüquqi xidmətlərin elektron formada göstərilməsi təcrübəsini genişləndirmək üçün vəkilliyin vahid elektron informasiya sisteminin təşkili və bu sistemin "Elektron məhkəmə" informasiya sistemində inteqrasiyası istiqamətində tədbirlərin görülməsi və sair məsələlər öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək istərdik ki, Sərəncamın icrası istiqamətində Kollegiya mütəmadi olaraq hüquqi yardım aksiyaları keçirir ki, bu günə kimi yardım aksiyalarında 30 mindən çox şəxsə ödənişsiz hüquqi yardım göstərilmişdir.

Xüsusən qeyd olunmalıdır ki, Sərəncamın icrası məqsədilə vəkilliyə qəbul mütəmadi həyata keçirilmiş və bunun nəticəsində vəkillərin sayı 3 dəfə artaraq 2300-ə çatmışdır. Həmçinin ölkə üzrə vəkil bürolarının sayı 2 dəfədən çox artaraq 128 olmuşdur.

Eyni zamanda Sərəncama əsasən, regionlarla bağlı olaraq apellyasiya məhkəmələrinin yurisdiksiyasına uyğun Gəncə, Lənkəran, Sumqayıt, Şəki və Şirvan şəhərlərində Vəkillər Kollegiyasının regional vəkil qurumları yaradılmış, müvafiq binalarla təmin edilmiş, müasir İKT-nin imkanlarından yararlanmalarına dəstək göstərilmiş, bir çox bürolar əsaslı təmir edilmiş, maddi-texniki avadanlıqlarla təchiz edilmiş, aylıq üzvlük haqları Bakıdakı vəkillərlə müqayisədə azaldılmış və onların fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması üçün müxtəlif tədbirlərin görülməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bununla yanaşı, Nazirlər Kabinetinin 7 iyun 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinə Bakı şəhərində ayrıca bina ayrılmışdır.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03.04.2019-cu il tarixli "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" Fərmanı vəkilliyin ölkəmizdə daha da mütərəqqi quruma çevrilməsi baxımından tarixi sənəd olmaqla yanaşı, gələcək dövr üçün onun inkişaf trayektoriyasını müəyyən edən yol xəritəsidir.² Sənəddə mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatının effektivliyinin artırılması, xüsusən sahibkarlıqla bağlı məsələlərin məhkəmələrdə daha sürətli və səmərəli həllinin təmin edilməsi məqsədilə digər qurumlarla bərabər Vəkillər Kollegiyasına mülki prosessual qanunvericiliyi kompleks şəkildə birgə təhlil edib, bu

² <https://e-qanun.az/framework/41813>

sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla onun təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər hazırlanması, vəkillərin hakimlərlə və cinayət təqibini həyata keçirən orqanların əməkdaşları ilə qeyri-prosessual münasibətlərə yol verməsinin qarşısının alınması üçün tədbirlərin gücləndirilməsi tövsiyə olunub. Habelə Nazirlər Kabinetinə tapşırılıb ki, dövlət hesabına həyata keçirilən hüquqi yardım üçün tələb olunan vəsaitin birbaşa Vəkillər Kollegiyasına ayrılması barədə işlər görülsün. Bu gün bu istiqamətdə Kollegiya tərəfindən çevik və əməli işlər görülməkdədir.

Cənab Prezidentin vəkilliyə diqqətinin daha bir təzahürü də 25 dekabr 2019-cu il tarixli Sərəncam ilə “Vəkil günü” peşə bayramının təsis olunmuşdur.³ Sərəncama əsasən hər il dekabrın 28-i Azərbaycan Respublikasında “Vəkil günü” peşə bayramı kimi qeyd edilir.

Bu gün müstəqil təsisat olan Azərbaycan Vəkilliyi məhkəmə hakimiyyətinin özünü idarə edilməsi, habelə məhkəmə hakimiyyətinin formalaşdırılması işində, yəni Məhkəmə-Hüquq Şurasının və Hakimlərin Seçki Komitəsinin işində də üzv kimi fəaliyyət göstərirlər. Həmçinin bu gün Vəkillərin İxtisas Komissiyasının işində həm məhkəmə hakimiyyətinin təmsilçiləri, həm də hüquqşünas alimlər iştirak edirlər.

Son nəticədə görülən işlərin hamısının qayəsini şəxslərin keyfiyyətli hüquqi yardımla təmin edilməsi təşkil edir ki, bu, ölkəmizdə vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasətinin tamamlayıcı seqmentlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası bu sahədə aparılan mütərəqqi dövlət siyasətinin daim dəstəkləyicisi və bu siyasətin bir parçası olmaqda davam edəcəkdir.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, 2023-cü il may ayının 10-da müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur. Ulu Öndərin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən 29 sentyabr 2022-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında” Sərəncamı imzalamışdır.⁴

³ <https://e-qanun.az/framework/43958>

⁴ <https://e-qanun.az/framework/52506>

Qeyd olunmalıdır ki, "Heydər Əliyev İli" ilə əlaqədar Vəkillər Kollegiyasının tədbirlər planı çərçivəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Naxçıvanda "Müstəqil Azərbaycan vəkilliyinin banisi Heydər Əliyev" mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilmişdir. Konfransda Azərbaycan Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin sədri Anar Bağirovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə naziri Daşqın Rəhimov, Naxçıvanın Ombudsmanı Günay Rzayeva, Naxçıvan Muxtar Respublikası prokurorunun müavini Sənan Paşayev, Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayev və Naxçıvan vəkilləri və digər şəxslər iştirak etmişlər.

"Heydər Əliyev İli" ilə əlaqəli Respublika ərazisində 10 mart 2023-cü il tarixində ödənişsiz hüquqi yardım aksiyalarına start verilmişdir.⁵ Ölkə ərazisində Naxçıvan MR-də daxil olmaqla fəaliyyət göstərə vəkil qurumları tərəfindən aztəminatlı şəxslərə pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi ilə əlaqədar "Açıq qapı" günü təşkil edilib. Həmçinin "Heydər Əliyev İli" ilə əlaqədar hər təqvim ayının 10-da vətəndaşlara ödənişsiz hüquqi yardım göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Unudulmamalıdır ki, Azərbaycan vəkilliyində əldə olunmuş müsbət nəticələr Ulu Öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu müstəqil vəkilliyin inkişafına xalqımızın layiqli lideri Prezident İlham Əliyevin qayğısının nəticəsidir. Bu baxımdan, aparılan islahatlar, şübhəsiz, tək bu gün üçün deyil, həm də gələcəyə hesablanmış addım olaraq dəyərləndirilməlidir.

Sonda əminliklə demək olar ki, 28 dekabr 1999-cu il – "Vəkillər və vəkillik fəaliyyət haqqında" qanunun imzalanması günü Ulu Öndər Heydər Əliyevin xidməti ilə vəkilliyimizin tarixinə qızıl hərflərlə həkk olunub.

⁵ <https://www.e-hüquq.az/az/news/vekillik/63632.html>

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Nail Əsgərov. Naxçıvanda “Müstəqil Azərbaycan vəkilliyinin banisi Heydər Əliyev” mövzusunda elmi-praktiki konfrans keçirilib. <https://serqqapisi.gov.az/>
2. Heydər Əliyev Azərbaycanda Dövlət quruculuğunun Banisidir.Mühazirələr Topplusu.Bakı 2017
3. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı <https://president.az/>
4. Sümbülə Əliyeva. Vəkillik institutu təkmilləşdirilir, bu sahədə fundamental islahatlar həyata keçirilir. <https://barassociation.az/>
5. Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <https://president.az/>
6. “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://president.az/a>
7. “Vəkil günü” peşə bayramının təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı <https://president.az/>
8. Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı <https://president.az/>

Rövşən İSMAYILOV,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya
Məhkəməsinin hakimi, Əməkdar hüquqşünas

HEYDƏR ƏLİYEV: HUQUQİ DÖVLƏTİN BANİSİ

1993-cü ildə xalqın təkidli xahişi ilə ölkə rəhbərliyinə qayıdan Heydər Əliyev iyunun 15-də Milli Məclisdə proqram xarakterli çıxışında müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafının əsas istiqamətləri kimi demokratik dövlət quruculuğunu, azad iqtisadiyyatı və qanunun aliliyini vacib şərtlər olaraq irəli sürürdü. Həmin ilin oktyabrında Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə 1991-ci ildə qəbul olunmuş Dövlət Müstəqilliyi Aktında əks olunan ideya və prinsiplərin gerçəkləşməsi üçün real zəmin yarandı. Heydər Əliyev dövlət başçısı olduğu on il ərzində Azərbaycanın hüquq islahatlarının banisi kimi missiyanı şərəflə yerinə yetirdi.

Ulu öndərin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə həyata keçirilən hüquqi islahatları iki mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələdə siyasi və hüquqi islahatların konsepsiyası işlənib hazırlandı və həyata keçirildi. Bu mərhələnin məqsədi dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktında əks olunan ideya və prinsiplərin əsasında işlək siyasi-hüquqi mexanizmin yaradılması idi. Təbii ki, həmin mexanizmin təməlində müstəqil dövlətin yeni konstitusiyası durmalı idi. 1995-ci il mayın 2-də Konstitusiya Komissiyası yaradıldı. Prezident Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Komissiyanın və işçi Qrupunun tərkibinə ali və mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri ilə yanaşı, ictimai xadimlər, elm adamları da daxil idi. Dövlət başçısı Konstitusiya layihəsinin müzakirələrinə şəxsən rəhbərlik etmiş, təklif və iradların incələnməsinə, geniş ictimaiyyətin bu prosesdən kənar qalmamasına şərait yaratmışdı.

1995-ci il noyabrın 12-də ümummilli liderin təşəbbüsü və gərgin fəaliyyəti nəticəsində müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası qəbul olundu. Demokratik cəmiyyətin qurulması, fəaliyyəti və inkişafı üçün bütün müddəaları özündə əks etdirən yeni Konstitusiya Azərbaycanda hüquqi dövlətin təməlini qoymaqla yanaşı, hüquqi islahatların ikinci mərhələsinin aparılmasına etibarlı zəmin yaradırdı.

Konstitusiyada müəyyən edilmiş norma və prinsiplərə uyğun hüquqi sistemin formalaşmasına hədəflənən islahatların ikinci mərhələsi məzmun baxımından iki istiqaməti əhatə edirdi. Onlardan birincisi, insan hüquq və azadlıqlarının, qanunçuluq və hüquq qaydasının səmərəli müdafiəsi üçün zəruri olan təsisatların, ikincisi isə həmin təsisatların işini effektiv edəcək qanunvericilik bazasının yaradılması idi.

İslahatların ikinci mərhələsini uğurla həyata keçirmək üçün 1996-cı il fevralın 21-də Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Hüquqi islahatlar Komissiyası yaradıldı. İşə başlamazdan əvvəl Komissiya hüquqi islahatların prioritetlərini özündə müəyyən etdi. Komissiyanın işi qanunların və digər normativ hüquqi aktların hazırlanması, məhkəmə və bütövlükdə hüquq-mühafizə sisteminin yenidən qurulması, əhalinin hüquq düşüncəsinin və cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi, hüquqi informasiyanın axtarılması və istifadəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi kimi tədbirləri ehtiva etməli idi. Bununla da, ölkəmizin hüquq sistemində Sovet ittifaqından miras qalmış prinsip, norma və institutlar aradan qaldırılmalı, mütərəqqi inkişafa və beynəlxalq aləmə hüquqi inteqrasiya prosesi güclənməli idi.

Komissiya tərəfindən hazırlanmış ilk əhəmiyyətli normativ aktlar kimi 1997-ci ildə qəbul olunan "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" və "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" qanunlar xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bu qanunlar məhkəmə sisteminin qurulmasına və işə başlamasına şərait yaratdı, həmçinin 1995-ci il Konstitusiyasının əsas institutlarından biri kimi konstitusiya nəzarəti institutunu işlək mexanizmə çevirdi. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanun ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmə orqanlarının yeni sisteminin təşkilatı əsaslarını müəyyən edərək məhkəmələrin və hakimlərin müstəqilliyinin təmin edilməsi,

insan hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsi təminatlarının gücləndirilməsi, məhkəmələrin fəaliyyətinin və hakimlərin statusunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını təmin etdi.

"Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" qanun isə ölkəmizin məhkəmə sistemində tamamilə yeni bir orqanın – başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyinin təmin edilməsindən ibarət olan Konstitusiya Məhkəməsinin təşkili və fəaliyyəti üçün mühüm hüquqi baza oldu. Həmin qanunla Məhkəmənin konstitusiya səlahiyyətləri bir daha təsdiq olundu və göstərildi ki, onun əsas funksiyaları qanunların və digər normativ aktların, Ali Məhkəmənin qərarlarının, bələdiyyə aktlarının, beynəlxalq müqavilələrin Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması, Konstitusiyanın və qanunların şərh edilməsi, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsindən ibarət olmalıdır. Bu qanun, dünyada, ilk növbədə, Avropa ölkələrində formalaşmış mütərəqqi hüquqi təcrübəni mənimsəməklə, ölkəmizdə konstitusiya nəzarəti orqanının təşkili və fəaliyyətinin əsaslarını, Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin statusunu, Konstitusiya Məhkəməsində icraatın prinsiplərini, habelə ayrı-ayrı icraat növlərinin həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən etdi.

1997-ci ildə qəbul edilmiş "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Qanunla üçpilləli müstəqil məhkəmə sistemi təsbit olunduqdan və mühakimə icraatının ümumi prinsipləri, standartları müəyyən edildikdən sonra qarşıda dayanan digər mühüm vəzifə hazırlıqlı və peşəkar hakimlər korpusunun formalaşdırılmasından ibarət idi. Bu məqsədlə, 1 dekabr 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradıldı və ilk dəfə olaraq hakimlərin test üsulu ilə seçilməsinə dair qərar qəbul edildi. Qısa müddət ərzində aparılan lazımi hazırlıq, texniki, təşkilati problemlərin həllindən sonra 2000-ci ildə ilk dəfə yeni sistem üzrə hakimlərin seçilməsi və məhkəmə orqanlarının komplektləşdirilməsi həyata keçirildi. Hakimlərin seçimi üzrə keçirilmiş şəffaf müsabiqə nəticəsində əvvəlki hakim korpusunun 60 faizə qədəri yeniləndi, 2000-ci ilin sentyabr ayından yeni üçpilləli məhkəmə sisteminin fəaliyyətə başlamasına şərait yaradıldı.

Məlum olduğu kimi, istənilən məhkəmə-hüquq islahatının əsas məzmunu təkcə məhkəmə quruluşu və mühakimə icraatının təkmilləşdirilməsini deyil, eyni zamanda məhkəmələrlə əlaqəli olan hüquq-mühafizə orqanları sisteminin yenidən qurulmasını da tələb edir. Ötən əsrin sonunda postsovet məkanında ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri köhnə sovet prokurorluğunun islah edilməsi və onun sırf dövlət maraqlarına xidmət edən qurumdan insan hüquqlarını və azadlıqlarını, demokratik, hüquqi dövlət dəyərlərini mühafizə edən orqana çevrilməsi yolları barədə idi.

1999-cu ildə qəbul edilən "Prokurorluq haqqında" qanunla prokurorluğun yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafına mane olan bir sıra funksiyaları – məhkəmələr üzərində nəzarət və ümumi nəzarət funksiyaları ləğv olundu, həmçinin onun mülki işlərə müdaxilə etməsi imkanları da məhdudlaşdırıldı. Digər tərəfdən, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması baxımından həssas olan bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və prosesual hərəkətlərin prokurorun sanksiyası ilə həyata keçirilməsi qaydası da ləğv edildi, onun yerinə müvafiq tədbirlərin və hərəkətlərin qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada yalnız məhkəmənin qərarına əsasən yol verilməsi müəyyən olundu. Təbii ki, müstəqil Azərbaycanın qanunvericiliyində ilk dəfə olaraq ölkəmizin məhkəmə hakimiyyəti sistemində prokurorluğun layiqli yerinin müəyyənləşdirilməsi, onun statusu, təşkili və fəaliyyət prinsipləri, səlahiyyət dairəsi və vəzifələrinin qanunvericilik qaydasında təsbit edilməsi də Heydər Əliyevin bilavasitə tapşırıq və göstərişlərinin icrasının nəticəsi idi.

Prokurorluq orqanları ilə yanaşı, polis və penitensiar xidmət orqanlarında da eyni istiqamətdə islahatlar aparıldı. Belə ki, prokurorluq haqqında qanunla eyni vaxtda, yəni 1999-cu ildə polisin fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarını təmin etmək məqsədilə "Polis haqqında" qanun qəbul edildi. Bu qanuna görə, polis orqanlarının əsas vəzifəsi ictimai qaydanın qorunması, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və onların açılması, habelə yol hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərməkdən ibarət olmalıdır. Qanunla polis

fəaliyyəti üzərində nəzarət mexanizmləri təsis edildi, polis əməkdaşlarının hüquqazidd hərəkətlərindən və qərarlarından məhkəməyə müraciət etmək hüququ təsbit olundu. Keçmiş SSRi respublikaları arasında ilk dəfə ölkəmizdə cəzaçəkmə müəssisələri, istintaq təcridxanaları Daxili işlər Nazirliyinin tərkibindən çıxarılaraq Ədliyyə Nazirliyinin tabeliyinə verildi. 1995-ci Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra isə məhkəmə qərarlarının, həmçinin cinayət işləri üzrə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların icrasını təmin edən məhkəmə icraçıları xidməti yaradıldı. Bununla bağlı ayrıca qanun 1999-cu ildə qəbul edildi.

Məhkəmə-hüquq islahatlarının çoxcəhətliliyi və çoxistiqamətliyi təkcə müvafiq dövlət orqanlarının və idarələrinin deyil, eyni zamanda ədalət mühakiməsi sahəsində fəaliyyət göstərən, şəxsiyyətin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi ilə məşğul olan qurumların statusunun nizamlanmasını da tələb edirdi. Buna görə də, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən hüquqi islahatlar çərçivəsində, yuxarıda qeyd olunan vacib normativ aktlarla birlikdə, yeni "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" qanunun qəbulu zərurətə çevrildi. Həmin qanun hər bir şəxsin məhkəmə prosesində, ibtidai istintaqda və təhqiqatda öz hüquq və mənafelərinin müdafiəsini həyata keçirmək üçün seçdiyi vəkilə müraciət etməsinə, tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçisinin köməyindən istifadə etməsinə, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanunla qorunan mənafelərinin müdafiə edilməsinə, onlara yüksəkkeyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsinə imkan yaratdı. Digər tərəfdən, ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatlar çərçivəsində dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsinə də xüsusi diqqət ayrılmağa başlandı. Bununla bağlı müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin gücləndirilməsilə yanaşı, mütərəqqi məhkəmədən kənar mexanizmlərin qurulmasına da şərait yaradıldı. Belə mexanizmlərdən biri ombudsman təsisatı idi. Təsisatın statusu və səlahiyyətlərinin tam və hərtərəfli müəyyən olunması məqsədilə 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının insan

hüquqları üzrə müvəkkilli (ombudsman) haqqında Konstitusiya qanunu qəbul edildi. Bununla da demokratik dövlətlərin hüquq sistemində mühüm rol oynayan bu institut ölkəmizdə qeyri-məhkəmə müdafiə mexanizmi kimi fəaliyyət göstərməli və bütövlükdə insan hüquqlarının güclü təminatçılarından biri kimi çıxış etməli idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən hüquq islahatlarının mühüm tərkib hissələrindən biri də hüquq sisteminin fəaliyyət göstərməsi üçün ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrini əhatə edən mühüm qanunvericilik aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi idi. Bu istiqamətdə qısa müddət ərzində Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki, Mülki-Prosessual, Əmək, Ailə, inzibati Xətalər, Gömrük, Vergi və digər Məcəllələri, "Notariat haqqında", "Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında", "Təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında", "Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında" və digər qanun layihələri hazırlanaraq hüquq ictimaiyyətinin müzakirəsinə təqdim olundu. Həmin qanunvericilik aktlarının layihələrinin müzakirəsi təkcə əlaqədar qurum və təşkilatların deyil, müvafiq sahəvi mütəxəssislərin, hüquqşünas-alimlərin iştirakı ilə gərgin müzakirələr və fikir mübadiləsi şəraitində keçirilirdi. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, mühüm normativ sənədlərin hazırlanması və qəbulu prosesinə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların ekspertləri, elm ocaqlarının nümayəndələri geniş surətdə cəlb olunurdu. Bu prosesə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, o cüm lədən Avropa Şurası və ATƏT qatılırdı.

Bu, Azərbaycanın ümumavropa hüquq məkanına inteqrasiyasına və Avropa Şurasına tamhüquqlu üzvlüyünə gedən prosesə dəyərli töhfə idi. Ölkəmizin hüquq sistemindəki mütərəqqi dəyişikliklərin nəticəsi olaraq Azərbaycan Respublikası 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasına üzv qəbul edildi, Avropa insan Hüquqları Konvensiyasına qoşuldu və bununla da, Avropa insan Hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyasını qəbul etdi. Bütün bunlar Avropa standartlarına cavab verən yeni qanunların qəbul edilməsi, milli qanunvericiliyin

təkmilləşdirilməsi prosesini daha da sürətləndirdi, sosial-iqtisadi, mədəni inkişaf üçün əlverişli şəraitin yaradılması, dövlət və yerli idarə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, korrupsiyaya qarşı mübarizənin normativ və institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsi üçün əsas oldu.

Avropa Şurasına üzv qəbul edildikdən sonra qısa müddət ərzində Azərbaycan digər mühüm Avropa Konvensiyalarına da qoşuldu. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə ümumavropa hüquqi məkanı çərçivəsində başlanmış sıx əməkdaşlıq, həmçinin Avropa Şurasının müxtəlif qurum və təşkilatlarını da Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunu (GRECO), Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasını, Avropada irqçilik və Dözümsüzlüyə Qarşı Komissiyanı (ECRI) əhatə etdi. Görülən səmərəli təşkilati-hüquqi tədbirlər nəticəsində həmin qurumlar və təşkilatlarla uzunmüddətli əməkdaşlığın əsası qoyuldu.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində atılan beynəlxalq hüquqi addımlarla yanaşı, onlara müvafiq milli hüquqi tədbirlər planı da hazırlanmalı idi. Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı 1998-ci il 22 fevral tarixli "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə dair" fərmanı və "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı"nın təsdiq olunması barədə 1998-ci il 18 iyun tarixli sərəncamı ölkəmizdə insan hüquqlarının təmini sahəsində effektiv müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılmasını sürətləndirdi. Bu fərman Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini ümumdövlət vəzifəsi hesab edərək, BMT-nin insan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannaməsinin qəbul edilməsinin 50 illiyi ərəfəsində ölkəmizdə demokratiyanın daha da inkişaf etdirilməsi və insan hüquqlarını qorumaq sahəsində görülən tədbirlərin genişləndirilməsi məqsədilə respublikanın ali dövlət hakimiyyəti orqanlarına, insan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) bir sıra tövsiyələr və tapşırıqlar verirdi.

Dövlətin öz üzərinə götürdüyü mühüm beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər sırasında 2002-ci il avqustun 24-də keçirilmiş referendum nəticəsində Konstitusiya dəyişikliklərin edilməsi, habelə "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının

həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya Qanununun qəbul edilməsi xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin əsas qayəsi ölkəmizin Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, insan hüquqlarının daha etibarlı milli təminatı mexanizminin yaradılması, məhkəmə islahatları ilə bağlı dəyişikliklərin daha da möhkəmləndirilməsi, dövlət idarəçiliyi sisteminin hakimiyyət bölgüsü prinsipinin tələblərinə uyğunlaşdırılması, dövlətin idarə edilməsi prosesinin optimallaşdırılması ilə bağlı olmuşdur. Referendum nəticəsində Konstitusiyaya edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən ən vacib olanları hər kəsin məhkəmə müdafiəsi hüququnun möhkəmləndirilməsi, Ombudsmanın Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək səlahiyyətlərinin, eləcə də sırası vətəndaşların pozulmuş konstitusiya hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etməsi imkanlarının təsbitindən ibarət idi. Bununla, Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətləri genişləndi, onun Konstitusiyanın hüquqi mühafizəsi sistemində əhəmiyyəti artmış oldu. Digər tərəfdən, 2002-ci il sentyabrın 19-da qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında" referendum aktına əsasən, qanunçuluq və hüquq qaydasının təmin edilməsində mühüm rol oynayan prokurorluğa da digər dövlət orqanları ilə yanaşı, qanunvericilik təşəbbüsü hüququ verildi.

İnsan hüquqlarına dair milli norma və standartların Avropa insan hüquqları Konvensiyasına uyğunlaşdırılması məqsədilə 2002-ci ilin dekabrında "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya qanunu da qəbul edildi. Həmin qanun ölkəmizdə əsas hüquq və azadlıqların təsbitini möhkəmləndirməklə yanaşı, onların realizəsi üçün mühüm mexanizmləri də müəyyənləşdirmiş oldu.

İslahatların səmərəliliyini və sonrakı dövrlər üçün əhəmiyyətini göstərən mühüm xüsusiyyətlərdən biri məhkəmə-hüquq sisteminin humanistləşdirilməsi meylidi idi. Bunun əsas göstəricilərindən biri kimi 1995-ci ildən etibarən amnistiya və əfv etmə institutlarının geniş şəkildə tətbiqidir.

İlk dövrdə respublikamızda amnistiya ilə bağlı xüsusi qanunvericilik aktı olmasa da, Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Milli Məclisə təqdim etdiyi amnistiya qərarları layihələri xüsusi ictimai təhlükə kəsb etməyən məhkumların azadlığa buraxılmaları təmin edirdi. Bütövlükdə, 1995-2003-cü illərdə dövlət başçısının təşəbbüsü ilə Milli Məclisin qəbul etdiyi yeddi "Amnistiya haqqında" qərar 60 mindən artıq şəxsə şamil edilmişdi.

Humanizm, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətimizin ölüm hökmünün təyini və icrası məsələlərinə münasibətdə də öz əksini tapıb. Hüquq islahatlarının başlanğıc fazasında ölüm hökmünün icrası üzərində moratorium qoyulmuş, daha sonra isə qanunla onun tətbiqinin əsasları əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmışdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Milli Məclisə müraciət əsasında qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar Cinayət, Cinayət-Prosessual və İslah-Əmək Məcəllələrinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" 10 fevral 1998-ci il tarixli qanunla ölüm hökmü tamamilə ləğv edilmişdir.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda həyata keçirilən hüquqi islahatların ikinci mərhələsində demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni üçpilləli məhkəmə sistemi, konstitusiya nəzarəti, insan hüquqları üzrə müvəkkil kimi yeni təsisatların yaradılması ilə yanaşı, mövcud hüquq-mühafizə sistemi fəaliyyəti təkmilləşdirildi, insan hüquqlarının təmini sahəsində effektiv müdafiə mexanizmləri formalaşdırıldı. Eyni zamanda, beynəlxalq hüquqi prinsiplərə və hüquqyaratmanın müasir, mütərəqqi tələblərinə uyğun qanunlar və məəcəllələr də qəbul edildi. Başqa sözlə, sistemlilik və kompleksli yanaşma aparılmış islahatların əsas, başlıca məziyyətlərindən biri oldu.

Hüquqi islahatların mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onların geniş ictimai müzakirələrlə müşayiət olunmasıdır. Təsadüfi deyil ki, bütün əhəmiyyətli, fundamental qanunvericilik aktları müvafiq dövlət orqanları ilə yanaşı, ictimaiyyətin, kütləvi informasiya vasitələri, qeyri-hökumət təşkilatları nümayəndələrinin iştirakı ilə təşkil edilən müzakirələrdə nəzərdən

keçirilmiş, onların məzmunu ilə bağlı fikir mübadilələri aparılmışdır. Bu günün özündə də həmin mütərəqqi ənənə davam edir, ictimaiyyəti narahat edən hüquqi problemlərlə bağlı səlahiyyətli dövlət orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri ilə hüquqşünas-alimlərin vaxtaşırı görüşləri keçirilir.

Bu gün böyük qürur hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin gərgin əməyi, qətiyyəti, möhkəm siyasi iradəsi sayəsində müasir Azərbaycanın demokratik və hüquqi dövlətçilik standartlarına cavab verən məhkəmə və hüquq sistemləri qurulmuşdur. Aparılan islahatların səmərəliliyinin, gərgin əməyin bəhrəsinin əsas göstəricilərindən biri bu yolun uğurla davamıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən başlanılan məhkəmə-hüquq islahatları prosesi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kurs çərçivəsində ardıcılıqla və müvəffəqiyyətlə davam etdirilir.

ŞƏRƏFLİ ÖMÜR YOLU VƏ ZƏNGİN YARADICILIQ

Böyük elm, incəsənət xadimlərinin bəşəriyyətə bəxş etdiyi əsərləri kimi, onların xatirəsi də xalqın mənəvi dəyəri, incisidir. Azərbaycan elm və incəsənətinin hansı sahəsinə nəzər salsaq, xalqımızın böyük şəxsiyyətləri və onların yaratdığı elm və sənət nümunələri ilə rastlaşırıq. Azərbaycan tibb elminin inkişafından söz düşəndə ilk olaraq insanın gözü önündə canlanan alimlərdən biri görkəmli oftalmoloq, pedaqoq, akademik Zərifə Əliyevadır.

Zərifə xanımın atası Əziz Əliyev görkəmli təşkilatçı, dövlət və elm xadimi kimi böyük nüfuza malik idi. 1998-ci ildə Əziz Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubiley tədbirində çıxış edən Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycanda və Dağıstanda işlədiyi illərdə o, elm xadimləri ilə sıx təmasda olurdu. Bütün tibb professorları onun dostları idi, onların çoxunu o hazırlayıb irəli çəkmişdi. Azərbaycan incəsənəti və ədəbiyyatının Üzeyir Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, Bülbül, Niyazi, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Qara Qarayev və bir çox görkəmli xadimləri ilə onun çox yaxın, mehriban, ailəvi münasibətləri vardı. Bütün bunlar ona görə olurdu ki, o, çox ziyalı bir adam idi, yüksək səviyyədə savadlı, mədəni adam olduğuna görə həmişə məhz bu mühitlə təmasda olmağa çalışırdı. Həmin adamlar da onunla yaxın olmaq istəyirdilər".

Bu mənada Zərifə xanımın doğulub boya-başa çatdığı mühit onun şəxsiyyətinin formalaşmasını, mənəvi zənginliyə və geniş dünyagörüşünə malik xanım olmasını şərtləndirmiş, gələcək taleyini müəyyən etmişdi.

Atasının yolunu davam etdirmək qərarına gələn Zərifə Əliyeva Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsini əla qiymətlərlə bitirmiş, yüksək ixtisaslı və nüfuzlu həkim-oftalmoloq ixtisasına yiyələnmişdi.

Bütün bunlar olduqca mürəkkəb və çətin şəraitdə baş verirdi. Stalin dövrünün siyasi damğaları çox ağır nəticələr verirdi. 1940-cı illərdə – ağır müharibə illərində və müharibədən sonrakı quruculuq dövründə Əziz Əliyev çoxmillətli Dağıstan Respublikasında rəhbərlik edirdi. Onun böyük quruculuq fəaliyyəti, qayğıkeşliyi, mədəniyyətin və maarifin inkişafındakı çox əhəmiyyətli xidmətləri bu gün də Dağıstan xalqı tərəfindən yüksək qiymətləndirilir və unudulmur. Ancaq Azərbaycana qayıtdıqdan sonra – 1940-cı illərin sonu – 1950-ci illərin əvvəllərində Əziz Əliyev siyasi qısqançlıq nəticəsində ədalətsiz siyasi ittihamlarla üzləşmişdi.

O dövrdə nəinki siyasi ittihama məruz qalmış şəxslə, hətta onun ailə üzvləri ilə münasibətdə olmaq, əlaqə saxlamaq cəsarət və mərdlik tələb edirdi, çünki həmin adamların özləri də siyasi təqiblərə məruz qalırdı. Ancaq o dövrün bu qorxulu səciyyəsi də Heydər Əliyevlə Zərifə xanımın məhəbbəti qarşısında aciz idi. Gələcək karyerasına yarana biləcək maneələrə, təzyiqlərə baxmayaraq, Heydər Əliyev və Zərifə xanım xoşbəxt və nümunəvi ailə həyatı qurdu.

Zərifə xanımın 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev söylədiyi nitqdə deyirdi: "Zərifə xanım böyük lider, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ömür-gün yoldaşı idi. Bütün işlərdə ona dayaq olurdu, onu dəstəkləyirdi. Ailəmizdə olan ab-hava, mühit, valideynlər arasında olan münasibətlər, əlbəttə ki, bizi də tərbiyə edirdi. Yəni, ailədə tərbiyəni valideynlərin münasibətlərini görərək alırdıq. Əlbəttə, 1970-ci illərdə – Heydər Əliyev Azərbaycanda birinci katib vəzifəsində işlədiyi dövrdə Heydər Əliyevin həyat yoldaşının, əlbəttə ki, müxtəlif imtiyazları və üstünlükləri ola bilərdi. Ancaq Zərifə xanım çox sadə bir insan idi, heç vaxt büruzə vermirdi ki, Heydər Əliyevin – birinci katibin həyat yoldaşıdır. Həmişə onun yanında sadə insanlar olurdu. O, həmişə sadə insanların əhatəsində olurdu. Çox təvazökar idi".

Təbiətə zəhmətkeş insan olan Zərifə xanım həyat yoldaşının yüksək vəzifələrdə çalışmasına baxmayaraq, həmişə işləyirdi, çünki insanlar üçün, cəmiyyət üçün əlindən gələni etmək onun təbiətinin, mənəvi dünyasının ifadəsi idi. Bu fəaliyyətinin nəticəsində o, minlərlə insana nur bəxş etmişdi. Praktiki

fəaliyyəti ilə bərabər Zərifə xanım ciddi elmi tədqiqatlar aparırdı və 1959-cu ildə "Traxomanın digər terapiya üsulları ilə birlikdə sintomisinlə müalicəsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını, sonralar isə dünyaca məşhur oftalmologiya mərkəzi olan H.Helmqolts adına Moskva Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunda "Azərbaycanın bir sıra kimya müəssisələri işçilərinin görmə orqanının vəziyyəti" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını böyük uğurla müdafiə etmişdi.

1981-ci ildə oftalmologiyanın inkişafına verdiyi böyük töhfəyə – görmə orqanının peşə patologiyası sahəsində apardığı elmi tədqiqatlara görə professor Zərifə xanım Əliyeva oftalmologiya aləmində ən nüfuzlu mükafata – SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademik M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görülmüşdü. O, bu böyük mükafata layiq görülmüş ilk qadın idi.

Ümumiyyətlə, Zərifə xanım Əliyevanın elmi fəaliyyətinə nəzər salanda bu fəaliyyətin həcmi, onun tibb ictimaiyyəti arasındakı nüfuzu insanı heyrətləndirir. Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü M.Krasnov xatirələrində bunları yazmışdır: "Zərifə Əliyeva tibb elmi sahəsində elə tədqiqatlar aparırdı ki, fikrimcə, vəziyyət həttə paradoksal idi... Bizim zəmanədə səmərəli tam əmək fəaliyyəti üçün görmə qabiliyyətinin nəinki yaxşı olması vacibdir, buna olan tələbat da ildən-ildə artır. Bununla belə, indiyə qədər həmin mövzuya həsr edilmiş, ümumiləşdirilmiş elmi əsər yoxdur. Zərifə Əzizovna kimi sosial həssaslığa malik olmaq lazım idi ki, öz istedadını belə çətin, mürəkkəb və xeyirxah, eyni zamanda, heç də həmişə layiqincə qiymətləndirilməyən bir məsələnin həllinə həsr edəsən".

Zərifə xanım bir çox elmi məqalələrin, monoqrafiyaların müəllifi idi. Ancaq onun elmi yaradıcılığında, istedadlı və səmimi bir publisist qələmi də var idi. Onun həkim etikasına və məsuliyyəti haqqında səriştəli surətdə söylədiyi fikirlər yalnız həmkarları üçün yox, geniş oxucu kütləsi üçün də çox maraqlı olurdu.

Bu mənada Zərifə xanımın "Həkimin yüksək vəzifəsi" monoqrafiyası yüksək ixtisaslı həkim-alim tədqiqatlarının elmi nəticəsi olmaqla bərabər, həm də mənəvi zənginliyin, insan və

həyat haqqında düşüncələrin, sırf insani baxımdan xeyirxahlığın, xoşməramlı olmağın nəticəsi idi.

Zərifə xanım həmişə xüsusilə vurğulayırdı ki, həkimlə xəstənin etibara əsaslanan birbaşa əlaqəsi müalicənin əhəmiyyətini artırır, xəstədə ümid yaradır, immuniteti yüksəldir və bəzən dərmandan da güclü təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, onun elmi yaradıcılığı ilə insani xüsusiyyətləri həmişə qoşa olmuşdu. O, həkim ilə pasiyentin kommunikasiya üsul və qaydaları üzərində işləmiş, belə qarşılıqlı münasibətlərin diaqnostika və müalicə prosesində mühüm rola malik olmasını daim qeyd etmiş, tibb işçilərinin savadı ilə yanaşı, mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərinin də nə qədər vacib olduğunu həm elmi, həm də insani cəhətdən izah etmişdi. Zərifə xanımın fikrinə görə, "həkim xəstənin ən doğma adamıdır", çünki həkim ilə xəstə arasındakı münasibətlər olduqca həssas, etibara və ümidə əsaslanan münasibətlərdir.

Ümumiyyətlə, Zərifə xanımın həkim-xəstə münasibətləri haqqında araşdırmaları ilə hətta tibb sahəsində çalışmayan oxucuların tanış olması belə kifayətdir ki, onun nə qədər yüksək ideallara inandığını, həmin ideallara qulluq etdiyini, nə qədər mehriban və incə qəlbli bir insan olduğunu anlayasan.

Zərifə xanım Əliyevanın fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanda bütöv bir nəsil oftalmoloq yetişmişdir. Təsadüfi deyil ki, bu gün də Azərbaycanda ən çox inkişaf etmiş və daim inkişafda olan tibb sahələrindən biri məhz oftalmologiyadır. Fenomenal biliyi və parlaq istedadı, məhz öz zəhməti sayəsində bütün Sovet İttifaqında məşhur professor, akademik Zərifə xanım elmi zirvələri bir-birinin ardınca fəth etmişdi.

Zərifə xanım Əliyevanın şəxsiyyəti və fəaliyyəti 1920-1930-cu illərdə Cəfər Cabbarlının teatr səhnəsində yaratdığı Almasların, Sevilərin XX əsrin 60-70-80-ci illərində artıq səhnədə deyil, həyatda hansı yüksəkliyə qalxdığını göstərən ən parlaq nümunədir.

Onun təməlini qoyduğu elmi istiqamətlər və yaratdığı elmi məktəb müasir Azərbaycan milli tibb elminin özüllərindən biri sayılır.

Zərifə xanım haqqında xatirələri oxuduqca, bir daha əmin olursan ki, o, çox nadir bir insan olub. Elə nadir bir insan ki,

şəxsiyyət və alim kimi hətta qısqançlıq edənlər tərəfindən də qəbul olunurdu.

Ulu Öndər Heydər Əliyevə paxıllıq edən, ona qibtəsini gizlədə bilməyən, həsəd aparan Mixail Qorbaçov da müsahibələrindən birində Zərifə xanımın necə nəzakətli, kübar bir xanım olduğunu dilə gətirir.

Zərifə xanım insanların yalnız gözünə şəfa vermirdi, onun xeyirxahlığı, insanpərvərliyi, həkim nəvazişi həmin insanlara mənən dayaq olurdu. Təsadüfi deyil ki, Zərifə xanımın iş yoldaşları xatirələrində onun insani keyfiyyətlərini – xeyirxahlığını, mehribanlığını, humanizmini daim qeyd edirdi.

Məşhur pediatr, professor Ədilə Namazova Zərifə xanım haqqında xatirələrində belə deyir: "Zərifə xanım daxilən çox gözəl, məzmunlu insan idi. Onunla görüşəndə elə bilirdin ki, ən yaxın və əziz insanınla görüşürsən. O, adama elə bir münasibət göstərirdi ki, bütün ürəyini ona açmağa bilirdin. O, insanın qayğısına qalırdı. Öz övladlarını böyüdəndə onun necə nümunəvi ana olmasının şahidi olmuşam. Sonra da nümunəvi nənə oldu. Zərifə xanım övladlarının hər bir uğurunu görəndə sevincinin həddi-hüdudu olmurdu. O, övladlarının uğurları ilə yaşayırdı. Zərifə xanım həyat yoldaşına sadıq insan idi, ona mənəvi dayaq olurdu. O, ətrafındakı bütün insanlara kömək edirdi, problemlərinin həllinə çalışırdı. İşlədiyi kollektivdə də gənc həkimlərin pənahı idi. Zərifə xanım bütün həyatını, fəaliyyətini tibb elminin inkişafına həsr edib. Azərbaycan oftalmologiyasının əsl fədaisi olaraq, dünyada onun tanınmasında həlledici rol oynayıb. Görkəmli alim, yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan, böyük elmi əsərləri ilə Azərbaycan oftalmologiya elmini yüksəklərə qaldıran akademik Zərifə xanım Əliyevanın əvəzsiz xidmətlərini hər zaman qeyd etmək lazımdır...".

Zərifə xanımın iş yoldaşları və tələbələri hər zaman onun nə qədər gözəl zövqə malik olduğunu da xüsusi qeyd edirlər. Onların xatirələrinə görə, Zərifə xanım hətta laboratoriya, palata və iş otağını da özü zövqlə qaydaya salır, orada gözəl ab-hava, xoş əhvali-ruhiyyə yaradırdı. Bunların hamısını o, həmin məkana gələn xəstələrin özlərini daha rahat hiss etmələri üçün edirdi.

Zərifə xanım haqqında xatirələri yalnız Azərbaycanda onu tanıyanlar, onunla bir yerdə çalışanlar söyləməzdi. Onun

şəxsiyyətinin və elmi yaradıcılığının qiymətləndirilməsi, onun sırf insani keyfiyyətlərinin emosional təsiri Azərbaycanın hüdudlarını aşmışdır. Akademik A.Nesterov Zərifə xanım haqqında deyirdi ki, "O çox nadir mənəviyyata malik, olduqca təvazökar insanlardan idi. Müsahiblərini dinləməyi bacarırdı, onların problemlərini ürəyinə salıb, öz problemlərindən ayırmırdı. İnanılmaz qədər insanpərvər idi. Güzəl həyat yoldaşı və gözəl ana idi. Ailəsinə nə qədər sevdiyini sözlərlə ifadə etmək mümkün deyil".

Bəli, Zərifə xanım Əliyeva, ilk növbədə, fədakar ömür-gün yoldaşı, fədakar ana idi.

Ulu Öndərin gənclik illərində çətin günləri az olmamışdı. Sonralar artıq böyük dövlət xadimi olduğu dövrdə də Heydər Əliyev namərdliklə, etibarsızlıqla, dönüklüklə az rastlaşmamışdı. Vaxtilə ötəri bir salamı ilə fəxr edənlər, qürurlananlar ona qarşı çıxmışdı. Zərifə xanım belə anlarda Ulu Öndərə mənəvi dəstək, mənəvi güc verirdi.

Ümummilli Lider deyirdi: "Gənc yaşlarımdan mənim həyatım dövlət işi ilə bağlı olubdur. Mən bütün həyatımı buna sərf etmişəm və bu gün də bu yolda çalışıram. Bu yolda mənim həmişə səmərəli, müvəffəqiyyətlə çalışmağымda, hesab edirəm ki, ailə vəziyyətimin çox böyük rolu olub. Zərifə xanım kimi həyat yoldaşım olduğuna və o, ailəmdə çox yüksək mənəvi mühit yaratdığına görə mən xoşbəxt olmuşam. Həyatımın bütün dövrlərində işlə məşğul olduğuma görə ailə məsələlərinə fikir verməyə vaxtım olmayıb. Bunların hamısı Zərifə xanımın üzərinə düşüb və o da bu vəzifəni şərəflə, sədaqətlə, çox böyük məharətlə yerinə yetirib".

Heydər Əliyevin yüksək statusu Zərifə xanımın üzərinə daha böyük məsuliyyət qoyurdu. Bu incə, zərif xanımın inanılmaz daxili gücü var idi, o, hər şey üçün zaman və güc tapırdı.

Zərifə xanım Heydər Əliyevin ən sədaqətli dostu, ən etibarlı məsləhətçisi idi. Hətta qızları Sevil xanım Əliyeva deyir ki, atası Heydər Əliyev etiraf etmişdi: Zərifə xanıma rast gəlməsəydi, ailə qurmayacaqdı.

Mən Sevil xanımın Xalq şairi Fikrət Qocanın sözlərinə yazılmış məşhur "Ana" elegiyasını xatırlayıram. Bu qəmli nəğmə o qədər dərin bir kədərin səmimi ifadəsidir ki, onu həyəcənsiz dinləmək mümkün deyil. Müslüm Maqomayevin

ifasında bu hüznü nəğmə Zərifə xanımla bərabər onun timsalında, onun nümunəsində bütün analara həsr edilmiş bir elegiya təsiri bağışlayır.

Bəzən televiziya ilə göstərilən bir epizodda Heydər Əliyevin necə dərin bir kədərlə bu nəğməni dinləməsinin şahidi oluruq. Ulu Öndərin bu kədəri məhəbbətlə, sevgi ilə yaşanılmış bir ömrün unudulmazlığından xəbər verir.

Zərifə xanım amansız xəstəliklə iki il mübarizə apardı. Lakin çəkdiyi əziyyətlərə baxmayaraq, o, həmin gülürüz, hər zaman yardım əlini uzatmağa hazır olan, insanpərvər Zərifə xanım olaraq qalırdı. Akademik M.Krasnov Zərifə xanımın ömrünün son aylarını belə xatırlayırdı: "Müalicə çox çətin və əzablı idi. İnsanı nəinki fiziki, mənəvi də sarsıdırdı. Lakin Zərifə xanım heç vaxt şikayət etmirdi. Son anına qədər gələcək planlar qururdu... 1984-cü ildə Tibb işçisi günü qeyd edilirdi. Zərifə xanım ağır xəstəliklə mübarizə etdiyi vaxtlar idi, lakin xəstəliyin müalicəsi olmayan olduğunu bilənlərin sayı az idi. Mən prezidiumda əyləşmişdim. Birdən zalda onun ən sevimli professor həmkarlarından biri ilə bərabər əyləşdiyini gördüm. Onlar danışmış-gülür, söhbətlərindən həzz alırdılar. Zərifə xanım bu gücü, bu həyat eşqini haradan alırdı? Vəfatından iki həftə öncə işgüzar ezamiyyətə getməyi planlaşdırırdı. Deyirdi ki, "aspirantlarıma kömək etməliyəm".

Həyatın amansız qanunları var. Bu amansızlıq Zərifə xanımla 62 yaşında həyatdan aparsa da, onun parlaq obrazının xatirələrdə yaşamasına mane ola bilmədi. O xatirələrdə hələ də canlıdır.

Ulu Öndər ağır bir zamanda xalqın tələbi ilə yenidən Azərbaycana rəhbər kimi gəldikdən sonra Zərifə xanımın cənazəsi Bakıya gətirildi, doğma Vətəndə atası və qardaşı ilə yanaşı dəfn edildi. Bu, onların mənəvi birliyinin, ruhən ayrılmazlıqlarının təzahürü idi...

Zərifə xanım özünə xas gözəl xüsusiyyətləri övladlarına da ötürüb. O, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nümunəvi həyat yoldaşı, otuzillik Qarabağ nisgilinə son qoymuş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin anasıdır. İlham Əliyevin Vətən sevgisi, siyasi uzaqgörənliyi, iradəsi – bu yüksək keyfiyyətlərin hamısı məhz Heydər Əliyevin və Zərifə xanımın yaratdığı ailə mühitindən, eləcə də genetikadan irəli gəlir.

Zərifə xanım bu dünyanı çox tez tərk etsə də, onun həm elmi, həm də insani keyfiyyətləri ilə bağlı işıqlı ənənələri yaşayır. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın Heydər Əliyev Fondunun prezidenti kimi verdiyi dəstəyin nəticəsində Milli Oftalmologiya Mərkəzinin səyyar klinikasının fəaliyyəti təmin olunub, Zərifə xanım Əliyevanın arzuları gerçəklilyə çevrilib. Bu gün Milli Oftalmologiya Mərkəzi regionun ən nüfuzlu və böyük müayinə, müalicə və müasir cərrahiyyə mərkəzidir.

Zərifə xanımın şərəfli həyatı və zəngin yaradıcılığı Azərbaycan qadınının həm bir alim və elm təşkilatçısı, həm sədaqətli və sevimli bir həyat yoldaşı, həm də böyük qəlbli bir ana kimi fəxredici bir örnəkdir. Bu gün Qərbdə də, Şərqdə də qadın hüquqlarından, gender problemlərindən çox danışıılır, tələb edilir, arzu və istəklər bildirilir.

Onun həyatı və yaradıcılığı, fəaliyyəti bir-birini tamamlayırdı, vəhdət təşkil edirdi. Bu vəhdət Zərifə Əliyevanın vəfatından keçən onilliklərdən sonra da qadın hüquqlarının, gender problemlərinin həllinə aparan yolda mənəvi bir mayakdır. Bu mənəvi mayakın işığı heç vaxt sönməyəcək.

Rauf QULİYEV

Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin Aparat rəhbəri

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ KONSTITUSIYA ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİ

Xalqımızın ümummilli lideri, dahi şəxsiyyət və siyasi xadim Heydər Əliyev Azərbaycan və dünya tarixində silinməz iz qoymuş şəxsiyyətlərdəndir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyev bizim hər zaman fəxr edəcəyimiz, qürur hissi ilə xatırlayacağımız dahi liderdir. Ümummilli liderin 100 illik yubileyi ərəfəsində müasir tariximizin olduqca mühüm səhifələrini təşkil edən misilsiz xidmətləri dərin ehtiramla ölkəmizin hər yerində, eyni zamanda onun hüduqlarından kənarında geniş şəkildə qeyd olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanan 2022-ci il 29 sentyabr tarixli Sərəncamla Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il "Heydər Əliyev İli" elan olunub. Sərəncamda qeyd edilmişdir: "Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir".

İstənilən liderin dahiliyi, böyüklüyü yaşadığı dövrdə gördüyü işlərin əhəmiyyəti həmçinin bu fəaliyyətin gələcəyə təsiri ilə müəyyən edilir. Bütün varlığı ilə öz doğma Vətəninə və xalqına bağlı olan dünyaşöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev adını əbədi olaraq müasir tariximizə həkk etmiş, xilaskarlıq missiyası, zəngin dövlətçilik irsi nümunəsi yaratmışdır.

1991-ci ildə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi bərpa edilsə də, ölkədə ictimai-siyasi qeyri-sabitlik, hakimiyyət uğrunda mübarizə və anarxiya hökm sürürdü. İqtisadi və siyasi böhran getdikcə dərinləşmiş, iqtisadiyyat dağıdılmış, insanların yaşayış səviyyəsi

kəskin şəkildə aşağı düşmüşdü. Digər tərəfdən, Ermənistanın Azərbaycana qarşı davam edən təcavüzkar müharibəsi ölkədəki gərgin vəziyyəti daha da pisləşdirmiş, dövlətin dağılması, parçalanması təhlükəsi yaranmış, sözün əsl mənasında hakimiyyət boşluğu meydana gəlmişdi.

Belə bir ağır və mürəkkəb vəziyyətdə ölkəmiz qarşısında həlli kifayət qədər vacib olan mühüm vəzifələr dayanmışdı. Belə ki, yeni idarəçilik sisteminin formalaşdırılması, dövlətin xarici siyasət kursunun müəyyənləşdirilməsi, yeni qanunvericilik bazasının və milli iqtisadi modelin yaradılması və onun tətbiqi, milli ideoloji dəyərlərin bərpa edilməsi mühüm vəzifələrdən idi.

Qarşıda dayanan taleyüklü məsələləri həll etmək üçün xalqın geniş təbəqəsinin inandığı liderin olması zəruri idi. Lakin müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycana rəhbərlik edən dairələrin xalq arasında nüfuzu yox idi. Azərbaycanın ən çətin və ağır zamanında böyük xilaskara, müdrik şəxsiyyətə, sözün əsl mənasında liderə ehtiyac yaranmışdı. Məhz belə bir zamanda xalqın tələbi ilə ulu öndər Heydər Əliyev Bakıya dəvət olundu. Hər zaman xalqı ilə bir olan ümummilli lider 1993-cü ilin iyun ayında Bakıya gəldikdən dərhal sonra ölkədə yaranmış vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq və bununla da sabitliyi bərqərar etmək üçün mühüm addımlar atdı.

Xalqın təkidli istəyi və tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan ulu öndər dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsini, xalqın birliyinin təmin olunmasını və ictimai-siyasi sabitlik və iqtisadi dirçəliş üçün zəmin yaradılmasını prioritet istiqamətlər kimi müəyyənləşdirdi.

Eyni zamanda o dövrdə ən əsas məsələlərdən biri də zamanın tələblərinə cavab verən yeni qanunvericilik bazasının yaradılması idi. Belə ki, SSRİ-dən miras qalmış hüquq sistemi və qanunlar hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat vermirdi. Cəmiyyətin gələcək inkişafı hüquq sahəsində islahatların həyata keçirilməsini, tamamilə yeni, mütərəqqi və demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq, məhkəmə və qanunvericilik sisteminin formalaşdırılmasını tələb edirdi. Bunun üçün isə qanunvericilik bazasının əsasını təşkil edən müstəqil dövlətin yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi artıq bir zərurətə çevrilmişdi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni Konstitusiyasının hazırlanaraq qəbul edilməsi ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan

xalqı qarşısındakı ən böyük xidmətlərindəndir. Yeni Konstitusiya layihəsinin hazırlanması kimi çox ciddi və məsuliyyətli vəzifəni bilavasitə öz üzərinə götürən ümummilli lider bununla bağlı yaradılmış Komissiyaya şəxsən rəhbərlik etmişdir. Yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın 1995-ci il avqustun 16-da keçirilən iclasında çıxışı zamanı ulu öndər demişdir: "Bu gün mən tam qətiyyətlə deyirəm və bütün dünyaya bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq üçün Azərbaycan Respublikasını öz tutduğu yol ilə - demokratiya yolu ilə aparmaq üçün biz ciddi iş görmüşük, böyük addım atmışıq və bununla da müstəqil dövlətimizin hansı yolla getdiyini dünyaya bir daha sübut edirik".

Müstəqil dövlətin ilk Konstitusiyasının qəbulu ölkənin inkişafında tamamilə yeni mərhələnin başlanğıcının qoyulmasının göstəricisi idi. Bu mərhələ öz növbəsində siyasi sistemin mərkəzində insan hüquq və azadlıqlarının, demokratik və hüquqi dövlət ideyalarının olması ilə səciyyələnir. Müəllifi ulu öndər Heydər Əliyev olan Əsas Qanunda müasir cəmiyyətin əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən dəyərlər geniş şəkildə əks olunmuşdur. Belə ki, dövlət hakimiyyət orqanlarının demokratik qaydada formalaşdırılması, insan şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmət, insan hüquq və azadlıqlarının effektiv müdafiə mexanizmlərinin mövcudluğu, hakimiyyət bölgüsünün təmin edilməsi, sosial ədalətə nail olmaq, milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması kimi və digər mühüm müddəalar Konstitusiyada öz əksini tapmışdır.

Dövlət və cəmiyyətin Əsas Qanunu olması ilə bərabər, ölkədə gedən ictimai inkişaf və sosial-iqtisadi dəyişikliklər, həmçinin qloballaşan dünya tələbləri Konstitusiyanın özünün mətnində də dövrün nəbzinə uyğun əlavə və dəyişikliklərin edilməsini tələbata çevirdi. Belə ki, Əsas Qanunun mətninə 2002-ci il 24 avqust, 2009-cu il 18 mart və 2016-cı il 26 sentyabr tarixlərində keçirilmiş referendumlar nəticəsində əhəmiyyətli əlavə və dəyişikliklər edilmiş və bu əlavə və dəyişikliklər insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsinə və bu sahədə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, Konstitusiyamızın milli hüquq sisteminə gətirdiyi mühüm yeniliklərdən biri də hüquqi dövlətin ayrılmaz atributu olan və müasir tələblərə cavab verən müstəqil məhkəmə

hakimiyyətinin yaradılması oldu. Əsas Qanunun qəbulundan sonra ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin yaradılmasına yönələn qanunvericilik bazası formalaşmış, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmin edilməsi üçün çoxpilləli məhkəmə sistemi yaradılmışdır.

Eyni zamanda 1995-ci ildə qəbul edilən Əsas Qanunun xüsusiyyətlərindən biri də ölkəmizdə yeni institutun, dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq konstitusiyaya nəzarəti orqanı - Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təsis edilməsi oldu. 1998-ci il iyul ayının 14-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərinin təyin edilməsi və həmin il iyulun 18-də ulu öndər Heydər Əliyevin Konstitusiyaya Məhkəməsinin müstəqilliyini və hakimlərin hüquqi statusunu təmin etmək məqsədilə imzaladığı Fərmanla Konstitusiyaya Məhkəməsi fəaliyyətə başladı.

Müasir dövrdə konstitusiyaya nəzarəti institutu Əsas Qanunun aliliyinin təmin edilməsinin, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin mühüm dövlət mexanizmlərindən biri qismində çıxış edir. Ölkəmizdə Konstitusiyaya Məhkəməsi simasında konstitusiyaya nəzarəti orqanının fəaliyyətə başlaması, eyni zamanda bu orqanın müstəqilliyinin təmin edilməsi və ümumilikdə konstitusionalizm ideyalarının inkişaf etdirilməsi məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətləri Əsas Qanunun 130-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının, bələdiyyə və məhkəmə aktlarının Konstitusiyaya və hüquqi qüvvəsinə görə digər aktlara uyğunluğunun yoxlanılması Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətlərindən biridir. Bu səlahiyyəti vasitəsilə Konstitusiyaya Məhkəməsi Konstitusiyanın aliliyini təmin edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin digər mühüm səlahiyyətlərindən biri də Konstitusiyanın və qanunların şərhidir. Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən verilən şərhin əsas məqsədi Konstitusiyaya və qanunların müvafiq müddəalarının başa düşülməsində qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması, eyni zamanda bu müddəaların həqiqi mənasının və məzmununun müəyyən edilməsidir. Konstitusiyaya Məhkəməsi bu səlahiyyətini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Prokurorluğun və

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sərəğuları və məhkəmələrin müraciətləri əsasında həyata keçirir. Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar sırasında Konstitusiya və qanunların şərhinə dair çıxarılmış qərarlar xüsusi çəkiyə malikdir.

Qeyd edilməlidir ki, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsinin "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.1-ci maddəsinə şamil edilməsinə dair müvafiq şərhin verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə sərəğü ilə müraciət etmişdir.

Milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə verilən sərəğü ilə bağı Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu 2000-ci il 28 avqust tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş şəxsin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırən normativ-hüquqi aktın geriyə qüvvəsinin təminatı hüququn bütün sahələrini əhatə edir və qəbul olunan normativ-hüquqi aktlara, o cümlədən "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa da şamil olunur.

Qərarla həmçinin qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəğusunda qaldırılan məsələ seçkilərdə Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və təminatların bərqərar olunmasına yönəlmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu adıçəkilən qərarında belə qənaətə gəlmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsinə müvafiq olaraq "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.1-ci maddəsinin müddəaları yalnız bu Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaranan və müvafiq icra hakimiyyəti orqanından müəyyənləşdirilmiş qeydiyyat şəhadətnaməsi alan siyasi partiyalara şamil edilir.

Məlum olduğu kimi, ümummilli lider Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə 2002-ci il 24 avqust tarixində keçirilmiş referendumla Əsas Qanuna edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəticəsində Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətlərini nəzərdə tutan 130-cu maddəyə V, VI və VII hissələr əlavə edilmiş və nəticədə konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanına müraciət etmək hüququna malik subyektlərin

dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. Əlavələrə əsasən Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman), məhkəmələr və hər kəs (hüquqi və fiziki şəxslər) Konstitusiya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ əldə etmişdir.

2002-ci il 14 iyun tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Konstitusiyanın 153-cü maddəsinə uyğun olaraq "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında" referendum Aktının layihəsini rəy verilməsi üçün Konstitusiya Məhkəməsinə təqdim etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi ulu öndərin Əsas Qanuna mütərəqqi əlavə və dəyişikliklərin edilməsi təşəbbüsünü dəstəkləyərək belə qənaətə gəlmişdir ki, referendum Aktının layihəsində təklif olunan dəyişikliklər hüquqi nöqteyi-nəzərdən Konstitusiyanın bir çox normalarının təkmilləşdirilməsinə, hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 2002-ci il 21 iyun tarixli Qərarı ilə ölkə başçısı tərəfindən ünvanlanmış "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklərin edilməsi haqqında" referendum Aktının layihəsinə aşağıdakı rəy verilmişdir: "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təklifləri xalq hakimiyyəti və dövlətin əsaslarına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ümumi müddəalarına və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 155-ci maddəsinin müddəalarına uyğundur".

Əsas Qanuna 2002-ci ildə edilən əlavə və dəyişikliklərdən sonra "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" yeni Qanunun 2004-cü ildən qüvvəyə minməsi ilə Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətində keyfiyyətə yeni mərhələ başladı. Yeni Qanun layihəsinin hazırlanması prosesində bir çox xarici ölkələrin mütərəqqi təcrübəsi öyrənilmiş və bu təcrübədən istifadə edilmişdir. Qəbul edilən Qanunda bir sıra digər müddəalarla yanaşı, yeni subyektlər tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edilməsi qaydası və bu müraciətlərə baxılması prosedurları da ehtiva edilmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ olan subyektlərin dairəsinin genişləndirilməsi nəticəsində hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə

aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədilə şikayət vermək hüququ əldə etdi. Həmçinin Əsas Qanuna edilən dəyişikliklərdən sonra məhkəmələr insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada müvafiq məsələlərin həll edilməsi üçün Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu vermək hüququ əldə etmişdir.

Həyat və təcrübə göstərdi ki, Əsas Qanuna edilən mütərəqqi əlavə və dəyişikliklər ölkəmizdə hüquqi cəmiyyətin inkişafı, Konstitusiyada təsbit edilmiş prinsip və dəyərlərin təmin edilməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və xüsusilə insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində əlavə dövlət təminatlarının yaradılması üçün böyük rol oynayır. Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılmasının beşinci ildönümü münasibətilə müraciətində ulu öndər Heydər Əliyev qeyd etmişdir: "Hazırda biz Konstitusiya Məhkəməsinin simasında milli dövlətçiliyimizi, Konstitusiyaya əsaslanan hüquq qaydasını, ən əsası isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını həqiqətən müdafiə edən mötəbər təsisata malikik". Eyni zamanda ümummilli lider 2002-ci ildə keçirilən referendum nəticəsində Konstitusiya Məhkəməsinə müraciətlə bağlı Konstitusiyaya edilən dəyişikliklər ilə əlaqədar qeyd etmişdir ki, vətəndaşların öz hüquqlarının müdafiəsi və bərpası üçün daha effektiv mexanizm əldə etməsi ilə yanaşı, Konstitusiya Məhkəməsi də insan hüquqları ilə əlaqədar ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində daha fəal iştirak etmək imkanı əldə etmişdir.

Ümummilli liderin Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətinə verdiyi bu yüksək qiymət Məhkəmənin hakimləri və əməkdaşları üçün daim böyük məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Bu il Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılmasının 25 illiyidir. Məhkəmənin fəaliyyət göstərdiyi 25 ili ümumilikdə təhlil edərkən qeyd edilməlidir ki, bu dövr ərzində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və bərpasına yönəlmiş, mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir çox qərarlar qəbul edilmişdir. Həmçinin sorğu, müraciət və şikayətlər əsasında qəbul edilən qərarlarda

mühüm hüquqi mövqelər formalaşdırılmış, hüquqtətbiqedici orqanların fəaliyyəti üçün hüquqi istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Bu gün Azərbaycan sürətlə inkişaf edən, sabit, möhkəm, öz prinsiplial mövqeyi olan bir ölkədir. Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi dövlətçilik kursu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Həyata keçirilən düşünülmüş daxili və xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan regionun ən güclü və nüfuzlu dövlətinə çevrilib. Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, iqtisadi potensialının güclənməsi, həyata keçirilən müstəqil xarici siyasət ölkəmizin nüfuzunun yüksəlməsini, beynəlxalq aləmə daha da sıx inteqrasiyasını təmin edib.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin tamhüquqlu üzvü olan ölkəmiz bir sıra mühüm tədbirlərə uğurla evsahibliyi edir. Bu il martın 2-də Bakıda daha bir mötəbər beynəlxalq əhəmiyyətli tədbir keçirildi. Belə ki, Qoşulmama Hərəkətinin COVID-19-a qarşı mübarizə üzrə Təmas Qrupunun Zirvə görüşü Bakıda təşkil edildi. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Qoşulmama Hərəkəti ölkələrinin yekdil qərarı ilə 2019-cu ildə üç il müddətinə Təşkilata sədrliyə başladı. Hərəkətə üzv dövlətlərin yekdil istəyi və qərarı ilə bu müddət daha bir il uzadıldı. Qoşulmama Hərəkətinə sədrlik edən Prezident İlham Əliyev Zirvə görüşündə iştirak edərək qeyd etmişdir: "Qoşulmama Hərəkətinin sədri olaraq məqsədimiz ədaləti və beynəlxalq hüququ müdafiə etməkdir".

Bu gün Azərbaycan qalib ölkə kimi nəinki regionda, eyni zamanda beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaşdır. Şanlı və tarixi qələbəyə gedən olduqca çətin və mürəkkəb yolun əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ümummilli liderin ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumaq, ictimai-siyasi sabitliyə nail olmaq istiqamətində qarşıya qoyduğu ən əsas vəzifələrindən biri Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həll edilməsi idi. Məhz ulu öndərin qətiyyəti nəticəsində 1994-cü il may ayının 12-də atəşkəs haqqında razılaşma əldə olunmuş, nəticədə hərbi əməliyyatlar dayandırılmışdır.

1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ulu öndər münaqişənin həlli istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü siyasət həyata keçirdi. Dünya dövlətlərinin başçıları ilə danışıqlarda, beynəlxalq təşkilatların toplantılarında Azərbaycana qarşı təcavüzün aradan qaldırılması məsələsini diqqət mərkəzinə çəkən ümummilli

lider münəqişənin əsl mahiyyəti, hərbi təcavüz nəticəsində ölkənin düşdüüyü ağır vəziyyət, eyni zamanda doğma yurdlarından qovulan insanların ağır şəraitdə yaşadıkları barədə dünya ictimaiyyətini məlumatlandıraraq bu münəqişənin ədalətli həllinə çalışdı. Bu məqsədlə ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil dövlətin milli ordu quruculuğunun əsaslarını yaratmış, silahlı qüvvələrin peşəkar mütəxəssislərlə, qabaqcıl hərbi texnika ilə təchiz edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atmışdır.

Heydər Əliyevin ən böyük arzusu tarixi torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, münəqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı çərçivəsində həllinə nail olmaq idi. Ümummilli liderin bu arzusunu və vəsiyyətini Prezident, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyev və onun rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan Ordusu yerinə yetirdi.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin uzaqgörən xarici siyasəti və ordu quruculuğu istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində əzəli və tarixi torpaqlarımız düşmən işğalından azad edildi. Qazanılan parlaq Qələbə Azərbaycanın tarixinə qızıl hərflərlə daxil oldu. Uzun illər boyu xalqımız bu tarixi ədalətin bərpa edilməsini gözləyirdi. 44 günlük Vətən müharibəsi və bu müharibədə qazanılan tarixi Qələbə Azərbaycan xalqının nəyə qadir olduğunu, Ordumuzun gücünü əyani şəkildə göstərdi. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin qətiyyəti, əzmkarlığı və müdrik siyasəti nəticəsində ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsi, eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq arenadakı nüfuzunu da qat-qat yüksəltdi. Vətən müharibəsində qazanılan Qələbə Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu qələbə nəticəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda bərpa olundu, nəticədə vətəndaşlarımızın Əsas Qanunda təsbit edilmiş bir sıra hüquqlarının bərpası üçün də hüquqi zəmin yarandı.

Bu gün işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda əsaslı bərpa-quruculuq işləri geniş vüsət alıb. Bu ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və sonrakı mərhələlərdə dayanıqlı inkişafına nail olunması qarşıda duran ən əsas strateji istiqamətlərdən biridir. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın yaxından iştirakı ilə düşmən işğalından azad edilmiş şəhər və rayonlarımızda irimiqyaslı tikinti layihələri həyata keçirilir, infrastruktur əsaslı şəkildə yenilənir. Həyata keçirilən bərpa-quruculuq işləri əzəli

torpaqlarımız olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzura yerli sakinlərin qayıdışının əsasını qoyub.

Həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma işləri Qarabağın iqtisadi imkanlarının yüksək səviyyəyə çatdırılaraq Azərbaycanın ümumi iqtisadi sisteminə inteqrasiya edilməsinə imkan yaradacaq. Bu isə öz növbəsində bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir edərək Azərbaycanın siyasi-iqtisadi mövqeyini daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Yaradıcısı ulu öndər Heydər Əliyev olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi isə qarşısında duran vəzifələri tam məsuliyyəti ilə icra etməklə səlahiyyətləri çərçivəsində ölkəmizin dinamik inkişafına öz töhfəsini verməyə daim çalışacaqdır.

Fərid HACIYEV

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının rəhbəri

AZƏRBAYCANDA İNSAN HÜQUQLARI İDEYASININ İNKİŞAF DİNAMİKASI: ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVLƏ BAŞLANAN YOL

Açar sözlər: Azərbaycan, Ulu Öndər, dövlət, İnsan hüquqları, hüquq sistemi, pozitivizm

Ключевые слова: Азербайджан, Великий лидер, государство, права человека, правовая система, позитивизм

Keywords: Azerbaijan, Great Leader, state, Human rights, legal system, positivism

İnsan hüquqları ideyası dünyanın ən müxtəlif xalqlarının mədəniyyətlərindən qaynaqlanan dərin tarixi köklərə malikdir. İdeyanın inkişafı ümumən hüquqa xas olan konservativlik məntiqinə uyğunluğu ilə səciyyələnsə də, başqa şəxsin azadlığı ilə məhdudlaşan insan azadlığı kimi başa düşüldükdən sonra o, özünü bütövlükdə hüququn inkişafına güclü təkan verən və onun strateji istiqamətlərini müəyyən edən bir fenomen kimi təqdim etməyə başlamışdı.

Bu mərhələdə ilk addımlarını hüququn və əxlaqın dünyəviləşməsindən başlayan ideya dövlət və insan hüquqları sistemində sonuncu komponentin irəli çəkilməsinə şərait yaratdı, dövlətin institusional vahid kimi cəmiyyətdəki roluna əhəmiyyətli dəyişikliklər etdi. Müasir dövlət indi daha çox üzərinə fərdlərin hüquqlarını təmin etmək vəzifəsi qoyulmuş subyekt kimi nəzərdən keçirilir. İnsan hüquq və azadlıqları kataloqunun sürətlə genişlənməsi, onların müdafiəsinə dair yeni standartların müəyyənləşdirilməsi fonunda başqa bir subyektin bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirəcəyi inandırıcı görünür.

İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının inkişafı mahiyyətcə dialektik, istiqamətcə pozitiv proses olaraq cəmiyyətlər qarşısında ciddi çağırışlar, təhlükə və təhdidlər yaradır. Bəzi hallarda bu inkişaf prosesi hətta təbiətin özü tərəfindən təməli qoyulmuş mənəvi, dini məhdudiyyətlər çərçivəsini də aşır. Onların ağıllı həlli həyatı vacib məsələ kimi önə çıxır. Ona görə də, fikrimizcə, insan hüquq və azadlıqlarının inkişafı prosesi ağılla idarə olunmalı, pozitiv tendensiyalar stimullaşdırılmalı, neqativlərinin isə qarşısı müxtəlif yumşaq texnologiyalarla alınmalıdır.

Əsas hədəf aydındır: insan hüquqlarının təmini və müdafiəsi dövlət suverenliyinə təhlükə yaratmamalı, cəmiyyətin milli-mənəvi, mədəni əsaslarını dağıtmamalı, onlardan imtinaya aparmamalıdır. Məhz bu dəyərlər bütün təhlükələrə rəğmən bəşəriyyəti bu günə kimi sağ-salamat gətirib çıxara bilmiş, insan ləyaqətinin müdafiəsini bütün sivil dünyanın tanındıçı prioritet meyarına çevirə bilmişdir. Fərqli düşüncə insan hüquqları ideyasının bir utopiya səviyyəsində ilişib qalacağı, reallığa çevrilməyəcəyi təhlükəsinə apara bilər.

Digər tərəfdən, hüququn rasionalizminin bu proseslərə mane olmaması vacibdir. Çünki, özünü pozitiv hüquqla eyniləşdirən və hüquqi pozitivizm formasında daha parlaq göstərən rasionalizmin fəsadları da ağır ola bilər. Pozitivizmdə insan hüququ kimi insanın belə adlandırdığı və ya insanları belə hesab etməyə inandırdığı hər bir şey başa düşülür. Burada insan hüququ ilə insanın təbiəti arasında dərin əlaqələr arxa plana keçir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sırf prosedur fenomeni kimi nəzərdən keçirilir.

Hüquqda rasionallığın payı böyük olsa da, bu rol ağlabatan həddi aşmamalıdır. Belə təhlükələr isə mövcuddur və biz onları müşahidə etməkdəyik.

Hüquq sisteminin belə baxışlar üzərində inkişaf etdirilməsi sivil xalqlar, xüsusən də ictimai-siyasi həyatının tranzit (keçid) dövrlərini yaşayan xalqlar üçün qeyri-məqbul yoldur. Azərbaycanda hüququn inkişafı mütləq qaydada hüquqla insanın özünün təbiəti və mənəviyyəti arasında bağlılığı nəzərə almalı, cəmiyyətin tarixi ənənələrini, milli-mənəvi və mədəni, siyasi əsaslarını inkar etməməli, təhlükəyə atmamalıdır.

İnsan hüquqları ideyasının müasir məzmununun aspektlərinə dair qabaqcıl hüquq mədəniyyətlərində üstün qəbul edilən fundamental ortaq baxışlar formalaşması qloballaşma proseslərinin bir hissəsi

kimi nəzərdən keçirilə bilər. Belə baxışlar olmadan dünyanın mədəni xalqları sırasına qatılmaq, həyatın ən müxtəlif sahələrində beynəlxalq kooperasiyanın verdiyi üstünlüklərdən yararlanmaq mümkün deyildir.

Fikrimizcə, insan hüquqları ideyasının mədəni xalqları birləşdirən bir çox prinsiplə şərtləri mövcuddur. Bu şərtlər dinamikliyi ilə seçilir. Lakin onların arasında elələri var ki, fundamental, mütləq xarakter daşıyır. Bunlar hansı prinsiplərdir? İlk öncə, hakimiyyəti məhdudlaşdıran çərçivələrin olması prinsipidir. İkinci yerdə hər bir insanın heç kəsin müdaxilə edə bilmədiyi avtonom şəxsi sferaya malik olması, üçüncü yerdə isə, hər kəsin hüquqlarının müdafiəsi üçün dövlətə qarşı ciddi iddialar irəli sürə bilməsi prinsipləri dayanır. İnsan hüquqları ideyasına sadıq olan hər bir cəmiyyət, dövlət bu prinsipləri mütləq təmin etməlidir.

Müdiriylər deyirlər ki, gələcəyi keçmiş müəyyənləşdirir. Bu mənada xalqımızın şərəfli tarixini onun xoşbəxt gələcəyinin təməli kimi nəzərdən keçirmək vacibdir. Tariximiz ən müxtəlif sahələri əhatə edir. Bu sırada dövlətçilik tariximiz ön yerdə durur. Təbii ki, dövlətçilik tarixi cəmiyyətin inkişafının iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni, mənəvi və hüquqi nailiyyətlərindən ayrılıqda mücərrəd şəkildə nəzərdən keçirilə bilməz. Bu sahələrdə lazımi inkişaf səviyyəsi əldə etmədən nə dövlət, nə də dövlət ənənələri yaratmaq mümkün deyildir.

Xalqımızın dövlətçilik ənənələrinin tarixi eramızdan əvvəllərə çatan yüzilliklərlə ölçülür. Bu tarix imperiyalar yaradıb idarə etməklə dünyanın siyasi tarixində silinməz izlər buraxan türk etnosunun parçası olan bir xalqın tarixidir.

Müasir dövlətlər tarixində XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş ilk müstəqil dövlətimiz – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dərin izlər buraxıb. Cümhuriyyət dünyada birincilər sırasında, Şərqi aləmində isə ilk olaraq kişilərlə qadınların bərabər seçki hüququnu tanımışdı. Milli dövlətçilik məfkurəsinin və siyasi mədəniyyətin inkişafında mühüm rol oynamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz fəaliyyəti ilə xalqımızın demokratik prinsiplərə əsaslanan milli dövlətini qurmağa və yaşatmağa qadir olduğunu nümayiş etdirmişdi.

Azərbaycanın müasir müstəqillik tarixi Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini əbədi, dönməz və sarsılmaz etmiş, ölkəmizi hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş

cəmiyyətinin yaradılması, bazar iqtisadiyyatının bərqərar edilməsi yoluna çıxarmış Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Tarix göstərir ki, şərəfini qoruya bilən hər bir millətin tarixinin ən ağır və məsuliyyətli dövrlərində tale bu millətə xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirmək üçün bir dahi göndərir. Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın ağır günlərində onun xilasını üçün taleyin göndərdiyi bir insan idi. Onun həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti, şəxsi keyfiyyətləri unikalılığı ilə seçilir. Qismət elə gətirdi ki, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin bütün potensialının açılması məhz SSRİ-nin süqutu, parçalanması, onun yerində müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının yaranması dövrünə təsadüf etdi.

Demokratiyanın addımlarının ömrünü seçkidən-seçkiyə olan dövrlərlə ölçənlərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyev böyük dövlət xadimi kimi demokratiyanın inkişafı yolunda nəhəng, on illərlə qabağa hesablanmış, strateji xarakterli addımlar atılmasının tərəfdarı idi. Buna əmin olmaq üçün onun ideya müəllifi olduğu və rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş, ölkə həyatının iqtisadiyyatdan, siyasətdən başlayaraq sosial məsələlərə qədər ən müxtəlif sahələrini əhatə etmiş layihələrə diqqət yetirmək kifayətdir.

Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğunun təməlinə duran, onun uzun müddət sivil dünyanın bir parçası olaraq demokratik prinsiplər əsasında yaşamasını təmin edən, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısında, sözün əsl mənasında, tarixi xidmətinin məhsulu olan Konstitusiyanın hazırlanıb qəbul edilməsi bu sırada ön yerlərdən birini tutur.

Ulu Öndər Konstitusiyaya dair fikirlərini hələ bu sənədin layihəsi hazırlanan zaman bəyan etmişdi: “Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidir”. Dahi insanın dilindən səslənən bu ideyalar xalqımızın çoxəsrlik milli-mənəvi, siyasi və hüquqi ənənələrindən qaynaqlanırdı.

Konstitusiyamız bütün parametrlərinə görə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin konstitusiyaları sırasına daxil olmağa layiq fundamental bir hüquqi sənəddir.

Konstitusiyaya dövlət quruluşunu və dövlət hakimiyyətinin ali orqanlarını müəyyən edir, insan hüquq və azadlıqlarına dövlət tərəfindən zəmanət verir, ali hüquqi qüvvəyə malik olmaqla qanunvericilik üçün əsas rolunu oynayır, digər hüquqi normativlərə nisbətə müəyyən sabitliyə, dəyişdirilməsinin xüsusi qaydalarına malikdir.

Konstitusiyaya “Giriş”, 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə və keçid müddəalarından ibarətdir. Konstitusiyanın mühüm fəlsəfi özəlliyi Azərbaycanda daha öncə heç bir hüquqi sənəddə belə geniş şəkildə yer almayan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair ayrıca fəslin olmasıdır. Konstitusiyanın 158 maddəsindən 60-ı, yəni üçdə birindən çoxu məhz bu sahəni əhatə edir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının demokratiyanın digər əlamətləri ilə müqayisədə üstünlüyü Konstitusiyanın dəyərini artıran əlamətlərin birincisidir. Dövlət o zaman demokratik hesab edilir ki, o, vətəndaşlar tərəfindən qarşısında qoyulmuş vəzifələrin həllini özünün əsas məqsədi hesab edir. Bu ideya Konstitusiyada çox bacarıqla gerçəkləşdirilmişdir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi (Maddə 12. Dövlətin ali məqsədi) bəyan edir ki, “insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir”. Bu məqsədi təmin etmək üçün Azərbaycan dövləti sivil millətlərin dövlətçilik prinsiplərindən, norma və qaydalarından, təcrübəsindən geniş istifadə edir. Bu maddənin II hissəsində dəqiqləşdirilir ki, “Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir”.

Heydər Əliyev bu istiqamətdə inkişafın səmərəliliyini və dayanıqlılığını təmin etmək üçün ölkənin Avropa Şurasına üzv qəbul olunmasının prinsipial tərəfdarı idi və ölkənin bütün imkanlarını səfərbər edib, bir çox hallarda beynəlxalq aləmdəki şəxsi nüfuzu hesabına istəyinə nail oldu.

2001-ci ilin yanvar ayında ölkəmiz Avropa Şurasına üzv qəbul edildi. Bu, ölkənin gələcək inkişafının hüquqi təməlini qoymaqla yanaşı, həm də Azərbaycan dövlətinin, onun başçısının tarix üçün bir an kimi görünən cəmi bir neçə il ərzində demokratik inkişaf yolunda atdığı addımlara, gördüyü və planlaşdırdığı işlərə, əldə etdiyi nailiyyətlərə yüksək qiymətin, etimadın təzahürü idi.

2002-ci il avqustun 24-də “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Referendum Aktının qəbul edilməsi insan və vətəndaş hüquqlarının təminatını və müdafiəsini daha da gücləndirdi. İnsanlara Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (Ombudsmana) və Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət etmək imkanı yaradıldı.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmaqla Avropa hüquq məkanına daxil olan Azərbaycan dövləti öz üzərinə bu konvensiyanın kataloquna daxil olan hüquqların İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin prinsipial təcrübəsinə uyğun şəkildə təmin ediləcəyi öhdəliyini götürdü. Ötən illərin təcrübəsi göstərdi ki, bu, konkret insanların subyektiv hüquqlarının səmərəli müdafiəsi ilə yanaşı, həm də bütövlükdə ölkənin hüquq sisteminin, hüquq mədəniyyətinin inkişafına əvəzedilməz töhfə verib. Azərbaycan Avropa Şurası ilə bu istiqamətdə əməkdaşlığı sözügedən konvensiyaya aid yeni protokollara qoşulmaqla, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının milli məhkəmə-istintaq təcrübəsində daha ciddi nəzərə alınması üçün institusional tədbirlər həyata keçirməklə davam etdirməkdədir.

Subyektiv hüquqların müdafiəsi üçün məhkəmələrə müraciət etmək hüququ Konstitusiyaya söykənən məhkəmə-hüquq islahatları zəminində yeni məzmunla zənginləşdirildi. Cinayət təqibi prosesində “məhkəmə nəzarəti” institutunun təməli qoyuldu və inkişafı üçün zəruri təşkilati tədbirlər həyata keçirildi. Bu nəzarətin səmərəsinin artmasını Azərbaycan vətəndaşları gündəlik həyatlarında hiss etməkdədirlər.

Konstitusiya “prokuror nəzarəti” institutunun yeni məzmununun konturlarını müəyyənləşdirdi. Onun “məhkəmə nəzarəti” ilə qarşılıqlı əlaqələrinin insan hüquq və azadlıqlarının daha dolğun təmin olunmasına xidmət etməsi üçün gərəkli addımlar atıldı.

Qısa müddətdən sonra insan hüquq və azadlıqlarının təminatı və müdafiəsi sahəsində atılan addımların nəticələri hiss olunmağa başladı. Bütün bunlar uyğun qanunvericilik bazasının yaradılması və möhkəmləndirilməsi şərti ilə mümkün olub. Bu proses indi də uğurla davam edir.

Ümumiyyətlə, hüququn perspektivliyi, gələcəyə hesablanması xassəsi daha çox konstitusiya hüququnda hiss olunur. Bu baxımdan

Konstitusiyanın bir çox müddəaları, ilk növbədə hüquqi dövlət, insan hüquq və azadlıqları haqqında müddəaları gələcəyə istiqamətlənmişdir.

Heydər Əliyev siyasi xətti bu gün onun siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilir. 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da ümumxalq səsvermələri (referendumlar) yolu ilə Konstitusiyaya edilmiş əlavə və dəyişikliklər bütün digər məsələlərlə yanaşı, ölkəmizdə demokratiyanın genişlənməsinə, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə, insan hüquqlarının daha səmərəli qorunmasına şərait yaratmışdır. Bu referendumlar bir daha göstərmişdir ki, insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi dövlət siyasətinin prioritet məsələsidir.

2020-ci ilin sentyabr – noyabr aylarında müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə xalqımızın 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyi möhtəşəm qələbə Azərbaycan torpaqlarının 30 illik işğalına son qoyaraq dövlətimizin ərazi bütövlüyünü və tarixi ədaləti bərpa etməklə yanaşı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazisindən didərgin salınmış yüz minlərcə soydaşımızın pozulmuş insan hüquqlarının tam bərpa olunmasına da yol açmışdır. Əminliklə söyləmək olar ki, dövlət başçısının həyata keçirdiyi uzaqgörən siyasət Qərbi Azərbaycandan qovulmuş azərbaycanlıların da yurd həsrətinə son qoyulmasını, onların öz tarixi torpaqlarında təhlükəsiz şəraitdə yaşamaq hüququndan və digər insan hüquqlarından faydalanmasını təmin edəcəkdir.

Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulmuş cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi ardıcıl davam etdirilir. İndiyədək dövlət başçısının əfv haqqında imzaladığı 68 əfv fərmanı və sərəncamı 9 minə qədər insana şamil olunmuşdur.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva Milli Məclisin deputatı olarkən onun təşəbbüsü ilə 2007-ci, 2009-cu, 2013-cü və 2016-cı illərdə amnistiya aktları qəbul edilmiş və hər amnistiya aktı təqribən 10 min məhbusa şamil edilmişdir. Ümumən, 1995-ci ildən bəri qəbul olunmuş 12 amnistiya aktı 135 minə qədər şəxsə tətbiq edilmişdir. Bu da qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş “8 Noyabr – Zəfər Günü münasibəti ilə amnistiya elan

edilməsi haqqında” 2021-ci il 5 noyabr tarixli qərar 17 min 267 nəfərə şamil olunmuşdur. Bu qərar əhatə etdiyi şəxslərin sayına görə indiyədək qəbul edilmiş ən geniş amnistiyadır.

Konstitusiya insan hüquq və azadlıqlarının daha dolğun təmin olunması, daha səmərəli müdafiə edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə digər təsirli hüquqi alətlər də vermişdir.

Qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında duran əsas vəzifə elə bir universal tənzimləmə mexanizmləri yaratmaqdır ki, onlar ilk öncə, hamılıqla qəbul edilmiş azadlıq, bərabərlik, demokratiya, hüququn aliliyi, hüquqi dövlət, insan hüquq və azadlıqlarının təmin və müdafiə olunması kimi dəyərləri əks etdirsin; sonra siyasi və digər məqsədə müvafiqlik motivlərindən asılı olmadan hüququn əsas funksiyası olan sosial konfliktlərin həllinin hüquqi üsullarını təklif etsin, daha sonra ölkənin hərtərəfli inkişafını hüquqi cəhətdən təmin etsin; nəhayət, sülh və insanlığın qorunmasına kömək etsin.

1995-ci il noyabrın 24-də fəaliyyətə başladığı gündən indiyədək Milli Məclis ölkəmizdə hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğunun, vətəndaş cəmiyyəti yaradılmasının, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar edilməsinin hüquqi bazasını təşkil edən 6200-dən çox qanun qəbul etmişdir. “Torpaq islahatı haqqında”, “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Prokurorluq haqqında”, “Polis haqqında”, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında”, “Diplomatik xidmət haqqında”, “Vətəndaşlıq haqqında”, Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında”, “Dini etiqad azadlığı haqqında”, “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında”, “Siyasi partiyalar haqqında”, “Dövlət qulluğu haqqında” və minlərcə digər qanunlar, habelə “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən etimad məsələsinin həll edilməsi hüququnun əlavə təminatları haqqında” və başqa Konstitusiya qanunları Azərbaycanın demokratik yolla ardıcıl inkişafı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı qorunması üçün bütün təminatları yaratmışdır.

X Ü L A S Ə

Azərbaycanın müasir müstəqillik tarixi Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini əbədi, dönməz və sarsılmaz etmiş, ölkəmizi hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması, bazar iqtisadiyyatının bərqərar edilməsi yoluna çıxarmış Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Təqdim olunan məqalədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda insan hüquqları ideyasının inkişafındakı tarixi rolundan bəhs edilir.

Фарид Гаджиев
Глава Аппарата Милли Меджлиса
Азербайджанской Республики

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПУТЬ, НАЧАТЫЙ С ВЕЛИКИМ ЛИДЕРОМ ГЕЙДАРОМ АЛИЕВЫМ

Р Е З Ю М Е

Современная история азербайджанской государственности связана с именем Гейдара Алиева, сделавшего независимость Азербайджанской Республики нерушимой, необратимой и непоколебимой, и выведшего нашу страну на путь создания правового, демократического и светского государства, формирования гражданского общества и установления рыночной экономики.

В данной статье рассказывается об исторической роли Великого лидера Гейдара Алиева в развитии идеи прав человека в Азербайджане.

Farid Hacıyev
Chief of the Staff of the Milli Majlis
of the Republic of Azerbaijan

**THE GROWTH DYNAMICS OF THE HUMAN RIGHTS
IDEA IN AZERBAIJAN: A PATH THAT BEGAN WITH
GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV**

S U M M A R Y

The modern history of Azerbaijani statehood is connected to the name of Heydar Aliyev who made the independence of the Republic of Azerbaijan constant, irreversible and unshakeable, and who put our country on the course for building a legal, democratic and secular state, forming a civil society and establishing a market economy.

The present article tells of the historic role of Great Leader Heydar Aliyev in the development of the idea of the human rights in Azerbaijan.

Kamran BAYRAMOV

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı

AZƏRBAYCAN ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN YARATDIĞI MÖHKƏM TƏMƏL ÜZƏRİNDƏ UĞURLA İNKİŞAF EDİR

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, Ulu Öndər, Ali Baş Komandan, «Heydər Əliyev İli», azərbaycanlıq, tərəqqi, hərbi təcavüzü, Avropa institutlarına integrasiya, BMT, demokratiya, insan hüquqları, uğurlu siyasət.*

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, Общациональный Лидер, Верховный Главнокомандующий, «Год Гейдара Алиева», прогресс, военная агрессия, интеграция в европейские институты, демократия, ООН, права человека, успешная политика.*

Keywords: *the Republic of Azerbaijan, National Leader, Supreme Commander-in Chief, "the Year of Heydar Aliyev", Azerbaijan ideology, progress, military aggression, integration into European institutions, democracy, UN, human rights, successful politics, independence.*

Prezident İlham Əliyevin 2023-cü ilin «Heydər Əliyev İli» elan edilməsi haqqında Sərəncamı Heydər Əliyev epoxasının mahiyyətini daha əsaslı və sistemli şəkildə dərk və şərh etməyə, xalqımıza, eyni zamanda, dünyaya çatdırılmasına geniş imkanlar yaradır. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, böyük siyasətçi Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi nadir dahi şəxsiyyətdir. Ulu Öndər müstəqil Azərbaycanın banisi, xalqımızın və dövlətimizin xilaskarıdır.

Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi tərəqqi yoluna çıxmasında lider amili əvəzsiz rol oynayır. Bu gün böyük qürurla qeyd edirik ki, müasir müstəqil Azərbaycan Ulu Öndər Heydər Əliyevin şah

əsəridir. Ümummilli Lider həm SSRİ dönəmində, həm də müstəqillik dövründə xalqımız, dövlətimiz qarşısında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Ulu Öndər Azərbaycanı beynəlxalq aləmdəki təcrid vəziyyətindən çıxararaq ölkəmiz haqqında yaradılmış mənfi rəyi tamamilə dəyişdi. Xalqımızın haqq işini dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdıraraq, respublikamız ətrafındakı informasiya blokadasını aradan qaldırdı. Ulu Öndər bildirirdi ki, əgər respublikada ictimai-siyasi sabitlik olmazsa, sağlam ictimai-siyasi mühit olmazsa, heç bir sosial-iqtisadi proqramdan, yaxud problemlərin həll edilməsindən söhbət gedə bilməz. Ulu Öndər Heydər Əliyevin düşünülmüş və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində ölkədə sabitlik yaradıldı, Azərbaycan qısa müddətdə sabitlik diyarına çevrildi. 1994-cü il may ayının 12-də Ermənistanla atəşkəs sazişinin imzalanması ölkədə sabitliyin yaradılmasında, torpaqlarımızın işğalının qarşısının alınmasında, eyni zamanda, digər sahələrin inkişafı istiqamətində mühüm addımların atılmasında əhəmiyyətli rol oynadı. Ümummilli Liderin dövlətimiz, xalqımız qarşısındakı xidmətlərindən bəhs edərkən onun dünya azərbaycanlılarının birliyi, həmrəyliyi istiqamətində atdığı addımları xüsusi qeyd etməliyik. Dahi şəxsiyyət fəaliyyətinin əsas istiqaməti kimi diqqəti ölkəmizin ətrafında yaradılan informasiya blokadasının yarılmaya yönəldərək dünya azərbaycanlılarını bir amal – Azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birləşməyə çağırırdı. Xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş soydaşlarımızın birliyi, həmrəyliyi Azərbaycanın sürətli inkişafında hərəkətverici qüvvəyə çevrildi. Ulu Öndər, hələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olarkən – 1990-cı il noyabrın 17-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli Dövlət bayrağını Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı olaraq təsdiq etmiş, Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında üçrəngli bayrağın Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında vəsatət qaldırmışdı. O cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1991-ci il dekabrın 16-da Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçən iclasında 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü kimi qeyd olunması barədə qərar qəbul edildi. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, onların təşkilatlanması prosesini daim diqqət mərkəzində saxlayan Ulu Öndər həmrəylik gününü təsis etməklə xalqın birləşməsinə və ideoloji həmrəyliyinə nail oldu.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində ərazi bütövlüyü pozulmuş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində dünya birliyinə inteqrasiya, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər, o cümlədən, beynəlxalq və regional təşkilatlarla əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi Ulu Öndərin fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edirdi. Ümummilli Lider Heylər Əliyev xarici siyasət xəttində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi məsələlərinə çox böyük diqqət yetirirdi. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlara üzv olması ilə yanaşı, onların işlərində fəal surətdə iştirak etməsi və səmərəli əməkdaşlıq ölkəmizin problemlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu baxımdan 1994-cü il mayın 4-də Prezident Heydər Əliyevin “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramının çərçivə sənədini imzalaması, Azərbaycanın beynəlxalq mövqələrinin möhkəmlənməsi istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri oldu. Bu proqramın Azərbaycan üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkəmiz NATO-ya daxil olan Avropa ölkələri və ABŞ ilə dünya təhlükəsizlik sisteminin, eləcə də, beynəlxalq münasibətlərin sivil qaydaları çərçivəsində hər cür əməkdaşlıq etmək imkanı qazandı. Ölkəmiz 1994-cü ildə NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşulan ilk dövlətlərdən olub. 1996-cı il aprelin 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında ticarət, sərmayə, iqtisadiyyat, qanunvericilik, mədəniyyət, immiqrasiya və qeyri-qanuni ticarətin qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlığı nəzərdə tutan Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi imzalanıb. Bu müqavilənin imzalanması Azərbaycanın xarici siyasətinin ən uğurlu səhifələrindən biri kimi qiymətləndirilir. Dövlətimiz və xalqımız üçün mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu müqavilə Azərbaycanın Avropa strukturları və institutları ilə əlaqələrinin genişlənməsi, xüsusilə də, inteqrasiya istiqamətində hüquqi baza rolunu oynayır.

Azərbaycanın Avropa institutlarına inteqrasiyası istiqamətində Avropa Şurasının bərabərhüquqlu üzvü olması respublikamızın mühüm problemlərinin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə obyektiv çatdırılması üçün yeni və çox mötəbər tribuna oldu. Belə ki, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2001-ci il yanvarın 17-də nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsinə dair qərar qəbul

edildi. Bu qərar Ümummilli Liderin uzaqgörən, daxili və xarici siyasətinin və bu istiqamətdə məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi idi. Həmin il yanvarın 25-də Azərbaycan Prezidenti olaraq Heydər Əliyevin iştirakı ilə Strasburqda ölkəmizin bu təşkilata üzv qəbul edilməsi münasibətilə rəsmi mərasim keçirilib və dövlətimizin üçrəngli bayrağı ucaldılıb. Bu hadisəni Ümummilli Lider Heydər Əliyev yüksək qiymətləndirərək bildirmişdi ki, ölkəmizin Avropa Şurasına qəbul edilməsi Azərbaycan dövlətinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcıdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan BMT ilə əlaqələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, bu təşkilatın daha səmərəli fəaliyyət göstərməsinə töhfə vermək üçün irəli sürülən islahat təkliflərinin verilməsi və müzakirəsi prosesində fəal iştirak edən Ümummilli Lider, 1994-cü ilin sentyabr ayında BMT Baş Assambleyasının 49-cu sessiyasında çıxış edərək, beynəlxalq tribunadan ölkəmizin bir çox məsələləri ilə bağlı, xüsusilə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırdı. 1995-ci ilin oktyabrında BMT-nin 50 illik yubileyi ilə bağlı keçirilən Baş Məclisinin xüsusi təntənəli iclasında iştirak edən Ulu Öndər Heydər Əliyev bu qurumun yüksək kürsüsündən dünya dövlətlərinə müraciət edərək, mövcud qlobal problemlərə dair Azərbaycan dövlətinin prinsiplial mövqeyini açıqlamış, xüsusilə də, Ermənistanın təcavüzünün aradan qaldırılması ilə bağlı beynəlxalq səylərin artırılmasına çağırış etmişdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi 1993-2003-cü illər respublikamız üçün həlledici oldu. Ulu Öndərin bu dövrdə 80-dək ölkənin dövlət başçıları ilə keçirdiyi 500-dən çox görüşdə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli məsələləri müzakirə olunub. Heydər Əliyevin mükəmməl diplomatiyası sayəsində, keçən dövr ərzində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, Avropa Parlamenti, NATO, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qoşulmama Hərəkatı və digər beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra qətnamə və qərarlar qəbul ediblər.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev hər bir ölkənin inkişafında sabitliyin rolunu xüsusi önə çəkirdi. Məhz, Ulu Öndərin uğurlu siyasəti nəticəsində yenidən qurulan Azərbaycan, qısa zamanda sabitlik diyarına çevrildi, ölkəmizə investisiya axını sürətləndi. Ulu Öndərin müasir müstəqil Azərbaycanın qurucusu kimi təqdim

olunması da məhz, bu reallıqlara əsaslanır. O, xilaskarlıq missiyasını uğurla həyata keçirərək Azərbaycanı bütün sahələrdə inkişaf, tərəqqi yoluna çıxardı, gələcək üçün möhkəm təməllər formalaşdırdı. 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan “Əsrin müqaviləsi” bir daha Azərbaycanın nüfuzunun, beynəlxalq aləmdə möhkəmlənən yerinin və artan rolunun göstəricisidir. Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından ötən 28 illik zamana diqqət yetirsək, Azərbaycan iqtisadiyyatının möcüzəli inkişafa nail olduğunu fəxr hissi ilə qeyd edə bilərik. Həqiqətən də ölkəmizin enerji sektorunda qazanılan uğurların miqyası ölçüyəgəlməzdir. Hər il keçirilən Beynəlxalq Xəzər Neft və Qaz Sərgisi bu sahədə görülən işlərin hesabı kimi dəyərləndirilir. 2022-ci ildə Bakı Enerji Həftəsi Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından bu günədək, işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi hədəfinin qarşıya qoyulduğu zamanadək keçdiyi yolun təqdimatı oldu. Bugünümüz üçün fərəhli hal bundan ibarətdir ki, belə tədbirlərin yekunu Qarabağın tacı Şuşada keçirilir.

Bu illər ərzində əməkdaşlığın coğrafiyasının genişlənərək regional çərçivədən beynəlxalq səviyyəyə yüksəlməsi, “Yeni əsrin müqaviləsi”nin imzalanması, Cənub Qaz Dəhlizinin tam tərkibdə istifadəyə verilməsi, Azərbaycanın dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında rolunun artması və sair kimi biri-birindən əhəmiyyətli uğurlarımız, Azərbaycanın, təməli Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş enerji diplomatiyasının nəticələridir.

Ölkəmizin enerji sektorunda qazandığı uğurlar iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə, neft gəlirlərindən əldə olunan vəsaitlərin düzgün istiqamətləndirilməsinə, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə geniş imkanlar açır. 1999-cu ildə Dövlət Neft Fondunun yaradılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir. Bu gün Dövlət Neft Fondu şəffaflıq kriteriyaları üzrə nümunəvi qurum kimi beynəlxalq səviyyədə nüfuz qazanır. Fond, eyni zamanda, dövlət siyasətinin prioritetlərini müəyyənləşdirir. İqtisadi və siyasi islahatların vəhdətliyinin qorunması fonunda Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi ölkəmizin beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında liderliyinin qorunmasını şərtləndirir. Azərbaycanın hər dövrün tələbinə uyğun həyata keçirdiyi islahatlar prosesi, onun ən islahatçı ölkə kimi tanınmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ölkəmizin təşəbbüsü və liderliyi ilə çox mühüm transmilli layihələr reallaşdırılıb, respublikamız ikitərəfli, çoxtərəfli əlaqələrini uğurla inkişaf etdirir. Hazırda regional güc mərkəzi olan, bölgədə sabitləşdirici aktor kimi çıxış edən Azərbaycan müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş kimi tanınır və dünyada böyük etimad qazanıb. Ölkəmiz xarici siyasətində milli maraqlar, beynəlxalq hüquq normaları ilə yanaşı, sülh, sabitlik, inkişaf, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq kimi meyarları da əsas götürür, beynəlxalq münasibətlər sisteminə yeni, daha mütərəqqi dəyərlər bəxş edir. Azərbaycan, eyni zamanda, beynəlxalq miqyasda əməkdaşlıq və təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirir. Sadalananların fonunda ayrı-ayrı dövlətlər, o cümlədən, dünya siyasətinin güc mərkəzləri kimi çıxış edən ölkələr ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində fəal rolunu, pragmatik xarici siyasət kursunu yüksək dəyərləndirirlər.

Bu gün dövlət başçısı İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət Azərbaycanın regionda və dünyada müttəfiqlərinin sayını xeyli dərəcədə artırıb. Bu fikri böyük qürur hissi ilə qeyd edirik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev canından artıq sevdiyi Azərbaycanın gələcəyini düşünərək 2003-cü ildə xalqa inamın növbəti ünvanını göstərdi. 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərində xalqımız Heydər Əliyev siyasətinə səs verərək cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşdi. Böyük Yolun 2003-cü ildən başlanan davamının uğurlu nəticəsi bugünkü qalib Azərbaycandır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunu dinamik şəkildə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin yüksək diplomatik istedadı sayəsində ölkəmizin dünyanın siyasi-iqtisadi mənzərəsini müəyyən edən aparıcı dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətləri keyfiyyətcə yeni müstəvidə daha da inkişaf edib. Nəticədə, Azərbaycan yalnız regionda deyil, eyni zamanda, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərə təsir göstərmək imkanı qazanıb. Ona görə də bu gün dünyanı narahat edən, həyati əhəmiyyətli bir sıra problemlərdə aparıcı dövlətlərin başçıları Azərbaycan rəhbərinin mövqeyi ilə hesablaşırlar. Məhz, Prezidentin apardığı uğurlu siyasətin nəticəsidir ki, şanlı Ordumuz 44 günlük Vətən müharibəsində mənfur düşməni məğlub edərək, 30 ildən sonra əzəli torpaqlarımızı işğaldan azad edib. Vətən müharibəsinin başladığı 2020-ci il 27 sentyabr tarixindən bütün xalq Ali Baş Komandanın

ətrafında daha sıx birləşdi. Yüksək vətənpərvərlik ruhuna malik on minlərlə Azərbaycan gəncləri cəbhəyə könüllü getmək üçün müraciət etdilər. Yaşından, peşəsindən asılı olmayaraq hər bir Azərbaycan vətəndaşı torpaqlarımızın azad edilməsi üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. Xalq misli görünməmiş həmrəylik nümayiş etdirdi ki, bu da Xalq-Prezident birliyinin, xalqın ölkənin Liderinə dərin inamının parlaq nümunəsi idi və bu birlik qələbəmizin təminatı oldu. Ordumuzun tarix yazdığı 44 gün ərzində Prezident İlham Əliyevin dünyanın mötəbər kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibələrində beynəlxalq hüquqi normalar çərçivəsində olan Azərbaycanın haqlı mövqeyi tamlığı ilə sərgiləndi.

Dahi şəxsiyyətin dövlətimiz, xalqımız qarşısındakı xidmətlərinin miqyası o qədər genişdir ki, onları bir yazıda əhatə etmək mümkün deyil. Hansı sahəyə baxsaq Heydər Əliyev siyasətinin uğurlarını görürük. Bu uğurlar davamlıdır. Ümummillə Liderin siyasi kursunun lağıqlı davamçısı, Prezident İlham Əliyev möhkəm təməl üzərində Azərbaycanı ən yüksək zirvələrə ucaldır. Bu gün dünya qalib Azərbaycanın sözünün imzası qədər əhəmiyyətli olduğunu edir. Azərbaycan sülh gündəliyinin, yeni əməkdaşlıq formatlarının müəllifi kimi mövqeyini möhkəmləndirir. Azərbaycan tolerant, multikultural dəyərlərin inkişafına davamlı töhfələr verən ölkə kimi nüfuz qazanır. Bugünkü Azərbaycan Ulu Öndər Heydər Əliyevin görmək istədiyi Azərbaycandır!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 17 cildə. VI cild, Bakı: Azərneşr, 1997-2007, 800 s.
2. Məqsədimiz Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının daim yüksəlməsinə nail olmaqdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Dirçəliş-XXI əsr. 2004, № 78-79, s. 21-25
3. Əliyev İ. Azərbaycanın strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, 2004, № 82-83. s. 3-7
4. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

5. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Azərbaycan, 10 noyabr 2001
6. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020–2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı, (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il, 27 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir), Bakı: 2020.
7. Azərbaycan mədəniyyətinə Heydər Əliyev qayğısı // Xalq qəzeti, 19 iyul 1997
8. Olub-keçənləri düşünərkən. Heydər Əliyevlə müsahibə // Ulduz, 1990, №6, s. 5-9 Abdullayev V.
9. Azərbaycan yeni diplomatiya məkanında. Bakı: Azər nəşr, 2000, 412 s.
10. Qəndilov S. Azərbaycan Heydər Əliyevlə müstəqillik yollarında // Dirçəliş-XXI əsr, 2001, №44, s. 80-86
11. Kazımlı X. Böyük siyasətin davamı. Bakı: Nurlan, 2007, 768 s.
12. Great Leader Heydar Aliyev's strategy of national state building and modern development https://azertag.az/en/xeber/Great_Leader_Heydar_Aliyevs_strategy_of_national_state_building_and_modern_development-2126996 06 May 2022
13. Гусейнова И. Гейдар Алиев и национально-духовные ценности азербайджанского народа // Dirçəliş-XXI əsr, 2009, № 128-129, с. 73-90
14. Мирзаде А. Мир о Гейдаре Алиеве // Возрождение – XXI век, 1999, № 3-4, с. 13-22
15. Менеgetti А. Психология лидера. М.: НБФ, 2002, 31-40 с.

Камран Байрамов

Депутат Милли Меджлиса Азербайджанской Республики

**Азербайджан успешно развивается на прочном основании,
заложенном Общенациональным Лидером Гейдаром
Алиевым**

РЕЗЮМЕ

Указ Президента Ильхама Алиева об объявлении 2023 года «Годом Гейдара Алиева» создает широкие возможности для

более фундаментального и системного понимания и осмысления сути эпохи Гейдара Алиева, донесения ее до нашего народа и общества. В то же время, Гейдар Алиев, будучи архитектором и основателем современного Азербайджанского государства, великим политиком и общенациональным лидером, является редким гением азербайджанского народа XX века. Великий Вождь – основатель независимого Азербайджана, спаситель нашего народа и государства.

Интеграция Азербайджана в европейские институты, полноправное членство в Совете Европы стало новой и очень надежной возможностью для объективного доведения важных проблем нашей республики до внимания мировой общественности. Общенациональный лидер Гейдар Алиев высоко оценил это событие и сказал, что вступление нашей страны в Совет Европы является началом нового этапа в развитии Азербайджанского государства.

После обретения независимости, помимо развития отношений с ООН, Общенациональный Лидер активно участвовал в процессе представления и обсуждения предложений по реформе, способствующих более эффективному функционированию этой организации. Благодаря дипломатии Гейдара Алиева ООН, ОБСЕ, Совет Европы, Европейский Союз, Европарламент, НАТО, Организация исламского сотрудничества, Движение неприсоединения и другие международные организации приняли ряд резолюций и решений, касающихся обеспечения территориальной целостности Азербайджана.

Масштабы заслуг Гейдара Алиева перед нашим государством и народом настолько широки, что невозможно охватить их в одной области, в одной статье, в одном исследовании. Верный последователь политического курса Общенационального Лидера Президент Ильхам Алиев поднимает Азербайджан на новые высоты, укрепляет авторитет и влияние нашего государства на международной арене.

Kamran Bayramov
Member of Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan

**Azerbaijan is successfully developing on a solid base paved by
the Great Leader Heydar Aliyev**

S U M M A R Y

Decree of the President Ilham Aliyev on declaration of 2023 as the “Year of Heydar Aliyev” creates ample opportunities for a more fundamental and systematic understanding of the essence of the era of Heydar Aliyev, bringing it to our people and society. At the same time, Heydar Aliyev, being the architect and founder of the modern Azerbaijani state, a great politician and national leader, is a rare genius of the Azerbaijani people of the 20th century. The Great Leader is the founder of independent Azerbaijan, the savior of our people and state.

Azerbaijan's integration into European institutions, full-fledged membership to the Council of Europe has become a new and very reliable opportunity for objectively bringing the important problems of our republic to the attention of the world community. National Leader Heydar Aliyev highly appreciated this event and said that our country's accession to the Council of Europe is the beginning of a new stage in the development of the Azerbaijani state.

After gaining the independence, in addition to developing relations with the UN, the National Leader actively participated in the process of presenting and discussing reform proposals that contribute to the more effective functioning of this organization. Thanks to the diplomacy of Heydar Aliyev, the UN, OSCE, Council of Europe, European Union, European Parliament, NATO, Organization of Islamic Cooperation, Non-Aligned Movement and other international organizations adopted a number of resolutions and decisions related to ensuring territorial integrity of Azerbaijan.

The scale of Heydar Aliyev's services to our state and people is so wide that it is impossible to cover them in one area, in one article, in one study. A faithful follower of the political course of the National Leader, President Ilham Aliyev is raising Azerbaijan to new heights, strengthening the authority and influence of our state in the international arena.

Şalabə QULUZADƏ

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının
Cinayət və Cəza-icra hüququ, kriminologiya kafedrasının baş müəllimi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KONSTITUSİONALİZM QURUCULUĞU

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, konstitusionalizm, konstitusiya, dünyəvilik, insan hüquq və azadlıqları.*

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, конституционализм, конституция, светскость, права и свободы человека.*

***Keywords:** Heydar Aliyev, constitutionalism, constitution, secularism, human rights and freedoms.*

20-ci əsrin sonlarında Cənubi Avropa, Latın Amerikası, Şərqi Avropa və keçmiş Sovet İttifaqını əhatə edən demokratikləşmə dalğasının başlaması və yüksəlişindən sonra sözügedən bölgələrdə meydana çıxan konstitusiyayaratma və konstitusionalizm quruculuğu fəaliyyəti, mövcud konstitusiya təsisatlarının və modellərinin sınaqdan keçirilməsi və bu ölkələrin fərqli sosial, iqtisadi xüsusiyyətləri və siyasi şərtlərə uyğun olaraq yenidən şərh edilməsi və hətta bu ölkələrdə yaşanan hərtərəfli dəyişiklik/transformasiya prosesindən irəli gələn ehtiyaclara cavab olaraq yeni institut və modellərin işlənilib hazırlanmasından ibarət oldu. Bu məqalədə konstitusioanalizm doktrinasının anlayışı, onun bir sıra xüsusiyyətləri və Konstitusiya hüququ baxımından çox maraqlı tənzimləmələri və konstitusionalizm elementlərini ehtiva edən və Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük səyləri nəticəsində qəbul olunan 1995-ci il Azərbaycan Konstitusiyası müzakirə olunacaq. Əvvəla, qeyd etmək istərdim ki, bu məqalə bütün ölçüləri ilə Azərbaycanın konstitusiya quruluşunu əhatə etmək iddiasında deyil.

Konstitusionalizm, hökumətin səlahiyyətinin bir sıra fundamental qanunlardan qaynaqlandığı və bu qanunlarla məhdudlaşdığı prinsipini işləyib hazırlayan ideyaların, münasibətlərin və davranış nümunələrinin məcmusudur. Daha dəqiq ifadə etsək, dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdıran və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını dövlət qarşısında qorumaq məqsədilə adi qanunlardan üstün və onlardan daha mürəkkəb mexanizmə malik olan üsullarla dəyişdirə bilən və adına "konstitusiya" deyilən sərt bir ali qanunun qəbul edilməsini şərtləndirən düşüncəyə və axıma konstitusionalizm deyilir. Barnettə görə, konstitusionalizm hakimiyyətin məhdudlaşdırılması (məhdud hökumət), səlahiyyətlərin bölünməsi (nəzarət və tarazlıq) və məsuliyyətli və hesabatlı hökuməti əhatə edir. Henkin əsas xüsusiyyətlər kimi xalqın suverenliyini, qanunun aliliyini, məhdud hökuməti, hakimiyyət bölgüsü (nəzarət və balans), orduya mülki nəzarət, qanunla idarə olunan polis və məhkəmə nəzarəti, müstəqil məhkəmə sistemi, fərdi hüquqlara hörmət və öz müqəddəratını təyinetmə hüququnu müəyyən edir. [7]

Konstitusionalizm ideyası müasir demokratik dövlətlərin intellektual əsaslarından biridir. Dövlət hakimiyyətini məhdudlaşdırmaqla insan hüquqlarını qorumaq isə konstitusionalizmin əsas məqsədidir. Konstitusionalizm, tez-tez Con Lokkun və Amerika Respublikasının qurucularının siyasi nəzəriyyələri ilə əlaqəli olan bir fikirdir ki, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi hökumət öz səlahiyyətlərində qanuni olaraq məhdudlaşdırıla bilər və olmalıdır və onun səlahiyyəti və ya qanuniliyi bu məhdudiyyətlərə riayət etməsindən asılıdır. Alimlər konstitusionalizmdən danışarkən, onlar təkcə qanunvericilik, icra və məhkəmə səlahiyyətlərini yaradan normaların mövcudluğunu deyil, həm də bu normaların həmin səlahiyyətlərə ciddi məhdudiyyətlər qoymasını nəzərdə tutur. [6] Ona görə də konstitusionalizmin elə mahiyyəti hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətini məhdudlaşdırmala insan hüquqlarını qorumaq və buna nail olmaqdır. Bunun həm də dövlətin gücünü məhdudlaşdırmaq olduğunu söyləmək yerinə düşərdi. Konstitusionalizm hər bir dövlətdə hüquqi nizam prinsiplərini tətbiq etmək üçün vacib mexanizmlər sistemidir. Bu anlayış, ilk növbədə, dövlət anlayışı ilə bağlıdır. Çünki məhz dövlət cəmiyyətin inkişafı və onun fərdlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmət edir. Bunun

üçün dövlətə vahid hüquqi mexanizmlər tələb olunur. Bunu da konstitusiyaya hüququ təmin edə bilər. Onu da qeyd etmək istərdim ki, dünyada konstitusionalizmin vətəni İngiltərə sayılır, orada ilk konstitusiyaya aktı Azadlıqların Böyük Toplusu (Magna Carta 1215-ci il) olmuşdur. İlk yazılı konstitusiyaya isə ABŞ Konstitusiyasıdır ki, çoxlu dəyişikliklərlə bu gün də qüvvədədir.

Azərbaycanda konstitusionalizmin nəzəriyyə və praktikasının öyrənilməsi dövlətçilik prinsiplərinin tətbiqi, demokratik cəmiyyət quruculuğunun inkişaf etdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Əlbəttə, Azərbaycanda konstitusionalizm təcrübəsi mövcud olmuşdur. Buna bariz nümunə 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir sıra qanunların və xüsusilə də İstiqlaliyyət Bəyannaməsi idi. Belə ki, Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-də qəbul etdiyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlaliyyət Bəyannaməsi öz aktuallığını saxlayan ali idealları təcəssüm etdirdi və müstəqil Azərbaycanın konstitusiyaya hüququnun davamlılığının əsasını qoydu. 1918- ci ildə dövlətin aşağıdakı əsas prinsipləri yaradıldı:

Azərbaycanın siyasi quruluş forması kimi Xalq Cümhuriyyəti; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (bundan sonra AXC) hamı ilə, xüsusən də qonşu dövlətlərlə mehriban qonşuluq və dostluq münasibətləri qurmaq niyyətinin bəyan edilməsi; milli mənşəyindən, dini etiqadından, sosial vəziyyətindən və cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların mülki və siyasi hüquqlarının təmin edilməsi; AXC -də yaşayan bütün xalqların azad inkişafı üçün imkanların təmin edilməsinə təminat verilməsi və.s.

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində mühüm bir qanun olan, ilk vətəndaşlıq qanunu 1919-cu il avqustun 11-də AXC Parlamentində qəbul edildi. Bunun qanunun 1-ci maddəsində qeyd olunurdu ki, keçmiş Rusiya dövlətinin bütün subyektləri üçün onların milliyyətindən, dinindən və dövlətindən asılı olmayaraq Azərbaycanda doğulmuş müəyyən edilsin. Eyni zamanda Azərbaycanda anadan olmayan şəxslər ADR-in qadın vətəndaşı tərəfindən doğulduğu zaman vətəndaşlıq hüququ əldə etməsi, ADR-də xüsusi xidmətlər göstərmiş və ya istedad və biliyi, elmi biliyi və s. ilə tanınan əcnəbilər AXC-də məskunlaşaraq vətəndaşlıq üçün müraciət etdikdə vətəndaşlıq əldə etməsi kimi mühüm normalar müəyyən edilmişdi.

Con Hopkins Universitetinin Orta Asiya və Qafqaz İnstitutunun tədqiqat direktoru Svante Kornell Azərbaycan Respublikasının İslam dünyasında Türkiyə Cümhuriyyətindən 5 il qabaqda qurulan ilk respublika olduğunu vurğulayıb. “Bu fakt təkcə tarixi əhəmiyyət kəsb etmir: yeni idarəetmə forması Azərbaycan elitası ilə hələ dünyəviliyi qəbul etməyən və faktiki olaraq qanuniliyi dinə əsaslanan bir sultanlığın nümayəndələri olan Osmanlı hökuməti arasında fərqlər yaratdı.[2] Məlumdur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ilin 28 aprelində beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan RSFSR-ın hərbi müdaxiləsi nəticəsində aradan qaldırıldı. Şimali Azərbaycanda sovet sosialist respublikası yaradıldı. Bununla da cəmi 23 ay yaşayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün sahələrdə olduğu kimi konstitusiyanın qəbul edilməsi və konstitusionalizm sisteminin möhkəmləndirilməsi istiqamətində görüləcək olan bütün tədbirlər yarımçıq qaldı və AXC qarşıdakı məqsədlərinə çatıb bilmədi.

Məlumdur ki, sosializm sisteminə aid olan ölkələrdə olduğu kimi, bu rejimin bərqərar olduğu Azərbaycanda da fərdin qanunlara deyil, daha çox dövlətin siyasi iradəsinə tabeçiliyini ehtiva edən konstitusiyalar qəbul edildi ki, bu konstitusiyaların normaları ilə bəyan edilən insan hüquq və azadlıqlarının formal xarakter daşıyırdı və onların reallıqdan uzaq olması isə müasir konstitusionalizmin tələblərinə cavab vermirdi. [3]

Qeyd etmək istərdim ki, Konstitusionalizmin siyasi-hüquqi mahiyyəti birbaşa konstitusiya münasibətlərinin sabit inkişafı ilə bağlı olaraq qanunçuluq rejiminin sabitliyi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının aliliyi, hakimiyyətin bölünməsi, vətəndaşları qarşısında dövlətin məsuliyyəti, konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsi mexanizminin müəyyən edilməsi və sair prinsiplərlə xarakterizə olunur. Bu prinsiplərin hər biri konstitusiyanın inkişafına zəmin yaradır. Bu baxımdan hüquqi dövlətin inkişafında konstitusionalizmin yeri və rolu aydınlaşdırılarkən bir dövlətdə konstitusiyanın nə qədər mühüm olduğu xüsusi vurğulanmalıdır.

Azərbaycanımızın tarixi çox önəmli hadisələrlə zəngindir, lakin mənə elə gəlir ki, bu hadisələrin içərisində Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi mühüm yer tutur. Peşəkar siyasətçi kimi Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən dövlətin əsas qanununun işlənilməsi haqqında düşünürdü. Suveren və

müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk milli Konstitusiyasının qəbul edilməsi sahəsində və bu yolda ilk öncə atılan mühüm addımlardan biri Milli Məclisin Azərbaycan Respublikasının milli Konstitusiyası layihəsinin hazırlanması haqqında 1993-cü il 6 dekabr tarixli qərarı oldu. Lakin həmin qərar əsasında yaradılan Müvəqqəti Komissiya bu işi görə bilmədi. Çünki Azərbaycanın tarixində, çətin, ağır günlər yaşanılırdı. Azərbaycan-Ermənistan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi eskalasiyası genişlənir, dövlət daxili iqtidsar – müxalifət qarşıdurmaları yaşanılır, sosial problemlərin sayı artır, bütün bunların həlli yolları isə tapılmırdı. Bu çətin vəziyyətdə xalqın çıxış yolu yalnız Heydər Əliyevin müdrik siyasəti ola bilərdi. Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi dövrdə cəbhə bölgəsində atəşkəsə nail olması görülmək ən vacib iş idi. Çünki, həm daxildə və həm də sərhəddə olan sabitlik, Heydər Əliyevin ölkənin iqtisadi və siyasi cəhətdən güclənməsi yolunda görülmək işləri üçün əhəmiyyətli bir addım idi. Bu isə öz növbəsində müstəqilliyin qorunmasına və konstitusiya münasibətlərinin bərqərar olmasına zəmin yaratdı. Belə ki, Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin və hüquqi dünyagörüşünün nəticəsi olan 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında konstitusionalizmin ilkin ideyaları öz əksini tapmışdır: insan hüquq və azadlıqlarının üstünlüyü, siyasi plüralizm, hakimiyyət bölgüsü, konstitusiya nəzarət institutu və sair. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalqımızın böyük oğlu, dahi rəhbər Heydər Əliyev zəkasının xalqımıza daha bir layiqli mirası və hədiyyəsidir.

5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddədən ibarət olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 48 maddəsi və yaxud üçdəbiri sırf insan hüquq və azadlıqları ilə bağlıdır. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, “Keçən illər ərzində Konstitusiya humanist, dinamik və realist bir sənəd olduğunu sübut etmişdir”.

Azərbaycan Konstitusiyası formal olaraq qiymətləndirildikdə ilk diqqət çəkən cəhət onun çərçivə konstitusiya deyil, kazuistik üsulla hazırlanmış uzun konstitusiya olmasıdır. Əslində, digər post-kommunist konstitusiyaların maddələrinin sayı ilə müqayisədə maddələrin sayının çox da böyük olmadığını söyləmək olar, ancaq bu məsələ ilə bağlı yalnız maddələrin sayına baxmaqla qərar vermək düzgün olmazdı. 1995- ci il Konstitusiyası diqqətlə oxunduqda orada

bir çox məsələlərin təfərrüatı ilə tənzimləndiyi və az qala hər maddədə ən azı iki-üç bəndin yer aldığı görünür. Belə tənzimləmənin məqsədi bir çox məsələləri açıq şəkildə tənzimləməklə, məhz dövlət hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətlərindən sui-istifadənin qarşısını almaq ola bilər. Xüsusilə sovet dönəmində yaşanan acı təcrübələrin bu baxımdan həlledici olduğunu düşünmək olar. Ancaq hesab oluna bilər ki, bəzi maddələrdəki tənzimləmələrin Konstitusiyadan çox qanunlara salınması daha məqsədəuyğun olardı. Məsələn, konstitusiyanın “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyaları”adlanan 88-ci maddəsindəki normalar, daha yaxşı olardı ki, Milli Məclisin nizamnaməsinə daxil edilsin.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasında konstitusionalizmin ilkin ideyaları öz əksini tapmışdır: insan hüquq və azadlıqlarının üstünlüyü, siyasi plüralizm, hakimiyyət bölgüsü, güclü sosial yönümlü dünyəvi demokratik dövlətin yaradılması ideyası, konstitusiya nəzarət institutu və sair. Biz bu ideyaları özündə əks etdirən normaların bariz nümunəsini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının elə Preambulasıda görə bilərik: Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək. [1]

Mən xüsusilə, 1995- cil konstitusiyasının hakimiyyət bölgüsünə əsaslanan (11, 12, 13, 15, 28-ci maddələr), güclü sosial yönümlü dünyəvi demokratik dövlətin yaradılması (17, 25-ci maddələr) müddəalarını vurğulamaq istərdim. Artıq yuxarıda da qeyd edildiyi kimi , konstitusionalizm sisteminin əsas və onun məhz mahiyyətini ehtiva edən prinsipləri içərsində hakimiyyət bölgüsü məsələsi çox vacib hesab olunur. Eyni zamanda dövlət idarəçiliyinin dünyəvi xarakter daşması məsələsi də mühüm amildir. Belə ki, konstitusiyada dünyəvi, demokratik dövlətin yaradılması ideyası onun bir neçə maddəsində əks olunması çox mühüm məqamdır. Aydınır ki, dini hakimiyyətin mövcud olduğu dövlətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının demokratik formada və tam şəkildə təminatından söhbət gedə bilməz. Bu da əlbəttə ki, konstitusionalizm doktrinasının mahiyyətinə ziddir. Dünyəvi xarakterin qorunub saxlanmasının hüquqi təminatları Konstitusiyanın digər maddələrində də təsbit edilmişdir. Britaniyalı politoloq Con Madeley Şərqi Avropada və keçmiş Sovet İttifaqında din-dövlət münasibətlərini təhlil edərək qeyd edir ki, ” ABŞ və bu kimi beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrinə baxmayaraq, onlardan bir neçəsi (Azərbaycan) separatçı modelə üstünlük verməyib. Bu gün Azərbaycan Cənubi Qafqazda dövlətin istənilən dinə neytral münasibətinin ən ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyi yeganə ölkədir” .[2]

Hazırda Türkiyə Respublikası ilə bir sırada duran Azərbaycandan başqa bütün İslam dövlətlərində, Pakistandan İndoneziyaya qədər ərazidə və ərəb ölkələrinin heç birində belə bir tolerant və dünyəvi bir ölkə mövcud deyil. [4]

İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının demokratik dəyərlərə uyğun təmin edilməsi də konstitusionalizm sisteminin mahiyyətindən irəli gəlir. Demokratik, hüquqi dövlət qurmaq, vətəndaş cəmiyyətini formalaşdırmaq insan hüquqları və bu hüquqların təmin edilməsi amili nəzərə alınmadan mümkün deyil. Ulu Öndər məhz bunu əsas tutaraq, dövlətimizi, özünü bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatçısı kimi təqdim etməklə yanaşı həm də vətəndaşları hüquqlarını tanımağa və bu hüquqları qorunmağa ruhlandırır: “mən Azərbaycanın Prezidenti kimi ölkənin bütün vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının təminatçısıyam. Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər gücü olur”.

Bu qeyd edilənləri də nəzərə almaqla xalqın iradəsi ilə qurulan Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədi məhz xalqın milli maraqlarını qorumaqdan, vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir. Bu mühüm məqsəd konstitusiyamızın Dövlətin ali məqsədi adlanan 12 maddəsində aşağıdakı şəkildə ifadə edilmişdir:

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. [1]

İnsan hüquqlarının üstünlüyünə verilən hüquqi qiyməti konstitusiyanın strukturunu ifadə edən daxili ünsürlərinin (bölmələrinin, fəsillərinin) yerləşmə ardıcılığında da müşahidə etmək olar. Konstitusiyanın əsaslarını müəyyən edən bölmədən sonra birinci və böyük bölmə insan hüquqlarına və vəzifələrinə aiddir.

Beləliklə, Konstitusiyanın ikinci bölməsinin III. Fəslə konstitusiyanın ən böyük fəslə olmaqla burada liberal-demokratik rejimlərin konstitusiyalarında və beynəlxalq əsas insan hüquqları sənədlərində əksini tapan demək olar ki, bütün hüquq və azadlıqlar var: yaşamaq hüququ (maddə 27), şəxsi təhlükəsizlik (maddə 31), mülkiyyət hüququ (maddə. 29), ev toxunulmazlığı hüququ (maddə 32), seçmək və seçilmək hüququ (maddə 56), din və vicdan azadlığı (maddə 48), fikir azadlığı (maddə 47), toplaşmaq (maddə 49), məlumat almaq azadlığı (mad. 50), birləşmək azadlığı (mad. 58) və s. Bundan əlavə, III. Fəsldə sosial və iqtisadi hüquqların zəngin kataloqu var: əmək hüququ (maddə 35), tətil hüququ (mad. 36), istirahət hüququ (mad. 37), sosial təminat hüququ (maddə 35). Maddə 38), sağlamlıq təminatından istifadə hüququ (maddə 41), təhsil hüququ (maddə 42) və mənzil hüququ (maddə 43) və s.

Bundan başqa, Azərbaycan Konstitusiyası, əqli hüquqları və həmçinin mədəni həyatda iştirak hüququ (maddə 40) və ətraf mühit hüququ (maddə 39) kimi üçüncü nəsillə hüquqları da əhatə edir.

III. Fəslin əvvəlində üç maddə (maddə 24, 25 və 26) və sonunda bir maddə (maddə 71) əsas hüquq və azadlıqların ümumi rejimini tənzimləyir. Bu bölmənin əvvəlindəki maddəyə əsasən, hər kəsin təbii toxunulmaz, ayrılmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqları vardır

(maddə 24/1). Bu maddə ilə Konstitusiya sanki liberal demokratik insan hüquqları anlayışının təməlində duran “təbii hüquqlar” anlayışını qəbul etmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi əsas hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən “qanun qarşısında bərabərlik” prinsipini tənzimləyir. Bu prinsipə uyğun olaraq, Azərbaycan Konstitusiyasında tənzimləndiyi kimi, hər kəs qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir; kişi və qadın bərabər hüquq və azadlıqlara malikdirlər (maddə 25/1, II).

Məlumdur ki, konstitusiyalar həm yazılı, həm də şifahi formada ola bilər. Konstitusionalizm və konstitusiyaların formasından danışarkən bəzi alimlər hesab edirlər ki, konstitusiya normaları hər hansı bir şəkildə yazılı sənəddə təsbit edilmədikcə mövcud deyildir (məsələn, Rubenfeld 1998). Lakin əksəriyyət, konstitusiyaların (və ya onların elementlərinin) yazılmamış ola biləcəyini qəbul edir və bu ehtimalın bariz nümunəsi kimi Birləşmiş Krallığın konstitusiyasını göstərir. Böyük Britaniyanın konstitusiyası tarixən əsasən yazılmamış forma almışdır və bu, yazılılığın konstitusionalizmin müəyyənedici xüsusiyyəti olmadığını qəti şəkildə göstərir. Deməli, bir konstitusiyanın yazılı və ya şifahi olması, onun konstitusionalizm meyarlarına təsir etmir.

Konstitusiyamızın normativ-hüquqi xüsusiyyəti barədə də ayrıca qeyd etmək istərdim. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası yazılı sənəd kimi hüquqi funksiyalara malikdir və bütövlükdə hüquq sisteminə, qanun yaradıcılığı prosesinə çox ciddi təsir göstərir. Digər tərəfdən, konstitusiya birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir (Konstitusiyanın 147-ci maddəsi). Ulu öndər Heydər Əliyev sədrlik etdiyi Konstitusiya Komissiyasının üzvlərinə belə tövsiyə edirdi: "Azərbaycanın Konstitusiyasında ümumbəşəri dəyərlər, müasir demokratik dövlətlərin konstitusiyalarında olan müddəalar öz əksini tapmalıdır". Beləliklə, biz universal bir sənəd əldə edə bildik. Konstitusiyamızda olan ali dəyərlərin qorunması və bu dəyərlərin cəmiyyətimizin demokratik yolla inkişafına xidmət etməsi perspektivi açıldı.

Hər nə qədər sabitlik amilinin konstitusiya üçün mühüm əlamət olmasından və məhz sabitlik xüsusiyyətinə görə digər normativ – hüquqi aktlardan fərqləndiyini bilsək də, bununla belə Konstitusiya hüququ sahəsində tanınmış alimlər hesab edirlər ki, inkişaf edən cəmiyyətdə bütün zamanlar və xalqlar üçün daimi və dəyişməz

konstitusiyaya ola bilməz. Bu, doğrudan da konstitusiyaya daima təkmilləşən mexanizm olmalıdır. Bu gün Azərbaycan Respublikası dünya dövlətləri sistemində yer tutaraq inkişaf etməkdədir. Dünyada baş verən mədəni, sosial və iqtisadi inkişaf, siyasi institutların demokratik təbiəti bizim ölkəmizdən yan keçə bilməz. Məhz belə təsirlər nəticəsində inkişafa məruz qalmış mövcud ictimai münasibətlərin konstitusiyaya normaları ilə təsbit olunması zərurəti meydana çıxır. Bu səbəbdən də konstitusiyaya əlavələr və dəyişikliklərin edilməsi artıq hüquqi tələbata çevrilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyası qəbul olunduqdan bir müddət sonra ona dəyişiklik və əlavələrin edilməsi zərurəti meydana çıxmışdır. Bununla bağlı 2002-ci il avqustun 24-də , 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da ümumxalq səsverməsi (referendum) keçirilmişdir. [3]

Konstitusiyaya edilən əlavə və dəyişikliklərin əksəriyyəti insan hüquq və azadlıqlarının təminatı ilə bağlı idi. Onların ən əhəmiyyətlişindən biri pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə vətəndaşlara Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququnun verilməsi idi. Konstitusiyaya edilən əlavələr və dəyişikliklər onunla eyni hüquqi qüvvəyə malik olan konstitusiyaya qanunları ilə tamamlanır. Konstitusiyanın 156-cı maddəsinə uyğun olaraq konstitusiyaya qanunları konstitusiyanın ayrılmaz hissəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci maddəsinin II hissəsinə və 12-ci maddəsinin I hissəsinə edilən əlavələr birbaşa qeyd olunmasa da, Azərbaycan dövlətinin sosial dövlət xüsusiyyətini ifadə edir. İqtisadiyyatın sosial yönümlü inkişafı vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək məqsədini güdən dövlətin sosial siyasətinin əsasını təşkil edir və onun üzərinə öhdəliklər qoyur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə uşaq hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar yeni normaların əlavə edilməsi, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqların dövlət himayəsi altına götürülməsi dövlətimizin humanist mahiyyətini və sosial xarakterini bir daha təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının maddi normaları yüksək ümumbəşəri dəyərləri özündə cəmləşdirir. Onların məhdudlaşdırılması hətta konstitusiyaya proseduru baxımından çox mürəkkəbdir. Məsələn, Konstitusiyanın 155-ci maddəsində

göstərilir: bu konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında, III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

Respublikamızda konstitusionalizm quruculuğu işində növbəti mərhələ isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılması olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etmək, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək məqsədilə 1998-ci il iyulun 14-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Azərbaycanın Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmışdır. Ulu Öndər deyirdi: "Konstitusiya ədalət mühakiməsi hakimiyyət sisteminin demokratikləşdirilməsi, insan hüquqlarının müdafiəsi və hüququn aliliyinin təmin edilməsinin aparıcı mexanizmlərindən biri kimi qəbul edilir".

Konstitusiya Məhkəməsi fəaliyyətə başladığı dövrdən demokratik dövlət quruculuğu işində böyük rol oynamışdır. Konstitusiya Məhkəməsinə şikayətlə müraciət etmək hüququnun Əsas Qanunda təsbit edilməsi demokratik, hüquqi dövlətin formalaşdırılması prosesində və məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsində olduqca mühüm rol oynamaqla, şəxslərin Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququna malik olmaları onların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi baxımından əhəmiyyətli vasitənin əldə edilməsi deməkdir. [5]

Konstitusiya Məhkəməsi hazırkı fəaliyyətində beynəlxalq təcrübəyə böyük diqqət yetirir, beynəlxalq hüququn müddəalarına, eləcə də İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası və Avropa İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna istinadlar edir. Konstitusiya Məhkəməsi xarici ölkələrin konstitusiya nəzarəti orqanları ilə, o cümlədən Avropa Şurası, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) və başqa beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqələr qurmuşdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin nəticəsi olan konstitusiyanın, konstitusionalizm quruculuğunun mahiyyətini təhlil

edərkən, belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə qanunçuluq və konstitusionalizm prinsiplərinə söykənən demokratiyanın alternativini yoxdur. Hər kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət yanaşmalı, qanunların müəyyən etdiyi digər vəzifələri yerinə yetirməlidir. Necə ki, Ulu öndər bizə heç bir halda və heç bir zamanda doğru və düz yoldan dönməməyimizi tövsiyə edirdi: “hər bir şəxs Konstitusiyaya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir”.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995- ci il)
2. Shahin M. Aliyev. A Grammar of Constitutionalism. Part I: Enchantment of Plato, or The Ghost of Universality, “Whitelocke publications”, UK, 2017.
3. Məqalə. Ziyafət Əsgərov. Demokratik Konstitusiyanın müəllifi Azərbaycan.- 2010.- 6 may.- S. 2.
4. Ənvər Seyidov. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Uniprint, Bakı, 2009.
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayevin müsahibəsi; <https://redaktor.az/news/interview/173618-ferhad-abdullayev-vicdanli-hakim-olmaq-gerekdir>
6. <https://plato.stanford.edu/entries/constitutionalism/> .
Constitutionalism. First published Wed Jan 10, 2001; substantive revision Thu Jun 9, 2022
7. MIZAN LAW REVIEW Vol. 3 No.2, September 2009. Maru Bazezew. Constitutionalism

X Ü L A S Ə

Məqalədə konstitusionalizm doktrinasının mahiyyəti və məqsədləri barədə yazılmışdır. Burada qeyd olunur ki, konstitusionalizm, dövlət hakimiyyətinin xalqdan qaynaqlandığı və hökumətin səlahiyyətlərinin konstitusiya ilə məhdudlaşdırılmalı

olduğu fikrinə əsaslanan siyasi fəlsəfədir. Eyni zamanda Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin və hüquqi dünyagörüşünün nəticəsi olan 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında konstitusionalizmin ilkin ideyalarını özündə əks etdirən normal araşdırılmışdı.

Qeyd olunmuşdur ki, konstitusionalizm prinsiplərinə hakimiyyət səlahiyyətlərinin bölünməsi, məsul və hesabatlı hökumət, xalq suverenliyi, müstəqil məhkəmə sistemi, fərdi hüquqlar və qanunun aliliyi daxildir.

Гулузаде Шалала
Старший преподаватель кафедры уголовного и
уголовно-исполнительного права, криминологии
Академии Юстиции Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики

Гейдар Алиев и строительство конституционализма
в Азербайджанской Республике

R E Z Y O M E

В статье изложены сущность и цели учения о конституционализме. Здесь отмечается, что конституционализм – это политическая философия, основанная на идее о том, что государственная власть исходит от народа и что полномочия правительства должны быть ограничены конституцией. В то же время принятая в 1995 году Конституция Азербайджанской Республики, являющаяся результатом мудрой политики и правового мировоззрения великого лидера Гейдара Алиева, была рассмотрена таким образом, чтобы отразить первоначальные идеи конституционализма.

Было отмечено, что принципы конституционализма включают разделение властей, ответственное и подотчетное правительство, народный суверенитет, независимую судебную систему, права личности и верховенство права.

Guluzade Shalala
Senior lecturer of the Department of Criminal and Penal
Law, Criminology of the Academy of Justice of the Ministry of
Justice of the Republic of Azerbaijan

Heydar Aliyev and the construction of constitutionalism in
the Republic of Azerbaijan

S U M M A R Y

The article describes the essence and goals of the doctrine of constitutionalism. It is noted here that, constitutionalism is a political philosophy based on the idea that government authority is derived from the people and should be limited by a constitution that clearly expresses what the government can and cannot do. At the same time, the Constitution of the Republic of Azerbaijan, adopted in 1995, which is the result of the wise policy and legal outlook of the great leader Heydar Aliyev, was examined in a way that reflects the initial ideas of constitutionalism.

The principles of Constitutionalism include Separation of Powers, Responsible and Accountable Government, Popular Sovereignty, Independent Judiciary, Individual Rights and Rule of Law are noticed.

Дурдана МАМЕДОВА

Заведующая отделом конституционного права
Аппарата Конституционного Суда
Азербайджанской Республики, д.ф.п.п.

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И КОНСТИТУЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мы должны разработать и принять такую Конституцию, чтобы она стала историческим документом, Основным законом, обеспечивающим на длительный период стабильное существование Азербайджана на основе демократических принципов.

Гейдар Алиев

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, Общенациональный Лидер, Конституция, независимость, государственность, законность, права и свободы.*

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, Ümummilli Lider, lider, Konstitusiya, müstəqillik, dövlətçilik, qanunçuluq, hüquq və azadlıqlar.*

***Keywords:** Heydar Aliyev, National Leader, Constitution, independence, statehood, legality, rights and freedoms.*

Период государственной и политической деятельности общенационального лидера Гейдара Алиева неразрывно связан с новейшей историей Азербайджана, с государственным строительством, проведением реформ и возрождением страны. Его можно назвать периодом «политического и государственного управления Гейдара Алиева» куда относится национальная государственность, социальная справедливость, реформаторство, приверженность к национально духовным и общечеловеческим ценностям.

Гейдар Алиев настолько был близок к народу, что за короткое время стал лидером нации как политический лидер и историческая личность. Гейдар Алиев был связан неразрывными узами с национально-нравственными корнями и национальной идеей и, опираясь именно на данную идеологию и общечеловеческие ценности, смог сплотить вокруг этой идеологии миллионы последователей и единомышленников и повести их за собой. Ему удалось восстановить и укрепить государственные институты власти, стабилизировать политическую ситуацию в стране, провести кардинальные реформы в самых различных сферах, заставить мировое сообщество признать и принять факт агрессии против Азербайджана.

Во времена Общенационального лидера национальная идеология была поднята на уровень государственной политики. Гейдар Алиев отмечал, что можно находиться в оппозиции к власти, ее представителям и их деятельности. Но никогда нельзя быть в оппозиции к государству, государственности, национальному единству, идее азербайджанства, включающей общие интересы Родины, народа, национально-духовным ценностям, национальным убеждениям, национальному языку, национальной самобытности. Он отмечал, что независимое Азербайджанское государство является для нас самым ценным историческим достижением, его защита, обеспечение его вечности – священный долг каждого азербайджанца.

К середине 1995 года Азербайджанское государство полностью окрепло, в нем утвердилась прочная общественно-политическая стабильность и законность. В Республике назрела потребность в новой национальной Конституции, которая законодательно закрепит суверенитет Азербайджана, провозглашенные права и свободы человека и гражданина.

В принятой на общенародном референдуме в 1995 году Конституции Азербайджана нашли отражение такие идеи Общенационального Лидера как национальная солидарность, служение государства каждому человеку, а каждого человека – своей государственности.

Конституция Азербайджанской Республики 1995 года явилась первой Конституцией независимого Азербайджана.

Первая Конституция Азербайджанской Республики была принята 19 мая 1921 года. В последующем были приняты Конституции Азербайджанской Советской Социалистической Республики 14 марта 1925 и 14 марта 1937 гг. полностью соответствующие Конституциям СССР. Последняя, принятая 21 апреля 1978 года Конституция Азербайджана преследовала ту же цель.

Благодаря принципиальной позиции руководства республики возглавляемого в то время общенациональным лидером Азербайджана Гейдаром Алиевым в Конституцию Азербайджанской Советской Социалистической Республики 1978 года было включено положение, сыгравшее важную роль в сохранении и развитии национального самосознания народа Азербайджана. Гейдар Алиев всегда подчеркивал величие и богатство азербайджанского языка и именно на основании этого фактора в Конституцию Азербайджанской ССР 1978 года была включена статья (73) закрепляющая государственный статус азербайджанского языка. Аналогичное положение отсутствовало в большинстве конституций союзных республик. Конституция 1978 года сохранила юридическую силу и после обретения Азербайджанской Республикой независимости.

Подготовка проекта новой Конституции независимого государства была инициирована Президентом Азербайджанской Республики Гейдаром Алиевым в середине 1994 года. «Мы должны разработать и принять такую Конституцию, чтобы она стала историческим документом, Основным законом, обеспечивающим на длительный период стабильное существование Азербайджана на основе демократических принципов», – заявил Алиев.

Была создана Комиссия по подготовке проекта новой Конституции Азербайджанской Республики. В комиссию под председательством Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева вошли представители как законодательной, исполнительной, судебной власти так и юридической науки. После опубликования проекта новой Конституции для всенародного обсуждения в Комиссию поступило 2.450 предложений по тексту, которые были изучены и учтены при доработке текста.

Занимая в жизни общества исключительное место, Основной Закон выступает главным политическим и правовым документом общества, закрепляет наиважнейшие стороны политической и социально-экономической системы, организации государства, определяет основные права, свободы и обязанности граждан. Поэтому, принятие базисного политико-правового документа страны является одним из важнейших исторических событий.

Проголосовав за принятие Конституции, народ Азербайджана подтвердил свой однозначный выбор – за свободу, процветание и реальную демократию, определил стратегию поступательного развития нашего государства на долгие годы.

Конституция принятая в ноябре 1995 года будучи основным правовым документом нашей страны, в то же время является одним из достижений демократического, правового и светского государства, которым провозгласил себя Азербайджан. Как потом заметил Гейдар Алиев, «соблюдая статьи этой Конституции, наш народ увековечит независимость Азербайджанской Республики. Наша обязанность – эффективно использовать гарантии, законодательные основы, предоставляемые нам Конституцией, и построить в нашей стране правовое, демократическое государство, обеспечивать защиту прав и свобод граждан».

Как Основной Закон государства и общества Конституция, в отличие от других законодательных актов, имеет учредительный, основополагающий характер. Она регулирует широкую сферу общественных отношений, наиболее важные из них, которые затрагивают коренные интересы всех членов общества, всех граждан. Конституция закрепляет основы общественно-экономического строя государства, его национально-территориальное устройство, основные права, свободы и обязанности человека, и гражданина, организацию и систему государственной власти и управления, устанавливает правопорядок и законность. Поэтому конституционные нормы – основополагающие для деятельности государственных органов, политических партий, общественных организаций, должностных лиц и граждан. Нормы Конституции первичны по отношению ко всем другим правовым нормам.

Конституция Азербайджана выступает прочным фундаментом для полноценного развития правового государства и гражданского общества, и его незыблемость является гарантией стабильности. Однако Конституция – это не просто свод законов.

Основной Закон является символом государства и его народа, и носит исторически прогрессивный характер. В нем отражены все ценности общества, все приоритеты и формы развития. Таким образом, Конституция, являясь высшим законом страны, регламентирует важнейшие политические и правовые отношения в ней и устанавливает основные положения правопорядка.

В Конституции была решена непростая конституционная задача разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Создан механизм, обеспечивающий, с одной стороны, их тесное сотрудничество, а с другой – взаимное сдерживание, недопущение вмешательства в установленную Конституцией и законами компетенцию друг друга.

В статье 1 Конституции указано, что в Азербайджанской Республике единственным источником государственной власти является народ Азербайджана. Данная норма раскрывает само содержание народовластия как основы конституционного строя, подчеркивая, что единственно и исключительно народ является источником власти. Это означает, что все конституционные полномочия государственной власти в Азербайджанской Республике исходят от народа через его свободно выражаемую волю.

Это ключевое положение надо понимать таким образом, что все полномочия на осуществление государственной власти (законодательная, исполнительная и судебная власть) институты и должностные лица государства приобретают в той или иной форме в результате свободно выражаемой воли народа. Только она делает власть государства правомерной. Поэтому, по своей сути власть должна быть сильной и слаженной во имя служения интересам народа. Это соответствует мировым тенденциям.

Благодаря новой Конституции в стране были закреплены фундаментальные принципы новой государственности, сформирована единая государственная власть, способная регулиро-

вать и направлять общественное развитие. Все это позволило стабилизировать общественно-политическую ситуацию и сосредоточиться на решении важнейших проблем.

С принятием действующего ныне Основного Закона в Азербайджане формируется качественно новое правовое пространство, предусматривающее все условия для самореализации граждан, открывается простор для дальнейшей демократизации общества. Экономическая свобода, идеологическое и политическое многообразие, равенство всех перед законом являются основными приоритетами правового развития Азербайджана. В то же время Конституция объявляет недопустимыми злоупотребления демократическими институтами, запрещая действия, направленные на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни. В этом особенно проявляется охранительная функция Основного Закона, направленная на обеспечение конституционной законности, стабильности и правопорядка в обществе.

Государство регулирует отношения между социальными, национальными и другими общностями на основе принципов равенства перед законом, уважения прав и интересов, отвечает за сохранение историко-культурного наследия, свободное развитие культур всех национальных общностей, проживающих в Азербайджане. Обеспечивается равенство перед законом всех религий и вероисповеданий.

Стержень Конституции Азербайджана – раздел III «Основные права, свободы и обязанности», в котором определены и гарантируются основные права и свободы личности. У нас немало прав: на жизнь, личную свободу, частную жизнь, неприкосновенность жилища, национальную принадлежность, свободу передвижения и места жительства, свободу слова и творчества, труд, здоровую окружающую среду, образование, право на частную собственность, право объединения с единомышленниками, право на мирные собрания и митинги, право участвовать в управлении делами государства, право избирать и быть избранным, на равный доступ к государственной службе и так далее.

По степени защищенности прав и свобод человека и гражданина Конституция нашей страны полностью соответствует высоким международным стандартам, прежде всего – Всеобщей декларации прав человека, принятой ООН в 1948 году, а также подписанному Азербайджаном пакту о гражданских и политических правах.

В новой Конституции четко сформулированы и реально гарантированы конституционные права и свободы граждан. Закрепление в Основном Законе положения о ценности человека, его прав и свобод обусловлено стремлением защитить каждого гражданина.

Быть гражданином Азербайджанской Республики – это не только политико-правовое состояние человека, но и наличие благополучной Родины, гордость за ее достижения и труд на ее благо. Достигнутые страной успехи, мирная и спокойная жизнь, наша уверенность в завтрашнем дне, рост авторитета Азербайджана на международной арене базируются на правовых основах, определенных Конституцией. Благодаря Конституции обеспечивается приоритет Человека во всех сферах жизни общества. Конституция определила высшими ценностями государства не иллюзорные идеологические догмы, а человека, его жизнь, права и свободы. Конституция обеспечила всем равноправие, независимо от национальности, языка, социального происхождения, убеждений, вероисповедания. Конституция – есть основной источник права, содержащий исходные начала всей системы права. Она представляет собой базу для текущего законодательства, определяет его характер.

Конституция 1995 года провозгласила высшей ценностью человека его права и свободы, возложив на государство в качестве основной обязанности признание, соблюдение и защиту прав и свобод, как каждой отдельной личности, так и общества в целом. Действие данного конституционного положения предполагает невозможность лишения человека его основных прав и свобод со стороны государства, что обусловлено естественной неотчуждаемой природой таких прав. Вместе с тем государство в лице своих компетентных органов и должностных лиц может ограничить их действие при наличии законодательно закреп-

ленных условий и оснований такого ограничения и только в соответствии с установленным законом порядком.

Конституция Республики Азербайджан, объявив неприкосновенность естественного права, в том числе жизни чести и совести человека, обязывает государство признавать, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина. Определены и необходимые для защиты этих прав основные механизмы. К числу институтов, на которые возложена ответственность за их обеспечение и защиту, относятся все ветви государственной власти. Они составляют основу внутригосударственных механизмов защиты прав человека и определяют методы, процедуры и средства, которые действуют в единой системе защиты прав человека и обеспечивают реализацию общепризнанных прав и свобод человека.

Соблюдение и обеспечение основных прав граждан следует признать не только нравственно одобряемым, но и необходимым условием для реализации гражданами своих прав.

Права человека, с точки зрения их статуса представляют собой определенные идеи морального характера и в этом смысле выражают общественное мнение, направленное на достижение идеалов человечества.

Однако реальное их осуществление предполагает обязательное законодательное закрепление соответствующих гарантий.

Укрепление механизма защиты прав граждан и охрана их законных интересов – необходимое условие нормального функционирования политической системы, развития государственности. Проблема гарантий реализации и защиты прав и свобод человека и гражданина всегда являлась основным фактором становления и развития демократического и правового государства.

Одним из важнейших направлений политики нашего государства является обеспечение прав и свобод человека, которые отражены в Уставе ООН, Декларации о правах человека, Международном пакте о гражданских и политических правах и других многосторонних документах, участником которых является Азербайджан. В целях развития и укрепления демократии в нашей стране введен институт уполномоченного по правам человека.

Всеобщая Декларация прав человека устанавливает, что «каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему Конституцией или законом» (ст. 8).

Это положение закреплено в нормативно-правовых актах Азербайджанской Республики. Оно конкретизировано и расширено в том смысле, что под судебной защитой находятся не только основные (конституционные), но и другие права и свободы. Право на судебную защиту принадлежит каждому физическому лицу, в том числе и недееспособному, который может защитить свои права в суде через представителей.

Исходя из характера нарушенных прав, защита может осуществляться в сфере уголовного, административного, гражданского и конституционного судопроизводства. В каждом государстве устанавливается своя модель защиты прав и свобод граждан, в том числе конституционных. Как правило, на любой суд возлагается обязанность защиты конституционных прав и свобод граждан. Исходя из особого характера и природы, роли и значения конституционных (основных) прав и свобод личности в мировой практике наметилась тенденция специальных мер их защиты.

Конституция обладает высшей юридической силой. Верховенство Конституции как Основного Закона проявляется в том, что все законы и иные акты государственных органов издаются на основе и в соответствии с ней. Строгое и точное соблюдение Конституции – это наивысшая норма поведения для всех граждан, всех общественных объединений, всех государственных органов.

Сегодня конституционные права нашли свое закрепление в конкретных нормах законов и прочно вошли в повседневную жизнь людей. Таким образом, Основной Закон заложил основы для дальнейшего совершенствования правовых механизмов защиты прав человека и создал правовой фундамент для становления гражданского общества в Азербайджане.

Со дня принятия Конституции для реализации этих фундаментальных ценностей сделано немало. Развита и постоянно

совершенствуется стоящая на страже прав и свобод человека независимая судебная система.

Значительно расширило возможности судебной защиты прав и свобод человека создание в стране Конституционного Суда. Это обусловлено его широкими полномочиями и большими возможностями по обеспечению верховенства Конституции. Успешная реализация данного вида конституционной юрисдикции содействует воспитанию уважения основных прав и свобод человека и гражданина со стороны государства, всех его органов и должностных лиц. Такая защита выступает гарантией равноправных отношений и реального существования взаимных обязательств государства и личности, дополнительным средством обеспечения выполнения государством его обязанности по защите прав и свобод граждан и других лиц. Конституционный Суд в нашей стране является высшим органом конституционного правосудия.

Высоко оценил деятельность Конституционного Суда Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев. “Важную роль в обеспечении верховенства положений Конституции и их эволюции играет Конституционный Суд Азербайджанской Республики”.

Практически каждое нормативное постановление Конституционного Суда Республики направлено на охрану конкретных прав и свобод человека и гражданина. В результате деятельности Конституционного Суда конституционные ценности и принципы толкуются в рамках велениях времени, обеспечивается их постоянное развитие.

В Конституции нет абстрактных, отвлеченных от реальной жизни норм. Все закрепленные в нем положения являются действительными, пригодными к применению в повседневной жизни людей.

Конституция – это живой документ и она должна развиваться вместе с обществом. Конституция трижды, в 2002, 2009 и 2016 гг. подвергалась востребованным жизнью изменениям путем всенародного голосования. Именно это стало одной из эффективных гарантий мира, стабильности, уверенности и процветания.

Принятая в 1995 году с внесенными в нее изменениями Конституция стала мощным толчком в развитии Азербайджана, активизировала все процессы, происходящие в государстве и обществе, выступив прочным фундаментом для дальнейших экономических, политических и социальных реформ. Тем самым она явилась итогом всех преобразований первых лет становления независимого Азербайджана.

В историю становления Азербайджана как независимого и суверенного государства период после принятия Конституции 1995 года, войдет как время динамичного развития по всем ключевым направлениям жизни общества и государства.

Процесс государственного строительства непрерывен, он будет продолжаться столько, сколько будет существовать государство. Возможно, жизнь потребует от нас внесения еще каких-то корректив, в том числе конституционных. Но твердо ясно одно – в основе действующая ныне Конституция Азербайджанской Республики за прошедшие годы доказала свою состоятельность и эффективность, ее главные положения актуальны и по сей день.

Основной Закон страны будет для нас и впредь основополагающим документом, регламентирующим наше продвижение к высоким целям – построению независимого, экономически развитого, интегрированного в мировое сообщество государства, в котором обеспечена благополучная и достойная жизнь его граждан.

Президент Азербайджана Ильхам Алиев продолжающий политический курс Общенационального Лидера говорил: «1993-2003 годы останутся в истории как годы стабильности и развития в нашей стране, так как именно тогда были заложены основы государственности, построено Азербайджанское государство, в 1995 году принята Конституция независимого государства, заложены идеологические основы государственности, и сегодня основным идеологическим лозунгом нашей страны остается идеология азербайджанства. Именно эти основы, заложенные Гейдаром Алиевым, указывают сегодня путь азербайджанскому народу».

Сегодня Азербайджанская Республика под руководством нашего Президента господина Ильхама Алиева переживает

период своей истории, характеризующийся большим прогрессом. Не случайно, что именно на этот период приходится наибольшее законотворчество в истории независимого Азербайджана.

Президент Республики Ильхам Алиев, систематически ссылаясь на Основной Закон обеспечивает в стране верховенство законов и общечеловеческих демократических ценностей. Это подкреплено словами президента "Создание и укрепление гражданского общества, укрепление процесса демократизации, строительство правового государства – это не просто лозунг или намерение, это – главное условие для всестороннего развития Азербайджана. Наш ответ свидетельствует о том, что путь, избранный Азербайджаном – правильный путь".

Список использованной литературы

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., Hüquq Yayın Evi, 2019, 116 s.
2. Вступительное слово на собрании комиссии на подготовке Проекта новой Конституции Азербайджанской Республики Гейдара Алиева (2 ноября 1995 г.)
3. Заключительная речь Гейдара Алиева на всенародном собрании (5-6 апреля 1996 г.); «Азербайджан на пути построения национального государства» Б., 1996-47с.
4. Abdullayev F. Azərbaycan böyük, tarixli qələbəsinə təsadüf edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25 ili tamam olur. Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı. B., 2020 səh. 54-80
5. Азербайджан – на стыке XX века и третьего тысячелетия. – Б., Дом новых изданий, 2001-55 с.
6. Mahmudov Y. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi – B., Təhsil, 2005
7. Qəndilov S. Azərbaycan Heydər Əliyevlə müstəqillik yollarında. Dırçəliş – XXI əsr, 2001, N44 səh 80-86

Р Е З Ю М Е

В статье говорится о Конституции Азербайджанской Республики, которая занимает исключительное место в жизни общества. Говорится об истории создания Конституции Азербайджанской Республики 1995 года, проект которой был инициирован Президентом Азербайджанской Республики Гейдаром Алиевым, который говорил: "Мы должны разработать и принять такую Конституцию, чтобы она стала историческим документом, Основным законом, обеспечивающим на длительный период стабильное существование Азербайджана на основе демократических принципов". Также с статье раскрывается содержание конституции, говорится об основных правах и обязанностях граждан.

Dürdanə Məmmədova
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi
Aparatının Konstitusiyaya hüququ şöbəsinin müdiri,
h.ü.f.d., dosent

Ümummilli Lider Heydər Əliyev və Azərbaycan
Respublikasının Konstitusiyası

X Ü L A S Ə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasının hazırlanmasında müstəsna rolu və Əsas Qanunun cəmiyyətin həyatındakı xüsusi əhəmiyyətindən bəhs olunur. Heydər Əliyevin dediyi kimi "Biz elə bir Konstitusiya hazırlayıb qəbul etməliyik ki, demokratik prinsiplər əsasında Azərbaycanın uzunmüddətli stabilliyi təmin edən tarixi bir sənəd, Əsas Qanun olsun".

Məqalədə habelə, Konstitusiyada öz əksini tapmış dövlət quruculuğu, xalq suverenliyi, vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqları, müstəqil məhkəmə sistemindən danışılır.

Durdana Mammadova
Head of Department of Constitutional Law of
the Secretariat of the Constitutional Court of the Republic
of Azerbaijan,
PhD in Law, Associate Professor

National Leader Heydar Aliyev and the Constitution of the
Republic of Azerbaijan

S U M M A R Y

The article refers to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, which occupies an exceptional place in the life of society. The article is about the history of the creation of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in 1995, the draft of which was initiated by Heydar Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, who said: "We must develop and adopt such Constitution so that it becomes a historical document, the Basic law that ensures the stable existence of Azerbaijan for a long period based on democratic principles." The article also talks about the content of the Constitution, Basic Rights and Duties of citizens.

Rəna ABBASOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının Cinayət və inzibati hüquq şöbəsinin müdiri vəzifəsini icra edən

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANI BEYNƏLXALQ HÜQUQUN MÜSTƏQİL SUBYEKTİNƏ CƏVİRƏN LİDER

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin keçdiyi yola və Azərbaycan üçün gördüyü işlərə nəzər yetirərkən çoxşaxəli fəaliyyətinin diqqətəlayiq istiqamətlərindən biri kimi yürütdüyü xarici siyasət xüsusilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin məhz xarici siyasətdə, beynəlxalq münasibətlərdə uğurlu taktiki və strateji fəaliyyətinin nəticəsi kimi Azərbaycanın suveren dövlət olaraq siyasi, hüquqi, iqtisadi və digər sahələrdə milli maraqları əsas götürülməklə beynəlxalq birliyə uğurlu inteqrasiyasına nail olundu.

Odur ki, bu gün biz müstəqil Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, hərbi uğurlarından, Cənubi Qafqazın ən inkişaf etmiş dövləti, beynəlxalq birlikdə güvənilən strateji tərəfdaş kimi yüksək statusundan danışarkən Heydər Əliyevin uzaqgörən və düşünlü müş xarici siyasət kursuna, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüququn müstəqil subyektini kimi tanınmasına istiqamətlənmiş fəaliyyətinə qısaca da olsa nəzər salmağı vacib hesab edirik. Təbii ki, həyata keçirilən işləri bir məqalə çərçivəsində əhatə etmək qeyri-mümkündür, lakin bir sıra mühüm aspektlərə toxunmaq istərdik.

Ölkə tarixinin çox keşməkeşli, çətin dönəmində Azərbaycan xalqının ısrarlı tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Ümummilli Liderin zəngin bilik və bacarığı, yüksək dövlət idarəçiliyi və uzaqgörənlik qabiliyyəti sayəsində formalaşdırdığı dövlət siyasəti ölkəmizin ildən-ilə müasir dünyada imicinin və mövqeyinin güclənməsinə zəmin yaratdı.

Ulu Öndər “Müstəqil Azərbaycanda hüquqi demokratik dövlət qurulmalıdır, Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir və tarixi ənənələrindən, milli ənənələrdən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir” – söyləməklə beynəlxalq birliyə daxil olmaq üçün ölkə daxilində realizə edilməli olan prioritetləri müəyyən etdi.

Azərbaycanın daimi müstəqilliyinin təminatı üçün demokratik dəyərlərin üstünlüyünü, hüquqi dövlət quruculuğunun əsas prinsiplərini qəbul edən, insan hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılmasına şərait yaradan Əsas Qanunun – Konstitusiyanın qəbulunun zəruriliyini nəzərə alaraq məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan Komissiya təşkil edildi. Komissiyanın sədri isə Ulu Öndər Heydər Əliyev seçildi. Çox qısa bir müddətdə layihə hazırlanaraq ictimai müzakirəyə təqdim olundu və 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası qəbul edildi.

Konstitusiyanın milli hüquq sistemimizə gətirdiyi mühüm yeniliklərdən biri də ölkə tarixində ilk dəfə olaraq konstitusiyaya nəzarəti institutunun yaradılması olmuşdur.

Əsas Qanunun qəbulu ilə ölkədə həyata keçirilən demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, iqtisadi, sosial, məhkəmə-hüquq islahatlarına paralel, Azərbaycanın dövlət suverenliyinə beynəlxalq təminatın yaradılması məqsədilə mühüm işlərə başlandı.

1996-cı il iyunun 28-dən etibarən Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasında "xüsusi qonaq statusu"nda iştirakı təmin olundu.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 8 iyul 1996-cı il tarixli "Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq proqramının həyata keçirilməsi tədbirləri haqqında", 20 yanvar 1998-ci il tarixli "Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi sahəsində tədbirlər haqqında", habelə 14 may 1999-cu il tarixli "Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Şurası arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının Avropada

mənafelərinin təmin edilməsi haqqında" sərəncamları Avropa Şurasına üzvlük üçün tələb olunan hüquqi-siyasi prosedurların tez bir zamanda həyata keçirilməsinə imkan verdi.

Avropa Şurasına üzvlüklə bağlı öhdəliklərdən biri humanizm prinsipi baxımından qəbul edilməz hesab olunan ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı olmuşdur.

Prezident Heydər Əliyev 1998-ci il fevralın 3-də Milli Məclisə ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı müraciətində insanın təbii hüquqlarından olan yaşamaq hüququnun toxunulmazlığı, humanizm və insanpərvərlik kimi yüksək idealları rəhbər tutmaqla ölkədə ölüm cəzasının ləğv edilməsi qənaətinə gəldiyini bildirmiş və bu tarixi bəyanatın zəruriliyini əsaslandırmışdır. Qanunverici orqan da ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı ölkə Prezidentinin təklifini dəstəkləmiş, 10 fevral 1998-ci ildə Şərqdə ilk dəfə olaraq ölkəmizdə belə bir tarixi qərar qəbul edilmişdir.

1995-ci ildən ölkəmizdə əfv və amnistiya təsisatlarının bərpa edilməsi sayəsində isə on minlərlə insan yenidən azadlığa qovuşmuşdur.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin insan hüquq və azadlıqlarına verdiyi yüksək dəyərin daha bir göstəricisi isə 1998-ci il 22 fevral tarixində "İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsindəki tədbirlər haqqında" imzaladığı Fərman olmuşdur. Həmin Fərmandan sonra 1998-ci il 18 iyun tarixində qanunvericilik və institusional islahatların həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulduğu "İnsan haqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur.

Rəsmi Bakı tərəfindən Avropa Şurasına üzvlüklə əlaqədar təşkilatın demokratik inkişafa yönəlmiş təklif və tövsiyələrinin realizəsi istiqamətində atılan addımlardan biri də 28 dekabr 2001-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Konstitusiya Qanununun qəbulu, 2002-ci ildə Ombudsman institutunun fəaliyyətə başlaması üçün maddi-texniki bazanın təşkili olmuşdur.

26-28 iyun 2000-ci ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının növbəti sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvlüyünə qəbul edilməsinə dair müsbət rəy verilmiş, 17 yanvar 2001-ci ildə isə Avropa

Şurası Nazirlər Komitəsinin nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul edilməsinə dair qərar qəbul edilmişdir. Ölkəmizin bu təşkilata üzv qəbul edilməsi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin nəticəsində mümkün olmuşdur.

2001-ci il dekabrın 25-də Milli Məclis "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməklə demokratik dəyərlərə, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təminatına yüksək sadıqlıq nümayiş etdirmişdir. 15 aprel 2002-ci il tarixində ratifikasiya sənədi depozitə edilmək üçün Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim olunmuş, bununla da, ölkə vətəndaşlarının Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etmək imkanı yaranmışdır.

Ulu Öndər dünyanın ən böyük təşkilatı sayılan BMT-nin tribunasında və digər beynəlxalq tədbirlərdə daim əsaslandırılmış çıxışları ilə Ermənistanın işğalçılıq siyasətini ifşa edir, münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi əsasında həll edilməli olduğu fikrini ısrarla səsləndirirdi.

Xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən təxirəsalınmadan aparılan işlərin nəticəsi olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 1993-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair məlum qətnamələr qəbul edildi. Bu qətnamələr, xüsusilə 853 saylı qətnamə ilə ermənilər münaqişədə iştirak edən işğalçı tərəf kimi təqdim olunur, həmin işğalçı qüvvələrin Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş bütün ərazilərindən dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunurdu. 853 saylı qətnamənin 9 və 10-cu bəndlərində səslənən fikirlər Ermənistanın artıq BMT tərəfindən işğalçı dövlət kimi qəbul edildiyinin göstəricisi idi.

Belə ki, 853 saylı qətnamənin 9-cu bəndində Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanı təkidlə Dağlıq Qarabağ ermənilərinə təsir göstərməyə və əvvəlki qətnamənin şərtlərinə uyğun olaraq ordusunu işğal altında olan ərazilərdən çıxarmağa çağırırdı. Əslində, bununla BMT Təhlükəsizlik Şurası Dağlıq Qarabağ ermənilərinin məhz Ermənistandan idarə olunduğu faktını qəbul etdiyini göstərmiş olurdu.

Ulu Öndərin beynəlxalq münasibətlərdə həyata keçirdiyi siyasət onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan torpaqlarının işğal altında olduğu müddət ərzində qəbul edilmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyan beynəlxalq aktlar 44 günlük Vətən Müharibəsində Azərbaycanın haqq tərəfi olmasını, hərbi əməliyyatların əzəli torpaqların işğaldan azad edilməsinə, ölkənin beynəlxalq müstəvidə tanınan sərhədlərinin bərpasına yönəldiyini təsdiqləyən hüquqi sənədlər qismində çıxış etdi.

Ümummilli Liderin Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də 1994-cü il sentyabrın 20-də həmin dövr üçün realizəsi inanılmaz kimi görünən “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasıdır. Bu müqavilə ölkə iqtisadiyyatının, xüsusən sənayenin və neft sektorunun inkişafına şərait yaratmaqla, Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin bərqərar olmasına, beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi mövqelərinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verdi, dövlət müstəqilliyinin mühüm təminatına çevrilərək dünya birliyinə sıx inteqrasiyasını təmin etdi.

Bu layihə barədə danışıq Dövlət Başçısı cənab İlham Əliyev qeyd edib ki, “Əsrin kontraktı”nın Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır və Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi yaşamasında bu rol əvəzolunmazdır. “Əsrin kontraktı”nın imzalanması böyük siyasi cəsarət tələb edirdi və yalnız Heydər Əliyevin qətiyyəti və Azərbaycan xalqının dəstəyi ilə buna nail olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 sentyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan edilmişdir.

Sərəncamda “Müstəqil Azərbaycanın Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsinin xalqımızın milli sərvəti, bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamağın isə hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsi olduğu” qeyd olunmuşdur.

Hesab edirik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Cəsur Ordumuzun şücaət və qəhrəmanlığı sayəsində qalib xalq kimi Azərbaycan tarixinin yaşadığımız ən şanlı dönəmində bu ölkənin vətəndaşı olaraq bizlər də gələcək nəsillərin azad, müstəqil, firavan Azərbaycanda yaşamaları üçün gördüyümüz işlərdə üzərimizə düşən vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlməyə çalışmalı, bu yolda lazım olan əməyimizi əsirgəməməliyik.

Tural ASLANOV

Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının
Protokol və ictimaiyyətlə əlaqələr
şöbəsinin müdiri,
3-cü dərəcə Dövlət müşaviri

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANDA MÜASİR HÜQUQİ DÖVLƏTİN BANİSİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ötən il sentyabrın 29-da 2023-cü ilin ölkəmizdə “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında bütün cəmiyyətimiz üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan Sərəncam imzalamışdır.

Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi ərəfəsində Ulu Öndərin modern tariximizin parlaq və silinməz səhifələrini təşkil edən Vətən, xalq qarşısında misilsiz xidmətləri yad edilərək, bütün dünya azərbaycanlılarının yüksək ehtiramı ilə ölkəmizin hər yerində və onun hüdudlarından kənarında bu il geniş qeyd olunacaqdır. Tarixin ən qüdrətli dövlət və siyasət adamları, dahi şəxsiyyətləri sırasında layiqli yer tutan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin zəngin irsi dövlətimizin inkişaf və tərəqqi yolunun etibarlı bələdçisi olmaqla, indiki və gələcək nəsillər üçün əvəzsiz sərvət, böyük qürur və iftixar mənbəyidir. Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixinə adını əbədi həkk etmiş bu fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü kimi qəbul edilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqı və dövləti qarşısında ən böyük xidməti, əlbəttə ki, təməli möhkəm və etibarlı bünövrə üzərində qoyulan müstəqil, müasir və qüdrətli Azərbaycan dövlətinin qurulmasıdır. Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının fundamental

prinsiplərinin qərar tutmasına zəmin yaradan ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi yoluna doğru aparan islahatlar Heydər Əliyev siyasi xəttinin əsasını təşkil etmişdir. Müasir Azərbaycan tarixinin 30 ildən artıq bir dövründə respublikamıza rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev dövlətçilik salnaməsində elə bir irs yaratmışdır ki, onun öyrənilməsinə, təbliğinə və tətbiqinə hələ uzun illər böyük ehtiyac olacaqdır və bu irs heç zaman tükənməyəcəkdir.

Bu illər xalqımızın həm milli mənlük şüurunun oyanışı, azadlığın və müstəqilliyin qorunması hissini güclənməsi, həm də ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni həyatının vüsətli dirçəlişi ilə əlamətdar olmuşdur. Bütün həyatını və siyasi fəaliyyətini böyük tarixi keçmişi və zəngin mədəniyyəti ilə fəxr etdiyi xalqının və dövlətinin tərəqqisinə həsr etmiş Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya miqyasında nüfuzlu bir dövlət kimi tanınan Azərbaycan zamanın ağır və sərt sınaqlarından çıxaraq, ölçüyəgəlməz irəliləyişə nail olmuşdur.

Ümummilli Lider 1993-cü ildə xalqı və dövləti böyük təhlükələrdən qorumaq üçün xalqın təkidli çağırışına cavab verərək, hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi, qanunçuluğu bərpa etmiş, eyni zamanda, insan hüquq və azadlıqlarının təminatına xidmət edən hüquqi islahatların müəllifi olmuşdur.

Məhz Ümummilli Liderin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğuna başlandı, söz, fikir və mətbuat azadlığı etibarlı şəkildə təmin edildi, insanların sərbəst toplaşmasına, öz fikirlərini azad ifadə etmələrinə şərait yaradıldı, digər demokratik prinsiplərin cəmiyyətdə təşəkkül tapması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi, bu sahədə demokratik prinsiplərə tam cavab verən qanunvericilik bazası yaradıldı.

Ümummilli Liderin 1969-1982-ci illərdəki əvəzsiz xidmətlərinə nəzər salanda bir daha aydın olur ki, Heydər Əliyev hələ o dövrdə respublikaya rəhbərlik etdiyi vaxtlarda böyük təcrübəsi və siyasi iradəsi sayəsində ölkəmizdə qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsinə, strateji əhəmiyyətli sənaye və istehsal müəssisələrinin inşasına nail olaraq, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə keçmiş ittifaq miqyasında ilk

yerlərdən birini tutmasını təmin etmiş, müstəqilliyimizə zəmin yaradan uzaqgörən və müdrək addımlar atmışdır.

Yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın bünövrəsinin qoyulması ölkəmizi yenidən anarxiyaya salaraq, bundan öz mənfəətləri naminə istifadə etmək istəyən daxili və xarici qüvvələrin ciddi müqaviməti ilə üzləşdirdi. Məhz Heydər Əliyevin qətiyyəti, xalqın öz qüdrətli liderini birmənalı şəkildə dəstəkləməsi nəticəsində ölkədə dövlət quruculuğu sahəsində fundamental addımlar atıldı, mürəkkəb siyasi problemlər həll olunaraq ölkədaxili sabitlik əldə edildi, sülh və əmin-amanlıq bərqərar olundu. Həmçinin, məqsədyönlü və uzaqgörən xarici siyasət sayəsində mühüm strateji gedişlər edilərək, erməni işğalının qarşısı alındı və cəbhə xəttində atəşkəs elan olundu.

1993-1995-ci illər müasir Azərbaycanın tarixinə dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə dövrü kimi yazılmışdır. İctimai-siyasi sabitliyin və qanunçuluğun bərqərar edilməsi bu dövrün ən mühüm nailiyyəti oldu və Ümummilli Liderimizə dövlət quruculuğunda, iqtisadi, sosial və mədəni həyatda böyük işlərə başlamaq, genişmiqyaslı və ardıcıl islahatlar aparmaq üçün əlverişli imkan yaratdı. Beynəlxalq əlaqələr möhkəmləndirilərək bir çox uğurlu layihələrin, neft strategiyasının təməli qoyuldu, müdrək və təcrübəli xarici siyasət kursu sayəsində yeni siyasi-iqtisadi əməkdaşlıqlar yarandı və Azərbaycan günbəgün beynəlxalq nüfuzu artaraq inkişaf edən ölkəyə çevrildi. Ulu Öndərin böyük uzaqgörənliyinin və siyasi iradəsinin məntiqi nəticəsi olaraq 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkənin bütün strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafına təkan verdi.

Ölkədə tam ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olunması öz növbəsində demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin yeni mərhələdə aparılmasına da geniş imkanlar açdı. “Müstəqil Azərbaycanda hüquqi demokratik dövlət qurulmalıdır, Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir və tarixi ənənələrindən, milli ənənələrdən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir” söyləyən Ulu Öndər demokratik prinsipləri bu günümüzün və gələcəyimizin əsası kimi görürdü.

Böyük strateqin rəhbərliyi altında hazırlanaraq 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxarırdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin gərgin əməyinin bəhrəsi olan bu mükəmməl tarixi və hüquqi sənədin suveren Azərbaycanın müstəqillik yolunda daha inamla addımlamasında, mədəniyyətimizin və digər milli mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, əhalinin rifahının təmin edilməsində rolu danılmazdır. Yeni qəbul edilmiş konstitusiyada ifadəsini tapan bir çox müddəalar, əslində dahi şəxsiyyətin ideya və baxışlarının, hüquqi düşüncələrinin, uğrunda mübarizə apardığı, xalqının xoşbəxt gələcəyini gördüyü amalların hüquq normalarında təcəssümü idi.

Əsas Qanunun əks etdirdiyi humanizm və demokratiya prinsipləri ilə ölkədə insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, dövlətçiliyimizin tərəqqisi üçün hərtərəfli zəmin yaratdı.

Konstitusiyada əksini tapmış müddələrin üçdə birinin sırf insan hüquqları ilə bağlı olması da Ulu Öndərimizin insan hüquqlarına böyük həssaslıqla yanaşmasının bariz nümunəsidir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası nəinki ölkənin, habelə xalqın dövlətçilik iradəsini, suverenliyini ifadə edən Əsas Qanun olmaqla, cəmiyyətin ictimai-siyasi institutlarının fəaliyyətini, dövlətin özünüidarə sistemini tənzimləyərək vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının hüquqi təminatçısı qismində çıxış edirdi.

Konstitusiyada hakimiyyət bölgüsü prinsipi dəqiq əksini tapmış, zamanın tələbi ilə səsləşən məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsinə fundamental hüquqi zəmin yaradılmışdır.

Ölkədə məhkəmə-hüquq sisteminin müasirləşdirilməsi, bu kontekstdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün səmərəli, həmçinin çevik mexanizmlərin yaradılması, habelə qanunların aliliyinin təmin olunması üçün bir sıra mühüm addımlar atıldı. İslahatların hüquqi bazasının yaradılması, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində mühüm sənədlər

qəbul edildi, respublikamız müxtəlif beynəlxalq hüquq sazişlərinə qoşuldu, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər həyata keçirildi. Cəmiyyətdə hüquqi münasibətlər sisteminin xarakterində müsbət dəyişikliklər baş verdi, genişmiqyaslı məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində məhkəmə quruluşunun və məhkəmə icraatının mahiyyətə yeni modelinin yaranması prosesinə başlandı.

Qeyd olunmalıdır ki, Ulu Öndərin insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində atdığı ən mühüm addımlarından biri bəşəri humanizmə və beynəlxalq hüquq normalarına sadiqliyini bir daha nümayiş etdirərək ölüm cəzasının ləğv edilməsi ilə bağlıdır. Şərqdə ilk dəfə olaraq, ölüm cəzasının Azərbaycanda ləğvi ölkəmizin dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəlilədiyini, demokratik prinsiplərin inkişafına xüsusi önəm verildiyini bir daha təsdiqləyib və cinayət-hüquq siyasətinin humanistləşdirilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Heydər Əliyevin humanist siyasəti nəticəsində respublikamızda əfv və amnistiya institutları bərpa olunaraq məhkumların bağışlanması müsbət ənənəyə çevrildi.

Konstitusiyanın aliliyinin və insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsi baxımından ölkəmizdə ilk dəfə konstitusiya nəzarəti orqanı olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılması Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəalarından irəli gələn prinsiplərin aliliyinin təmin olunmasına və cari qanunvericilikdə mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədilə 1998-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmışdır. Əsas Qanunun təkmilləşdirilməsi baxımından 2002-ci il avqustun 24-də keçirilmiş referendumla Konstitusiyaya müvafiq əlavə və dəyişikliklər edilmiş, həmin dəyişikliklər əsasında hər kəs bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ əldə etmişdir. Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətində belə dəyişikliyin edilməsi hüquqi-demokratik dövlətin formalaş-

dırılması prosesində və məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsində mühüm addım idi.

Bu gün Ümummilli Liderin siyasi xəttini uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən daxili və xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan bölgənin aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Ölkəmizin dinamik inkişafı, sürətli tərəqqisi, həyata keçirilən əzəmətli layihələr, Azərbaycanın hərtərəfli modernləşməsi, dünya birliyində yerinin möhkəmlənməsi Ulu Öndərin əsasını qoyduğu inkişaf yolunun davamıdır. Dövlət başçısının düşünülmüş, məqsədyönlü fəaliyyəti, bütün sahələrdə aparılan uğurlu islahatlar, əldə olunan nəticələr, qazanılan qələbələr müstəqilliyimizi daha da möhkəmləndirir, dövlətçiliyimizi güdrətləndirir və Azərbaycan Respublikasının regional və beynəlxalq miqyasda nüfuzunu daha da artırır.

Cənab Prezident İlham Əliyev dövlətimiz qarşısında taleyüklü məsələləri ordumuzun gücü və xalqımızın dəstəyi ilə başa çatdırdı, Azərbaycan xalqı Müzəffər Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşərək bütün dünyaya öz gücünü, mətinliyini, mübarizliyini nümayiş etdirdi. Müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, yüksək döyüş ruhu ilə seçilən, güdrətli Azərbaycan Ordusu Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə 2020-ci il sentyabrın 27-də başlanan əks-hücum xarakterli hərbi əməliyyat nəticəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyünü, tarixi ədaləti, beynəlxalq hüququ bərpa etdi. Milli həmrəyliyin, peşəkar rəhbərliyin, effektiv hərbi strategiyanın və Ordumuzun gücü düşməni kapitulyasiya aktına imza atmağa məcbur etdi. Beləliklə, Azərbaycan ədaləti bərpa edərək BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini özü icra etdi.

Güdrətli Azərbaycan haqq səsini dünya ictimaiyyətinə çatdıraraq, yerləşdiyi bölgənin siyasi, iqtisadi, hərbi, humanitar mənzərəsini dəyişməyə qadir olduğunu, ədalətin və beynəlxalq hüququn bərpasını qətiyyətlə dünyaya nümayiş etdirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda bərpa olundu. İşğal altındakı torpaqlarımızın azad olunması həm də vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının

bərpasını təmin etdi. Ordumuz tərəfindən həyata keçirilən uğurlu əməliyyatlar xalqımızın əsas konstitusion hüquqlarından biri olan təhlükəsiz yaşamaq hüququnun da bərpa olunmasının əsasını qoydu.

Öz şərəfli fəaliyyəti ilə doğma vətəninin və xalqının adını əlçatmaz zirvələrə ucaltmış Ulu Öndər bu gün hər birimizin qəlbində yaşayır. Azərbaycan xalqı onun misilsiz əməyi nəticəsində formalaşmış yeni hüquq sisteminin bəhrəsini görür və demokratik hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində əvəzsiz xidmətlərinin şahididir. Bu gün hər bir vətəndaşın Heydər Əliyevin şərəfli adı və ölməz ruhu qarşısında müqəddəs borcu onun əsəri olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin daha da çiçəklənməsi və qüdrətlənməsi, xalqımızın rifahı naminə fədakarlıqla çalışmaq, milli birliyimizə sədaqətlə xidmət göstərməkdir.

Tofiq HÜSEYNOV

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Beynəlxalq Münasibətlər və Hüquq
Fakültəsinin Hüquq fənləri kafedrasının müəllimi

Nurlan İSMAYILOV

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Beynəlxalq Münasibətlər və Hüquq
Fakültəsinin Hüquq fənləri kafedrasının müəllimi

**MÜƏLLİFİ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV OLAN
AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASININ TARİXİ,
MAHİYYƏTİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ**

Açar sözlər: konstitusiya, konstitusionalizm, legitimlik, reallıq, etimologiya, anayasa, priambula, ideoloji və əxlaqi, subyektlər, funksiya, oktroirə, ratifikasiya.

Keywords: constitution, constitutionalism, legitimacy, reality, etymology, constitution, preamble, ideological and ethical, subjects, function, octroire, ratification.

Konstitusiya Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin əsas qanunudur. Ona görə ki, hüquqi konstitusiyada ifadə olunan normalar real həyatda dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərin daha vacib və zəruri sahəsini qaydaya və nizamə salır. Konstitusiyadan fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasının adi yəni sadə qanunları dövlətin əsas qanunu hesab olunmur. Ona görə ki, adi qanunlar ictimai və dövlət quruluşunun əsaslarını müəyyən etmir, yalnız ölkənin iqtisadi-siyasi və mədəni həyatının ayrı-ayrı, müxtəlif tərəflərini tənzimləyir. Onlar Konstitusiya əsasında və Konstitusiyanın icra edilməsi üçün qəbul edilir. Müasir dövrdə hüquqi termin kimi işlədilən "konstitusiya" sözü dövlətin ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olan ali qanunvericilik aktı mənasında işlədilir və bu akt şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətlə bağlı ən

mühüm münasibətləri tənzimləməklə yanaşı, dövlətin konstitusion quruluşunu, xalq hakimiyyəti və dövlətin əsaslarını təsbit edir, eləcə də ölkənin iqtisadi, siyasi, sosial, hüquqi, ideoloji və əxlaqi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bu ifadənin tarixinə nəzər salsaq görürük ki, kökü qədim zamanlara söykənir. Hələ bir neçə əsr bundan əvvəl antik dövrün mütəfəkkirləri “konstitusiyaya” terminindən istifadə edirdilər. Roma imperatorlarının verdikləri dekretlər və digər sərəncamlar məhz konstitusiyaya adlanırdı. Bundan başqa, dünya dövlətlərinin konstitusiyaları dövlət orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin prinsiplərini, dövlət hakimiyyətinin və dövlət idarəçiliyinin başlıca müddəalarını, məhkəmə hakimiyyətinin sistemini, vətəndaşların, ictimai təşkilat, birlik, müxtəlif qurumların hüquq və azadlıqlarını müəyyən edir.

Konstitusiyaya dövlətin bir fenomen kimi mahiyyətini açıqlayan, qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının funksiyalarını əks etdirən, cəmiyyət, şəxsiyyət və dövlət arasındakı qarşılıqlı münasibətləri müəyyən edən ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan hüquqi sənəddir.(3.s.5)

Dünyada ilk konstitusiyaya 1787-ci ildə sentyabr ayının 17-də ABŞ-da qəbul edilmiş 13 ştat tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. 04 mart 1789-cu il tarixdə qüvvəyə minmişdir. Sonralar qəbul edilmiş konstitusiyaların dünya dövlətləri üzrə xronoloji ardıcılığı aşağıdakı kimidir: Fransa (1791), İsveç (1809), İspaniya (1812), Norveç (1814), Belçika (1831), İsveçrə (1848), İtaliya (1848), Prussiya (1848–1850), Danimarka (1849), Lüksemburq (1849), Yunanıstan (1864), Rumıniya (1866), Osmanlı İmperiyası (1876), Hollandiya (1887), Yaponiya (1889) və s.(1)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ümum milli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə priambuladan, (giriş hissədən) 5 bölmədən, 12 fəsil və 158 maddədən ibarət olmaqla 12 noyabr 1995-ci il tarixdə qəbul edilmişdir.

Konstitusiyaya cəmiyyətin bütün üzvlərinin hüquqi statusunun əsasını müəyyən edir və bununla da dövlətlə fərd arasındakı əlaqələrin ümumi konturlarını çizir. Konstitusiyaya bütün ölkədə norma yaradıcılığının əsaslarını, qanunvericilik sistemini formalaşdırır və bütün qanunvericilik sisteminin başında durur.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi Konstitusiyası dövlətin əsas qanunu olduğuna görə ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Qanunlar və qanunqüvvəli sənədlər (prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin, yəni hökumətin qərarları, nazirliklərin təlimatları) arasında o, öz hüquqi qüvvəsinə görə ən yüksək yerdə durur.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi Konstitusiyası dedikdə, Azərbaycan dövlətinin əsas qanunu sayılan, ali hüquqi qüvvəsi olan, xüsusi qaydada qeydedilən və dəyişdirilən elə bir sənəd başa düşülür ki, bu sənəd sosial-iqtisadi quruluşun, siyasi sistemin və cəmiyyətin mənəvi həyatının əsaslarını, vətəndaşların (şəxsiyyətin) hüquqi vəziyyətini, dövlət quruluşunu və idarəetmə formasını, dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemini və onların təşkil qaydalarını müəyyən edir.

Müasir elmdə Konstitusiya üç mənada nəzərdən keçirilir: hüquqi sənəd mənasında; siyasi sənəd mənasında; ideoloji sənəd mənasında.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, ali hüquqi qüvvəyə malik olan, xüsusi qaydada qəbul edilən və dəyişdirilən, ölkənin sosial-iqtisadi quruluşunun, siyasi sisteminin və s. əsaslarını, şəxsiyyətin hüquqi statusunu müəyyən edən sənəd başa düşülür (6).

Azərbaycan Respublikasının siyasi sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, cəmiyyətdə siyasi qüvvələrin nisbətini əks etdirən, sosial qüvvələrin Bir-birinə münasibətini ifadə edən və siyasi prosesləri nizama salan sənəd başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının ideoloji sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, plüralizm ideologiyasını tanıyan sənəd başa düşülür. (2s.35)

Konstitusiyanın müddəalarının pozulmazlığının təmin olunması üçün ciddi qaydaları özündə ehtiva edən xüsusi rejim vardır. Konstitusiyanın aliliyinin təmin olunması üçün xüsusi olaraq yaradılan konstitusiya orqan – Konstitusiya Məhkəməsi bütün qanunvericilik sisteminin, konstitusiya hüquq münasibətlərinin subyektlərinin fəaliyyətinin konstitusiya uyğunluğuna nəzarət edir.

Konstitusiyanın hüquqi xassələri aşağıdakılardır:

1. Legitimlik xassəsi. Legitimlik dedikdə, konstitusiyanın xalq tərəfindən ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilməsi başa düşülür.

2. Reallıq xassəsi:

– Konstitusiyanın müddəaları nizama saldığı ictimai münasibətlərin xarakterinə uyğun gəlməlidir;

– Konstitusiyanın müddəaları konkret tarixi, siyasi, etnoqrafik, iqtisadi şəraiti nəzərə almalıdır;

– Konstitusiyanın müddəaları sosial nəticələri qabaqcadan görməlidir;

– Konstitusiyanın müddəaları real təminat verməlidir.

3. Sabitlik xassəsi. Konstitusiyanın uzun müddət üçün qüvvədə qalması hesablanan normativ akt olması başa düşülür.

Konstitusiyanın bir neçə funksiyaları vardır ki, onlar aşağıdakılardır:

1. Hüquqi funksiya – Konstitusiya hüquq normaları sistemidir və o, tənzimləmə və qoruma funksiyalarını həyata keçirir;

2. Sosial funksiya – Konstitusiya ölkədəki sosial təbəqələrin ortaq mənafe və maraqlarını aşkar edir. O, ailə, təhsil, din kimi sosial təsisatlara, atalıq, analıq kimi sosial dəyərlərə təsir göstərir. O, sosial sistemin sabitliyini təmin edir, onun inkişafının ümumi əsaslarını müəyyənləşdirir;

3. Siyasi funksiya – Konstitusiya fərdlərin siyasi sistemdə davranış qaydalarını müəyyən edir, siyasi qüvvələrin hakimiyyəti əldə etməsinin sivil forma və üsullarını müəyyən edir, həmçinin o, siyasi partiyaların təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasını formalaşdırır.

4. Tərbiyəvi funksiya – Bu funksiya insanlarda konstitusiyaya, qanunlara, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına və dövlətə hörmət ruhunu aşılrayır. O, eyni zamanda insanlarda müəyyən dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərir.

5. Təsisedici funksiya – cəmiyyətin mühüm sosial-iqtisadi və siyasi institutlarının, ictimai münasibətlər sisteminin sabitliyinin tanınması və hüquqi cəhətdən təsbit edilməsində, cəmiyyətin və dövlətin təşkilinin rəhbər başlanğıclarının saxlanması və möhkəmləndirilməsində ifadə olunur.

6. Səlahiyyətverici funksiya – Onun təyinatı müəyyən kateqoriya hüquq subyektlərinin hüquqi statusunun əsaslarını

müəyyən etməkdən və onlar arasında əlaqələrin təmin edilməsindən ibarətdir. Belə funksional yükü iştirakçıların hüquqlarını və onlara dair pozitiv tələbləri nəzərdə tutan konstitusiya göstərişlər daşıyır.

7. Mühafizəedici funksiya – konstitusiyanı onun normalarının dövlətin əsaslarının, cəmiyyət və dövlət institutlarının müdafiəsinə yönəlməsi baxımından xarakterizə edir. Bu funksiya özündə qanunçuluq prinsipinin təsbit edilməsində ifadə olunur.

8. Sistemyaradıcı funksiyası – Bu funksiya konstitusiya hüququnun digər hüquq sahələrinə təsiri ilə bağlıdır. Bu funksiyanın zahiri aspekti onda təzahür edir ki, konstitusiya hüquq normaları hüquq sisteminin, onun sahələrinin tələblərinin müasir beynəlxalq hüququn imperativ normalarına uyğunluğunu təmin edir (10,s.55).

Konstitusiya maddi və formal olmaqla iki növə bölünür.

1. Maddi mənada konstitusiya – Bir hüquq qaydasının konstitusiya qaydası olub-olmamasına o hüquq qaydasının nədən ibarət olmasına baxılaraq qərar verilir. Əgər bu hüquq qaydasının tərkibi xalq hakimiyyətinin əsasları, habelə dövlətin təməl orqanlarının quruluşu və fəaliyyəti ilə bağlıdırsa, bu qayda konstitusional qaydadır. Əgər deyildirsə, bu onun tam əksi kimi ifadə olunur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, konstitusiyada təsbit olunmağına baxmayaraq, tənzimlənən məsələ konstitusional əhəmiyyətə malik olmazsa, deməli, o, həmin məsələyə dair qayda konstitusional deyil.

2. Formal mənada konstitusiya -Bir hüquq qaydasının konstitusiya qaydası olub-olmamasına o hüquq qaydasının nədən ibarət olmasına baxılaraq qərar verilmir. O qaydanın yerinə baxılaraq qərar verilir. Əgər bu qayda konstitusiyada təsbit olunubsa, nə haqqında olursa-olsun, deməli, konstitusiya qaydasıdır. Məsələn, AR Konstitusiyasında dövlət rəmzləri, paytaxt və dövlət dili ilə bağlı maddələr.

Formasından asılı olaraq konstitusiyaların iki növü fərqləndirilir:

1. Yazılı konstitusiyalar – ölkənin rəsmi olaraq əsas qanunun elan olunmuş xüsusi qanunvericilik aktından və ya əksər hallarda müxtəlif vaxtda qəbul olunmuş bir neçə aktdan ibarətdir

(məsələn: Fransanın Konstitusiyası 1958-ci il, 1789-cu il İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsindən ibarətdir);

2. Şifahi konstitusiyalar – müxtəlif qanunların, məhkəmə prezidentlərinin və adətlərin məcmusudur. Məcmu şəklində bu aktlar və normalar mövcud quruluşun əsaslarını müəyyən dərəcədə təsbit edir, lakin rəsmi olaraq əsas qanun kimi elan edilmir (məsələn, Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya). Hazırda tamamilə şifahi konstitusiya yoxdur. Hətta şifahi konstitusiyanın klassik ölkəsi hesab edilən Böyük Britaniyanın əsas qanununun tərkibində də çoxlu yazılı aktlar vardır.

Qəbul edilmə qaydasına görə konstitusiyalar 3 növə bölünür:

1. Referendumda bəyənilmiş konstitusiyalar (Azərbaycan, Fransa, Belarusiya);

2. Nümayəndəli orqan tərəfindən qəbul edilmiş konstitusiyalar (Braziliya, Zambiya);

3. Oktroiə edilmiş konstitusiyalar – Nümayəndəli orqanın iştirakı olmadan dövlət başçısı tərəfindən qəbul olunur. Başqa sözlə, "yaxşı" monarx tərəfindən öz "sədaqətli xalqına" bəxş edilir. Məsələn, İordaniya 1958-ci il, Nepal 1962-ci il, Səudiyyə Ərəbistanı 1992-ci il.

Dəyişdirilmə üsuluna görə konstitusiyalar 3 yerə ayrılır:

1. "Çevik" konstitusiyalar – başqa qanunlar üçün müəyyən edilmiş sadə qaydada dəyişdirilə bilər. (Böyük Britaniyanın şifahi konstitusiyası);

2. "Məhkəm" konstitusiyalar – Onlara dəyişikliklər edilməsinin mürəkkəb və çətin qaydaları vardır (ixtisaslı səs çoxluğu, ikiqat qərar, referendumda təsdiq və s.);

3. "Qarışıq" konstitusiyalar – Belə konstitusiyaların bəzi maddələri, ümumiyyətlə, dəyişdirilə bilməz, digərlərinə mürəkkəbləşdirilmiş, üçüncülərə isə sadələşdirilmiş qaydada dəyişikliklər edilir.

Qüvvədə olma müddətindən asılı olaraq konstitusiyalar iki yerə bölünür:

1. Daimi konstitusiyalar – Qüvvədə olmasının qabaqcadan heç bir xronoloji sərhədi müəyyən edilməyən konstitusiyalardır. Uzun müddət üçün qüvvədə olur. Lakin əbədi konstitusiya yoxdur;

2. Müvəqqəti konstitusiyalar – Belə konstitusiyalar özünün qüvvədə olma müddətini məhdudlaşdırır və ya elə şərtlər müəyyən edir ki, onların baş verməsi ilə o, daimi konstitusiyaya çevrilir. Məsələn, Sudanın 1985-ci il, Tailandın 1991-ci il, CAR-ın 1994-cü il müvəqqəti konstitusiyaları;

Nəzərdə tutulan məqsəddən asılı olaraq konstitusiyalar iki yerə bölünür:

1. Proqram xarakterli konstitusiyalar – sosializm və kommunizm quruculuğu məqsədini elan edən bütün socialist konstitusiyaları, adətən, proqram xarakterli olur. Məsələn, Çin rəhbərliyinin fikrincə, konstitusiyada müəyyən edilmiş sosializm quruculuğu məqsədinin həyata keçirilməsi üçün təqribən 100 il vaxt tələb olunur;

2. Təsbitedicilər konstitusiyalar – Onlarda cəmiyyətin dəyişdirilməsi haqqında proqram xarakterli müddəalar olmur. Məsələn, ABŞ. Lakin unudulmamalıdır ki, proqram xarakterli konstitusiyaların normalarının əksər hissəsi təsbitedicidir, təsbitedicilər konstitusiyalarda isə əksər vaxt proqram xarakterli ünsürlər olur. Məsələn, onların preambulasında;

Dövlət quruluşu formasından asılı olaraq konstitusiyalar unitar dövlətlərin, federativ dövlətlərin və federasiya subyektlərinin konstitusiyalarına bölünür;

Demokratiklik əlamətinə görə demokratik, avtoritar və totalitar konstitusiyalar fərqləndirilir. Lakin açıq-aşkar avtoritar konstitusiyalar çox azdır;

Sosial əlamətlərinə görə konstitusiyaların təsnifi:

a) burjua tipli; b) socialist tipli; c) burjua tipinə keçid; d) socialist tipinə keçid; e) yarımfeodal-teokratik konstitusiyalar (Bruney, Qatar, Səudiyyə Ərəbistanı).(5,s.24)

Dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdıran və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını dövlət qarşısında qorumaq məqsədilə adi qanunlardan üstün və onlardan daha çətinləşdirilmiş mexanizmə malik olan üsullarla dəyişdirə bilən və adına "konstitusiya" deyilən sərt bir ali qanunun qəbul edilməsini şərtləndirən düşüncəyə və axıma konstitusionalizm deyilir. Dünyada konstitusionalizmin vətəni İngiltərə sayılır, orada ilk konstitusiya aktı Azadlıqların Böyük Topplusu (Magna Carta 1215-

ci il) olmuşdur. İlk yazılı konstitusiya ABŞ Konstitusiyasıdır ki, çoxlu dəyişikliklərlə bu gün də qüvvədədir (7).

Məlum olduğu kimi, konstitusiya dövlətin əsas qanunu olması etibarilə mövcud dövlətin və dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında ən ümumi ictimai münasibətlər kompleksini, ictimai quruluşun əsaslarını, şəxsiyyətin hüquqi statusunu, dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemini, yerli özünüidarəetmə strukturlarını və hüquqi mexanizmləri tənzimləyən normativ-hüquqi akt və ya prinsiplərin modifikasiyasıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Konstitusiyanın hazırlanmasında, qəbul edilməsində gərgin liderlik əməyi və töhfəsi danılmazdır. Konstitusiyanın qəbulu dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın dünya birliyində nüfuzunun daha da artması baxımından çox mühüm ictimai-siyasi hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ən böyük nailiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, müasir dövlət quruculuğu üçün tələb olunan, demək olar ki, bütün prinsipial məqamları özündə əks etdirir. Bu isə Konstitusiya müddəaları əsasında müxtəlif səviyyədə zəruri islahatların həyata keçirilməsinə rəvac vermişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətninə 24 avqust 2002-ci il tarixli referendumla edilmiş dəyişikliklər, ilk növbədə, cəmiyyətimizin inkişafından doğan və Konstitusiyamızın, qanunlarımızın, bütövlükdə hüquq sistemimizin təkmilləşdirilməsinə, demokratikləşdirilməsinə və insan hüquqlarının daha səmərəli müdafiə edilməsinə xidmət etmiş, Əsas Qanunun çox mühüm əhəmiyyətə malik yeni müddəalarla zənginləşməsi ilə nəticələnmişdir.

Bu gün doğrudan da hər bir azərbaycanlının fəxrlə öyünə biləcəyi ali qanunu Konstitusiyası var. Fikrimcə, Konstitusiyaya hörmət ilk növbədə onu öyrənməkdən, peşəsindən və fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkə vətəndaşı tərəfindən gündəlik həyatda tətbiq edilməsindən ibarətdir. Konstitusiya müasir dövlətçiliyimizdə öz funksiyasını yerinə yetirərək ictimai proseslərin siyasi-hüquqi kontekstdə tənzimlənməsini təmin edir. Azərbaycan Respublikasında məhz ictimai-siyasi münasibətlərin qaydaya salınması, sosial-hüquqi sferada müvafiq islahatlar proqramının həyata keçirilməsi, konstitusion

münasibətlərin sabit inkişaf dinamikası ölkədə uğurla irəli getməkdədir.

Əsas Qanunu mahiyyətə konstitusiya qanunları da tamamlayır. Onlar eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Konstitusiyanın 156-cı maddəsinin 5-ci bəndində göstərilir ki, "konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsidir". Konstitusiyanın 12-ci maddəsi isə bəyan edir ki, "insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir" (1, s.24).

Bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən hüquqi islahatlar ictimai proseslərin və münasibətlərin normal tənzimlənməsi faktı ilə uzlaşır və onu zəruri edir.

"1995-ci ildə müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edildi, dövlətçiliyin ideoloji əsasları qoyuldu və bu gün də ölkəmizin əsas ideoloji şüarı Azərbaycançılıq məfkurəsidir. Məhz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu əsaslar bu gün Azərbaycan xalqına yol göstərir" – deyən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev öz gündəlik fəaliyyətində daim bu Konstitusiyaya istinad edərək dövlətçiliyimizi, iqtisadiyyatımızı və cəmiyyətimizi daha yüksək inkişafa aparır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malik olmalıdır. Əgər sülh və təhlükəsizlik təmin olunmasa nə demokratiya, nə iqtisadiyyat – iqtisadi inkişaf, nə də insanların firavan həyatı ola bilər. Güclü dövlətə, demokratik prinsiplərə və insan azadlığına sahib olmaq üçün yalnız dövlətin arxasında möhkəm dayanmaq və irəli gələn vəzifələri vicdanla və ləyaqətlə yerinə yetirmək tələb olunur. Necə ki, Ulu öndər bizi bu kəlamlarla nəsihət edərək, heç bir halda və heç bir zamanda doğru və düz yoldan dönməməyimizi tövsiyə edir: "hər bir şəxs Konstitusiyaya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir" (4, s.253).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 12 noyabr 1995.
2. Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. Bakı Adiloğlu 2008.
3. İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsi 1789.
4. Heydər Əliyev müstəqillik əbədidir. II cilddə Bakı “Şərq Qərb” 2013, 632 s.
5. Əli Rzayev Dövlət Qulluğunun hüquqi əsasları Bakı “Elm” 2001, 408 s.
6. <https://www.azleks.az/online.dictionary/anayasa>.
7. https://obaston.com/ru/dict/tr_az_word/663235.

X Ü L A S Ə

Məqalənin məzmunu dövlətin əsas ali qanunu hesab olunan konstitusiyanın yaranmasının tarixi köklərinə, mahiyyətinə və əhəmiyyətinə həsr edilmişdir. Konstitusiya və ya Anayasa dövlətin ali qanunu hesab olunmaqla ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Dövlətin bütün sahələrinin o cümlədən siyasi, hüquqi və iqtisadi sistemlərin əsaslarını təsbit edir. Vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını elan edir və zəmanət verir. “Konstitusiya” latınca “constitution” ifadəsindən olub, quruluş (təsisat, qurma) mənasını ifadə edir.

Tofiq Huseynov

Teacher of the faculty of International Relations and Law at Nakhchivan State University Department of Law

Nurlan İsmayilov

Teacher of the faculty of International Relations and Law at Nakhchivan State University Department of Law

HISTORY, ESSENCE AND IMPORTANCE OF THE CONSTITUTION

S U M M A R Y

The content of the article is devoted to the historical roots, essence and importance of the creation of the constitution, which is considered the main supreme law of the state. The Constitution

has supreme legal force being considered the supreme law of the state. It determines the foundations of all areas of the state, including political, legal and economic systems. It declares and guarantees the rights and freedoms of its citizens. "Constitution" comes from the Latin word "constitution" and means establishment.

Həcər QURBANOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin baş məsləhətçisi

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, quruculuq ideyası, tarix və şəxsiyyət, dövlət, müstəqillik, millətçilik.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, идея строительства, история и личность, государство, независимость, национализм.

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, idea of building, history and identity, state, independence, nationalism.

“Azərbaycan adlı dövlətin varlığı bizim ən böyük tarixi sərvətimiz, bütün Azərbaycanlıların qazandığı ən böyük nailiyyətdir”.

Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri

"Mən bütün həyatımı xalqıma xidmət etməyə həsr etmişəm, bundan sonra da bu yolla gedəcəyəm, başqa yolum yoxdur. Vətənimə, xalqıma, millətimə məhəbbət, müstəqil Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan Respublikasına hədsiz məhəbbət mənim həyatımın mənasıdır, məzmunudur".

Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri

Bir insan düşünün ürəyinin hər döyüntüsü Azərbaycan, hər atışı vətən, hər vurğusu millət deyə hayqırsın. Bir şəxsiyyət düşünün qəlbi sadəcə vətən üçün atsın, bir şəxsiyyət ki, tarixi naxışını, millətinin ağır taleyini dəyişsin. Bir vətənpərvər, bir qəhrəman düşünün vətən sevgisi sonsuz olan, bir ömür düşünün Azərbaycana fəda edilən şərəfli ömür. Bir məhəbbət düşünün ümumxalq məhəbbəti qazanıb bəşəriyyətin qəlbində əbədiləşən. Bir memar düşünün müstəqilliyin, yüksəlişin, dövlətinin memarı və bir dahi düşünün tarixi şəxsiyyət, tarix yazan və tarixə yazılan şəxsiyyət Heydər Əliyev.

Bir ömür var ki, əsrə bərabər, bir əsr var ki, ömürlərə miras. O ömür Heydər Əliyev ömrü idi.

O böyük Azərbaycanlı idi. Başdan ayağa tarix olan Azərbaycanlı. Azərbaycan tarixinin qüdrətli dövlət, güclü xalq, möhtəşəm inkişaf dövrünü yazan Heydər Əliyev tarixi.

Səmimiyyəti, fədakarlığı, cəsurluğu, inadkarlığı, prinsiplilliyi ilə seçilən ideal rəhbər. O qurucu, xilaskar dövlət xadimi, milli lider, xalq məhəbbətini qazanan öndər idi. Heydər Əliyev bir siyasət nəhəngi idi. Zamanı qabaqlayan fenomen, müdrik idarəçi, bütün məsuliyyəti çiyinlərində daşıyan Azərbaycan kimi böyük bir əsərin müəllifi. O böyük bir həyat məktəbi idi. Təcrübəyə söykənən müasirlik və gələcəyə aparan əminliyin sahibi, parlaq sabahın bünövrəsi, uzaqgörənliyin baris nümunəsi, xoşbəxt gələcəyin təminatçısı idi. Hər gün yenidən sevilən, tarix durduqca ürəyi bizimlə döyünən, sevinclə vuran, qəlbimizin qalibiyyət memarı, gözlərimiz önündə şərəflə yaşanan ömrün bənzərsiz və təkrarsız sahibi Ulu Öndərimiz. Şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə, nəhəngliyinə və dahiliyinə görə böyük ehtiramla qarşısında baş əyirik.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın və azərbaycanlıların Ümummilli Lideridir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev müasir dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuş böyük şəxsiyyət, qeyri-adi zəka, fitri istedad sahibi, müdrik dövlət xadimi kimi düşmüşdür. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev həm tarixi şəxsiyyətdir, həm də tarixi yaradan şəxsiyyətdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev o şəxsiyyətlərdəndir ki, o, özü bir tarix, salnamə yaratmış, zamanın axarını nizamlamaq qüdrətinə sahib olmuşdur. Bu gün isə onun fəaliyyətinin, gərgin əməyinin bəhrələrindən təkəcə xalqımız

yox, bütün region xalqları, böyük İslam dünyası və türk xalqları faydalanır. Elə buna görə də, Ulu Öndərimizin adı dünyanın hər yerində uca tutulur, xatirəsi ehtiramla anılır.

Bu dahi şəxsiyyət haqqında danışarkən öncə qeyd etmək mütləqdir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqı və dövləti qarşısındakı misilsiz xidmətləri Azərbaycan tarixinin şanlı səhifələrini təşkil etməkdədir. Millətinin və dövlətinin ali mənafeyini öz fəaliyyətində daim təməl prinsip və norma kimi qəbul edən Ümummilli Liderimiz bugünkü müstəqil Azərbaycanın memarıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkəsinə və xalqına bəxş etdiyi misilsiz, əvəzəlməz dəyərlərin və sərvətlərin mahiyyətini daha dərinləndirən anlamaq üçün isə, sadəcə, bir neçə fundamental önəm kəsb edən fakta toxunmaq kifayət edir.

Məlum olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyev hələ keçmiş SSRİ dönəmində, daha dəqiq desək, 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən sonra respublikamızın tərəqqisi üçün müxtəlif sahələrin mütəmadi inkişafı istiqamətində fundamental səciyyəli tədbirlər görməyə başlamışdır. Belə ki, sənayenin inkişafı, iqtisadiyyatın yenidən dirçəldilməsi yönündə, məhz Ulu Öndərin rəhbərliyi altında mühüm addımlar atılmaqla digər sahələrin inkişafına geniş şərait yaradılmışdır. Bu tədbirlərin fonunda isə ümummilli inkişafın təmin edilməsi naminə strateji quruculuq prosesinə başlanılmışdır. Məhz bu cür strateji mahiyyət kəsb edən vəzifə qarşısında Ulu Öndərimiz Azərbaycan dilinin həqiqi dövlət dili statusu əldə etməsi yönündə yorulmaz və ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir. Çünki milli məfkurənin sağlam ideoloji təməllər əsasında möhkəmləndirilməsi və yüksəlişi üçün buna nail olmaq, sözün əsl mənasında strateji önəm kəsb edir və ideoloji mənada, dövlət quruculuğu prosesinin onurğa sütununu təşkil edirdi. Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sistemik səyləri və yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin sovet Azərbaycanında dövlət dili statusu təsbit olundu. Bundan sonra milli dəyərlərimizin təbliği və ideoloji əsasların gücləndirilməsi yönündə atılan addımlar ardıcılıqla davam etdirildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində müstəqillikdən sonra da dövlət quruculuğu sahəsində fundamental addımlar atıldı. Belə ki, mürəkkəb siyasi problemlər məngənəsində

olan ölkəmizdə Ulu Öndərimizin siyasi kursu sayəsində sabitlik əldə edildi. İmperialist qüvvələrin korporativ maraqlarının təmin olunması missiyasına xidmət edən daxildəki avantürist subyektlərin bölücü fəaliyyəti neytrallaşdırıldı və ölkədaxili sabitlik təmin edildi.

1990-cı ilin yanvarında keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycana qərəzli münasibətinin təzahürü olaraq, dinc etirazçılara qarşı Bakıya sovet ordusunun yeridilməsi misli görünməmiş qanlı faciə ilə nəticələndi. Əfsuslar olsun ki, həm SSRİ, həm də o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi bu qanlı cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olduğundan nəinki onun açılması və cinayətkarların məsuliyyətə cəlb olunmasından ötrü tədbirlər görmədi, əksinə bu vəhşiliyi gizlətmək üçün əlindən gələni etdi. 20 Yanvar faciəsindən bir gün sonra Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gedərək xalqımızın kədərini bölüşməsi və sovet hakimiyyətinin ölkəmizdə həyata keçirdiyi qanlı aksiyanı ifşa etməsi o dövrdə xalqımıza bir dayaq, bir təsəlli oldu. Xalq o ağır günlərdə köməksiz olmadığını hiss etdi.

Həmin dövrdə Azərbaycana qayıdışına ciddi maneələr törədilməsinə baxmayaraq Vətənin ağır günlərinə biganə qala bilməyən Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı. Xalqın böyük ümid və ruh yüksəkliyi ilə gözlədiyi Ümummilli Lider Heydər Əliyev Bakıdan Naxçıvana getdi və Ulu Öndər yekdilliklə Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin sədri seçildi.

1991-1993-cü illərdə Naxçıvana rəhbərliyi dövründə Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən respublikamızın müstəqilliyi yolunda mühüm addımlar atıldı, Muxtar Respublikanın adından “sovet sosialist” sözləri çıxarıldı, üç rəngli milli bayrağımız ilk dəfə Naxçıvanda dövlət bayrağı kimi qəbul olundu, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü müəyyən edildi, 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verildi, SSRİ-nin saxlanılması barədə referendumdan imtina edildi, mühüm imperiya strukturlarının fəaliyyəti dayandırıldı, ilk dəfə olaraq sovet qoşun hissələri Muxtar Respublikadan çıxarıldı.

Lakin 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş ölkəmiz onu itirmək təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Ölkədə müharibə gedirdi. İdarəçilik isə yox dərəcəsində idi. Respublikada xaos, anarxiya hökm sürürdü. Yeganə nicat yolunu Heydər Əliyevin

qayıdışında görən Azərbaycan xalqı onu təkidlə hakimiyyətə çağırırdı. Xalqımız inanırdı ki, Azərbaycanı düşdüyü bu ağır vəziyyətdən, sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi böhrandan yalnız Heydər Əliyev xilas edə bilər. Heydər Əliyev də Tanrının Azərbaycan xalqının taleyinə bəxş etdiyi bir qismət, zamanında millətinin xilaskarı olmaq üçün göndərilən bir dahi insan idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan öndər kimi əbədlilik qazanması, heç də təsadüfi deyil.

Məhz Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin müqəddəratının həll edildiyi ağır günlərdə xalqın iradəsinə tabe olan Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqını, milli-azadlıq hərəkatında qazanılmış tarixi nailiyyətləri məhv olmaqdan xilas etmək kimi çox çətin və şərəfli bir missiyanı öz üzərinə götürdü. Bu, sözün əsil mənasında, “ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram” deyib, meydana atılan böyük ürəkli Vətən oğlunun öz xalqı, öz Vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi. Heydər Əliyev öz siyasi bacarığını, çoxillik idarəçilik sərəştəsini əsirgəmədən xalqın firavanlığı və dövlətinin müstəqilliyi yolunda yorulmadan xidmətdə olduğunu bir daha sübut etdi.

Eyni zamanda, erməni işğalının qarşısının alınması istiqamətində əhəmiyyətli strateji və taktiki gedişlər həyata keçirildi. Beləliklə, 1994-cü ildə atəşkəsin əldə olunması ilə Ermənistanın işğalçı siyasəti dayandırıldı. Bununla da, dövlət quruculuğu prosesinin ardıcıl surətdə davam etdirilməsi, ölkədaxili sabitliyin təmin olunması və möhkəmləndirilməsi baxımından əlverişli siyasi zəmin yaradıldı. Ümummilli Liderimizin siyasi bacarığı sayəsində Azərbaycanın siyasi tarixində yeni bir səhifə açıldı. Bunun ardınca bir neçə istiqamətdə paralel və ardıcıl şəkildə əhəmiyyətli işlər görüldü. İlk növbədə, siyasi sistemin struktur elementlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ciddi strateji addımlar atıldı.

Belə ki, 12 noyabr 1995-ci il tarixində ümumxalq səsverməsi-referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edildi. Bu akt öz növbəsində siyasi fəaliyyət və inkişafın hüquqi əsaslarının formalaşması mənasına gəlirdi. Daha sonra parlament seçkilərinin keçirilməsi dövlətçiliyin siyasi-hüquqi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə mühüm töhfə verdi. Bu

proseslərə paralel olaraq vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və hüquqi dövlətin fundamental komponentlərinin mütləq surətdə bərqərar olunması yönündə əhəmiyyətli addımlar atıldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin humanist siyasəti sayəsində 1995-ci ilin may ayında əfv və amnistiya təsisatları bərpa edildi. Buna paralel olaraq insan hüquqlarına riayət olunması üzərində parlament nəzarətini təşkil etmək üçün insan hüquqları müvəkkili (Ombudsman) təsisatı yaradıldı. Gərgin fəaliyyət nəticəsində ölkəmizin bu günü və gələcəyi naminə son dərəcə vacib və əhəmiyyətli, habelə hüquq sisteminin mahiyyətini müəyyən edən tam yeni mütərəqqi qanunlar, o cümlədən "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında", "Məhkəmələr və hakimlər haqqında", "Prokurorluq haqqında", "Polis haqqında", "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında", "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" və digər qanunlar, əvvəlkilərdən prinsipcə köklü surətdə fərqlənən Mülki və Mülki-Prosessual, Cinayət və Cinayət-Prosessual, Cəzaların İcrası və s. məcəllələr qəbul edildi. Bütün bunlar isə ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmini və gücləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli faktor kimi çıxış etdi. Ölkə daxilində atılan bu addımlarla yanaşı, insan hüquqlarının etibarlı qorunması dövlətin prioriteti kimi müəyyən edilərək respublikamız insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində bütün əsas beynəlxalq konvensiyalara qoşuldu, 1993-cü ildən ölüm cəzasının icrasına veto qoyuldu, 1998-ci ildə isə Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda bu cəza növü tamamilə ləğv edildi, əfv və amnistiya institutları geniş tətbiq edilməyə başladı. Beləliklə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əhatə dairəsi genişləndirildi. Bu isə demokratikləşmə prosesini olduqca sürətləndirdi.

İqtisadi dirçəlişin banisi Ümummilli Lider Heydər Əliyev bir lider, siyasi xadim kimi hər zaman Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına böyük önəm vermişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, istər sovet Azərbaycanına, istərsə də müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Ulu Öndər iqtisadiyyatın inkişafına prioritet məsələlərdən biri kimi yanaşmışdır. Ümummilli Liderin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etməyə başladığı 1969-cu ildə Azərbaycan keçmiş SSRİ-də, demək olar ki, iqtisadiyyatı ən geridə qalmış respublikalardan biri idi. Ümummilli Lider rəhbərliyə gəldiyi ilk gündən Azərbaycanın güclənməsini, keçmiş ittifaq daxilində olsa

belə, iqtisadi baxımdan müstəqilləşməsinə qarşıya məqsəd qoydu. Siyasi iradəsi, böyük təcrübəsi və inandırmaq bacarığı sayəsində Ulu Öndər nəhəng sənaye müəssisələrinin Azərbaycanda tikilməsinə nail oldu. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Ümummilli Liderin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə ölkədə yüzlərlə zavod, fabrikanın, istehsal sahələrinin yaradılması, yeni sənaye müəssisələrinin istifadəyə verilməsi. 1970-80-ci illərdə Azərbaycan dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac edirdi. Artıq 1982-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinə görə SSRİ miqyasında qabaqcıl yerdə dayanırdı. Lakin sonrakı illərdə səriştəsiz rəhbərlərin dağıdıcı fəaliyyəti Azərbaycanın iqtisadiyyatına ağır zərbələr vurdu.

Xalqın təkidli tələbi ilə Ümummilli Liderin ölkə rəhbərliyinə qayıtdığı 1993-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələri dərin böhran içərisində idi. Buna görə də Ulu Öndər iqtisadiyyatın dirçəldilməsini başlıca prinsiplərdən biri kimi müəyyənləşdirdi. “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir”, – deyən Ümummilli Lider dəfələrlə vurğulamışdır ki, hər bir dövlətin siyasi, hərbi gücünün əsasında möhkəm təməl üzərində qurulan iqtisadiyyat dayanır. Məhz Ulu Öndərin əsasını qoyduğu müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası ilə ölkə firavan gələcəyə doğru aparıcı yola qədəm qoydu. Ulu Öndərin həyata keçirdiyi iqtisadi tədbirlər yenidən müstəqillik əldə etmiş və müharibə şəraitində yaşayan bir ölkə olan Azərbaycan beynəlxalq aləmdə etibar qazandı. Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət əksər iri beynəlxalq şirkətlərin, xarici investorların diqqətini ölkəmizə yönəltdi. Ulu Öndərin gərgin əməyinin və möhkəm iradəsinin bəhrəsi olan “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması isə Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi beynəlxalq arenadakı mövqeyini möhkəmləndirdi. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması gələcəyə hesablanmış uzaqgörən siyasətin nəticəsi idi.

Beləliklə, dünyanın müxtəlif ölkələri ilə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq əlaqələri quran Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olmağa başladı. Ulu Öndərin imzaladığı çoxsaylı fərman və sərəncamlarla ölkə daxilində fundamental iqtisadi islahatlar həyata keçirildi. Məhz bu dövrdə reallaşdırılan geniş iqtisadi layihələr, qətiyyətli və məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində iqtisadi tənəzzülün qarşısı alındı, qısa müddətdən sonra isə inkişaf göstəriciləri qeydə alındı. Azad bazar iqtisadiyyatına

uğurlu keçid sayəsində ölkədə orta və kiçik sahibkarlıq sürətlə inkişaf etməyə başladı.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu iqtisadi inkişaf strategiyası Azərbaycanın bir dövlət kimi öz ayaqları üzərində sərbəst inkişafını təmin etdi. Bu strategiyanın bu gün də uğurla davam etdirilməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadi baxımdan regionun lider dövlətinə çevrilib.

Heydər Əliyev gənclərin hamisi idi: Ulu Öndərin ölkəmiz üçün misilsiz xidmətlərindən söhbət açarkən, onun Azərbaycan gəncliyinə göstərdiyi xüsusi diqqət və qayğı barədə danışmaq olmaz. Ümummilli Liderimizin gəncliyə diqqət və qayğısı barədə detallara keçməmiş onu vurğulamaq yerinə düşər ki, hazırda ölkəmizdə həyatın bütün sahələrində xüsusi fəallıqları ilə seçilən gənclər cəmiyyətin məsul və şərəfli yükünü öz çiyinlərində daşıyırlar.

Məlum olduğu kimi, Ümummilli Lider Heydər Əliyev hələ respublikaya rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə, yəni, ötən əsrin 70-80-ci illərində də Azərbaycanda gənclərin inkişafına, öz potensialını həyata keçirməsi üçün gənclərə şərait yaradılmasına daim diqqət yetirirdi. Ümumiyyətlə, Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın inkişafını heç vaxt gənclərsiz təsəvvür etmir, gəncliyin parlaq zəkasını, qaynar və tükənməz enerjisini Vətənimizin hərtərəfli yüksəlişinə səfərbər edirdi. Həmin vaxt Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə gənclərin yüksək elm və biliklərə yiyələnməsi üçün bir neçə yeni ali məktəb, bir çox orta ixtisas məktəbləri açılmış, minlərlə azərbaycanlı gənc oğlan və qızlarımız ən müasir ixtisaslar üzrə keçmiş SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində oxumağa göndərilmişdi. Milli zabit kadrların hazırlanması üçün xüsusi hazırlıq məktəbi açılmış, ali hərbi məktəblərdə gənc soydaşlarımızın təhsil alması üçün əlverişli şərait yaradılmışdı. Əməkdə və ictimai işdə fərqlənən gənclər irəli çəkilmişdi. Təsədüfi deyil ki, bugünkü Azərbaycanın elmi potensialının böyük bir hissəsi, məhz, Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində formalaşmış və həmin insanların çiyinləri üzərində qərar tutmaqdadır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətə ikinci dəfə qayıtdıqdan sonra da gənclərə olan qayğısını davam etdirdi. 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycan Parlamentinin Sədri seçildəndən sonra ölkə gənclərinin bir qrup nümayəndəsi ilə görüşən Ümummilli Lide-

rimizin həmin görüşdəki çıxışı həm ölkə daxilindəki, həm də xaricdəki qüvvələrə təsirli bir mesaj oldu: “Biz dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsində gənc nəslin qüvvəsinə arxalanacaq, onların imkanlarından maksimum istifadə edəcəyik”.

Ulu Öndərin bu çıxışını özünün fəaliyyət istiqaməti seçən, Heydər Əliyevdən böyük inam və etimad görən Azərbaycan gəncliyi tezliklə dövlətin və Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) ətrafında sıx birləşdi. 1994-cü ildə Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Azərbaycanda Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması isə gənclərimizin dövlət quruculuğu prosesindəki iştirakına əsaslı təkan vermiş oldu. Əslində, Heydər Əliyevin bu addımı Azərbaycanda gənclər siyasətinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsinə təminat verirdi.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin gənclərə qayğısı geniş və əhatəli idi. Bu, həm gənclərin təhsil almasında, həm gənclərin qarşılaşdıqları problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində görülən işlərdə, həm də gənclərin dövlət orqanlarına iş qəbulunda özünü göstərirdi.

Beləliklə, həm yuxarıda sadalanan addımların atılması, həm də gənclərlə bağlı çoxsaylı layihələrin həyata keçirilməsi, müxtəlif fərman və sərəncamların imzalanması, qanunların qəbul edilməsi, Azərbaycan gənclərinin forumlarının keçirilməsi, Gənclər Gününün təsis edilməsi və Cənab İlham Əliyevin YAP-ın II qurultayında partiya Sədrinin birinci müavini vəzifəsinə seçilməsi gənclərimizdə böyük ruh yüksəkliyi yaratdı. Gənclər dövlətin qayğısını hiss etməklə yanaşı, quruculuq prosesində daha yaxından iştirak etməyə çalışdılar. Ulu Öndər Heydər Əliyev ideyalarına sədaqət nümayiş etdirərək dövlətçiliyin qorunmasında və dövlətin idarə edilməsində mühüm rol oynadılar. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “azərbaycançılıq”, “vətəncilik” ideyalarına əsaslanan Azərbaycan gəncləri gündən-günə daha mütəşəkkil şəkildə təşkilatlandılar.

Yəni, bu bir həqiqətdir ki, Azərbaycan gənclərinin hamisi olan Ümummilli Liderin siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri məhz gənclərlə bağlı idi. Bu siyasət gənclərin inkişafı və gənclərin potensialından cəmiyyətin inkişafı üçün istifadə edilməsində özünü göstərirdi.

Bu ənənə Ulu Öndər Heydər Əliyev siyasətinin davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında davam etdirilməkdədir.

Təsadüfi deyil ki, hələ 2003-cü ildə keçirilmiş prezident seçkisi ərəfəsində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev xalqa müraciətində, məhz Azərbaycanın Prezident İlham Əliyevə etibar olunmasını məsləhət bildi: "Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin firavanlığı yolunda çoxlu işlər görəcəkdir... inanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümid bəsləyirəm".

Bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın istər daxili, istərsə də xarici siyasətində əldə edilən hər bir uğur Ulu Öndər Heydər Əliyevin zəkasının təcəssümü, onun irsən qoyub getdiyi milli tərəqqi ideyalarının təzahürüdür. Onun 2003-cü ildə prezidentlik fəaliyyətinə başlaması Azərbaycanın tərəqqi və inkişaf yolu ilə irəliləməsində yeni mərhələ olmuşdur. Həmin il müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkədə sabit siyasi sistemin, çoxukladlı iqtisadi strukturun intensiv formalaşması ili oldu. Məhz o vaxtdan başlayaraq respublikada demokratikləşmə prosesləri genişlənmiş, ölkəmizin dünyaya transformasiya proseslərinə inteqrasiyası daha intensiv xarakter kəsb etmiş, milli iqtisadiyyatın daha da inkişafı üçün mühüm sosial-siyasi baza yaranmışdır. Heydər Əliyevin siyasət məktəbinin layiqli yetirməsi olan İlham Əliyevin böyük siyasətdə atdığı inamlı addımlar sayəsində Azərbaycanda təkcə sosial-iqtisadi sistemdə deyil, həm də siyasi və ictimai təsisatlarda əsaslı yeniləşmələr olmuş, səmərəli intensiv islahatlar aparılmışdır. 15 oktyabr 2008-ci ildə Azərbaycanda keçirilən Prezident seçkilərinə xalqın, milli elitanın və beynəlxalq müşahidəçilərin verdiyi yüksək qiymət deyilənləri bir daha sübut etdi. Prezident İlham Əliyev demişdir: "Bizim təcrübəmiz onu göstərir ki, Azərbaycanın seçdiyi yol düzgün yoldur. İqtisadi, siyasi və sosial islahatların paralel şəkildə aparılması Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etdirir, ölkəmiz üçün çox lazım olan sabitliyi möhkəmləndirir, ictimai-siyasi vəziyyətə müsbət təsir göstərir. Ona görə də siyasi və iqtisadi islahatların davam etdirilməsi zamanın tələbidir. Əgər biz doğrudan da müasir, güclü ölkə yaratmaq istəyiriksə bunu etməliyik. Bu işdə dövlətin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Biz buna birlikdə nail olmalıyıq".

Ulu Öndərin xalqımızın, cəmiyyətimizin milli inkişafına yönəlmiş müstəqillik konsepsiyasını yaradıcılıqla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin milli inkişaf konsepsiyasının başlıca qayəsi ölkədə demokratik transformasiya proseslərini ən yaxın müddətdə başa çatdırmaq, vətəndaş cəmiyyəti strukturlarının və təsisatlarının formalaşmasına başlamaq söyləri ilə həyata keçirilən "sabitlikdən inkişafa doğru" ideyasıdır. Ölkə Prezidentinin əzmkar fəaliyyətini qeyd edərkən Ulu Öndərin bu müdrik sözləri yada düşür: "Sizi əmin edirəm ki, Azərbaycan xalqı indiyə qədər olduğu kimi, bundan sonra da Azərbaycanın dövlətçiliyinin, müstəqilliyinin, Azərbaycan xalqının milli azadlığının keşiyində duracaq və bu müstəqilliyi cəsəratlə qoruyub saxlayacaqdır".

Heç kəsə sirr deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi həm siyasi, həm də hərbi arenada Azərbaycanın şanlı qələbəsi ilə yekunlaşdı. Bu isə o deməkdir ki, haqq savaşımızda əldə etdiyimiz qələbəni Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin yüksək sərkərdəlik bacarığına və rəşadətli Azərbaycan Ordusunun şücaətinə borcluyuq.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin də ən böyük arzusu məhz bu idi: Ermənistan tərəfindən zəbt edilmiş ərazilərimiz işğaldan azad olunsun, torpaqlarımız abad yaşayış məskənlərinə çevrilsin, qaçqın və məcburi köçkünlər öz yurdlarına qayıtsınlar.

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev xalqa müraciətində belə bir fikir söyləmişdir: "Xöşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim".

Bir sözlə, məhz Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin görmək istədiyi Azərbaycan bu günün reallığına çevrilib və ölkəmiz Heydər Əliyev siyasi kursu ilə inamla addımlayır.

Mənalı həyatını öz xalqına bəxş etmiş Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi və dövlət xadimi kimi zəngin fəaliyyəti Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz buraxaraq, əsl dövlət idarəçiliyi məktəbinə çevrilib. Azərbaycan xalqının hələ neçə-neçə nəsli bu böyük məktəbdən, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsindən ölkəmizin inkişafı, xalqımızın rifahı naminə faydalanacaq. Heydər Əliyevin irsi gələcək nəsillər üçün zəngin xəzinə olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. H.Ə. Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1998.
2. H.Ə. Əliyev. Müstəqillik yollarında. Bakı, 1997.
3. Xalqın böyük xilaskarı. Bakı, 2001.
4. Dövlətçilik naminə. Bakı, 2001.
5. H.Ə. Əliyev. Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı, 1994.
6. H.Ə. Əliyev. Dünyanın gözü ilə. Bakı, 2003.

X Ü L A S Ə

Ömrünü xalqının azadlıq mübarizəsinə həsr etmiş tarixi şəxsiyyətlər onun tarixində iz qoyublar. Məhz onların fəaliyyəti nəticəsində müstəqillik əldə olundu və dövlət dünya arenasında layiqli yer tuta bildi. Qloballaşma şəraitində milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması və inteqrasiya prosesində zənginləşdirilməsi yalnız Ulu Öndərin fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Bu mənada Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz qoymuş Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir. Müstəqil Azərbaycanın quruculuğu Heydər Əliyevin əsas məqsədi və həyatının mənası idi.

Хаджар Гурбанова
Главный консультант
отдела Международного права и международного сотрудни-
чества
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской
Республики

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И
НЕЗАВИСИМЫЙ АЗЕРБАЙДЖАН

Р Е З Ю М Е

Исторические деятели, посвятившие свою жизнь освободительной борьбе своего народа, оставили след в его истории. Именно в результате их деятельности была достигнута независимость, и государство смогло занять достойное место на мировой арене. В условиях глобализации сохранение национальных

духовных ценностей и их обогащение в процессе интеграции возможно только в результате деятельности великого лидера. В этом смысле роль Гейдара Алиева, оставившего глубокий след в истории азербайджанского народа, незаменима. Строительство независимого Азербайджана было главной целью и смыслом жизни Гейдара Алиева.

Hajar Gurbanova
Chief Adviser of the Department of International Law and
International Cooperation of the Secretariat of the
Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AND INDEPENDENT AZERBAIJAN

S U M M A R Y

The historical figures who dedicated their lives to the liberation struggle of their people made a mark in its history. It was as a result of their activities that independence had been achieved and the state could take a worthy place on the world arena. In the context of globalization, preserving national moral values and enriching them in the process of integration is possible only as a result of the activities of the Great Leader. In this sense, it is impossible to overestimate the role of Heydar Aliyev, who left the deepest mark in the history of the Azerbaijani people. The building of the independent Azerbaijan was the main purpose and meaning of life of Heydar Aliyev.

Firuzə TARVERDIYEVA

Senior Adviser of the Department of International Law and International
Cooperation of the Secretariat of the Constitutional
Court of the Republic of Azerbaijan

**ADVANCED DEMOCRATIC IDEAS OF THE NATIONAL
LEADER HEYDAR ALIYEV IN THE FIRST CONSTITU-
TION OF INDEPENDENT AZERBAIJAN**

Keywords: *National Leader Heydar Aliyev, President Ilham Aliyev of the Republic of Azerbaijan, Constitution, right to life, abolition of death penalty, ECHR Protocol No 13.*

Açar sözlər: *Ümummilli lider Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Konstitusiya, yaşamaq hüququ, ölüm cəzasının ləğvi, AİHK-ın 13 sayılı Protokol.*

Ключевые слова: *Общационациональный Лидер Гейдар Алиев, Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, Конституция, право на жизнь, отмена смертной казни, Протокол № 13 ЕКПЧ.*

“This Constitution will determine the steady progress and development of the Republic of Azerbaijan, the people of Azerbaijan through democracy and legal democratic State building for many years and decades”.

National Leader Heydar Alirza oglu Aliyev

The year of 2023. The modern and independent Republic of Azerbaijan is 32 years old. From the point of world history this is a very short period of time. Nevertheless, during these years we have demonstrated to the world and future generations the true magnifi-

cent result of the establishment of the independent Azerbaijan. That is why we are in the Great Era.

We continue to move forward, look ahead to the future. Our young country is full of strength, it is on the rise.

The era of independence is a brave ascent of the nation along dangerous mountain paths hanging over an abyss, to heights that previously seemed unattainable. We have conquered them.

Azerbaijani identity and Azerbaijani patriotism, the equality of citizens before the law, regardless of ethnicity, religion, language, origin or race – these are the foundations of our modern society.

The people of Azerbaijan, using favourable historical conditions and political, economic, cultural and intellectual potential, at the end of the 20th century realized their dream of independence. A brief history of the period of independence confirms the following thought of the National Leader Heydar Aliyev: "no matter how difficult it may be to gain independence, its preservation, ensuring stability and eternity is even more difficult."

An analysis of the history of the independent statehood of Azerbaijan shows that such a difficult, complex and honourable mission as building a state could be led by a strong-willed person with a broad and global view of life, enjoying the support of the people and becoming their National Leader. In the late 1990s, the only leader who could claim this role in Azerbaijan and who was able to cope with this work was Heydar Aliyev.

The ideas and thoughts of Heydar Aliyev, his policy laid the scientific and theoretical foundations for the transition from the socialist socio-economic system to a new society in the conditions of Azerbaijan. For young Republic of Azerbaijan, freed from the imperial and socialist system and embarked on the path of independence, but faced with divergent, intersecting interests of regional and world forces, looking for its place in the globalizing world, striving to protect its interests, Heydar Aliyev's doctrine of statehood was a real strategy of activity. The practical activity and ideological and political views of Heydar Aliyev played a huge role in the return of the Azerbaijani people – which for many years was deprived of statehood and national and spiritual roots, who's national and state interests were trampled – to their origins, to their self-affirmation.

History entrusted the National Leader Heydar Aliyev with two landmark missions – salvation and creation. A wise, resolute political leader and an inimitable statesman, he masterfully accomplished both missions.

Vitality, sustainable character, successful results of the reform strategy of the National Leader Heydar Aliyev allow us to call him an outstanding reformer and strategist. That is, the main thing is by no means initiatives, laws and legislative acts, but the ability to foresee and calculate the result of each reform. The phenomenal personality Heydar Aliyev, while recommending not to rush at the initial stage, said: “We are implementing reforms not in one day, not in one month, maybe not in one year, but gradually.”

The draft Constitution prepared by the Constitutional Commission under the leadership of the National Leader was submitted to a popular vote. The referendum was attended by 86 percent of voters, of which 91.9 percent voted for the adoption of Constitution.

Twenty-eight years ago, on 12 November 1995, the people of Azerbaijan, continuing the traditions of their centuries-old statehood, adopted the Constitution, the first in the period of independence of our country, through a popular vote – a referendum.

The foundation of the legal philosophy of Constitution, prepared under the direct supervision and thanks to the hard work of the National Leader, the basis of all its norms and provisions are precisely the formula of a democratic, social State governed by the Rule of Law and ensuring human rights and freedoms.

Quote: “This is the Constitution of our independent Azerbaijan, and I believe that, although it reflects many provisions from world experience, this Constitution is not like any other Constitution. This is our Constitution, the Constitution of Azerbaijan, and I consider this a very important historical achievement. I am glad and happy that I have the opportunity to contribute to the creation of this Constitution. I hope that this Constitution will be long-term and will determine the steady progress and development of the Republic of Azerbaijan, the people of Azerbaijan through democracy and legal democratic State building for many years and decades.”

The Constitution of the Republic of Azerbaijan, imperceptibly for many, changed the worldview of the nation – if the previous

socialist fundamental laws addressed a class-political approach, according to which the main social groups were divided into the main worker-peasant class and the strata serving it, with the return to power of Heydar Aliyev, the social factor has become a statement of reality, but not the subject of law-making.

The reason for this is the constructive concept of “citizen”, encompassing the rights, freedoms, duties and public relations. We do not deny the socio-political factors in the formation of Constitution, but we do not absolutize them either, since the authors brought to the fore the regulatory role of a positive document that fixed the State organization and the foundations of the status of the individual, ordering public relations and contributing to them moving forward. And here it would be appropriate to quote President Ilham Aliyev: “Based on universal values, the Constitution of the Republic of Azerbaijan still has great legal, political and ideological potential and serves for the well-being of the entire Azerbaijani people”.

After the adoption of Constitution, large-scale legislative and judicial reforms were carried out in our country, a new legislative base was formed, measures were taken to improve the judiciary in accordance with modern requirements, and strengthen the independence of judges. It is worth pointing out that in modern civilized societies a strong and independent judiciary acts as one of the important conditions for people’s trust in the state, building civil society and even economic development.

The consolidation of human rights and fundamental freedoms in one third of the Articles of the Constitution has become one of the features of the Basic Law and reflected one of the main progressive democratic ideas of National Leader. Among human rights and fundamental freedoms, the right to life has taken the leading position.

The right to life, which is an inalienable human right, is enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, as well as in the universal and regional instruments for the protection of human rights, which Azerbaijan is a party to.

Life is the greatest value and blessing given to a human being by nature. “Everyone has the right to life” is stated in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, and this is the rule for all countries of the world. Philosophers thought about the value of human life, they

said that a person should have the right to manage his life. But the thought remains unshakable for common man – no one has the right to deprive a person of life. Deprivation of life – murder – is an immoral and illegal act, condemned by society and punished by the state. The death penalty is the deprivation of life as a punishment legalized by the state and entered into force by a court verdict, in its essence – the legalized murder. The death penalty is a type of criminal punishment, the purpose of which is the deliberate deprivation of a person's life by the State. The negative aspects of the death penalty are indicated by the international community: it excludes the possibility of rehabilitation and reconciliation; provokes the solution of complex problems of mankind in primitive ways instead of contributing to the understanding of their causes and the search for constructive approaches; prolongs the suffering of the relatives of the murdered person and inflicts the same suffering on the relatives of the person convicted of murder; requires resources and energy that should be devoted to combating violent crime and helping those affected by it; is a sign of a culture of violence, not a way to get away from it; it is offensive to human dignity.

Article 27 of the Constitution, while establishing everyone's right to life, defines cases that exclude the inviolability of the right to life, particularly killing of enemy soldiers during armed attacks against the State, execution of capital punishment on the basis of a court judgement that has entered into legal force, and other cases provided for by legislation.

Along with this, the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan on the Regulation of the Exercise of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan, dated 24 December 2002, also excludes cases of death resulting from the lawful conduct of war from the rule of unconditional provision of the right to life. Among the regional instruments, which the Republic of Azerbaijan is a party to, and in which the protection of the right to life and the positive obligations of the parties to ensure it are enshrined, one can single out the European Convention on Human Rights. Its second article establishes that “deprivation of life shall not be regarded as a violation ... when it results from an absolutely necessary use of force: (a) to protect any person from unlawful violence; (b) to effect

a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained; (c) to put down, in accordance with the law, a riot or insurrection.”

The development of the provisions of this Article of the Convention is reflected in numerous judgments of the European Court of Human Rights, including those concerning the Republic of Azerbaijan.

Considering that, according to Article 148 (II) of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, international treaties to which the Republic of Azerbaijan is a party are an integral part of the legislative system of the Republic of Azerbaijan, as well as the adoption of judgements and decisions of the European Court of Human Rights as an interpretation of the provisions of the Convention, the conclusions reflected in such decisions, have a direct impact on the legislation and practice in the Republic of Azerbaijan.

In Azerbaijan, the death penalty has been used for a long time. An analysis of the last period shows that in 1988 the death sentence was carried out against 5 persons sentenced to death, in 1989 – 6 persons, in 1990 – 3 persons. While no executions were carried out for the next three years, in February 1993 death sentences were hastily carried out against 8 persons.

National Leader Heydar Aliyev, in his historic address to the Milli Majlis (Parliament) of the Republic of Azerbaijan on 3 February 1998, stressed that human life is the highest value, the right to life is a natural and inalienable right of every person, and the use of the death penalty is contrary to human dignity and the idea of human rights in general, assessed the use of the death penalty as an inhuman and cruel measure against human dignity and the idea of human rights in general, declared his confidence that the abolition of this type of punishment, along with its historical significance, would also be a decisive step for the humanization of the criminal law policy and an important stage of reforms in the legal system.

Along with the adoption of important acts of national legislation on the abolition of the death penalty, Heydar Aliyev initiated the accession of our country to the Second Optional Protocol of the International Covenant on Civil and Political Rights, as well as to Protocol No. 6 of the European Convention on Human Rights, which are the main international documents in this area.

Despite the fact that these international documents, adopted in the 1980s, provided for the abolition of the death penalty, the possibility of applying this type of punishment for war crimes committed during the war years remained. However, the evolution of the formation of international human rights law continued towards the abolition of the death penalty in all cases, as a result of which Protocol No. 13 of the European Convention on Human Rights was adopted.

It should be emphasized that, while adhering to the humane policy outlined by National Leader, our country has never sought to use the possibility of applying the death penalty, and our national legislation did not provide for the death penalty for any crime. On the contrary, targeted and consistent measures are constantly being taken to further liberalize the criminal law policy.

On 10 February 1998, the death penalty was abolished in Azerbaijan. It was a very bold move based on the principles of respect for human rights. The abolition of the death penalty was due to the philosophical and legal views of Heydar Aliyev, his position, based on deep scientific analysis, world practice and reality. “After a comprehensive analysis of the criminal law policy, being committed to such lofty ideas as justice, freedom, humanism and philanthropy, I came to the conclusion that the death penalty was abolished in our country and made this historic statement,” National Leader emphasized.

In the fight against the death penalty, Heydar Aliyev consistently went against the powerful strong stream. According to public opinion polls, in the 1990s, about 80% of the population supported the death penalty: both parliamentarians and some human rights activists supported it. At the initiative of Heydar Aliyev, already in 1993, two articles of the Criminal Code were completely abolished and the death penalty was excluded from two more. In 1994, the death penalty for women was abolished. The 1995 Constitution noted the prospect of the complete abolition of the death penalty and its exclusivity. In 1996, three articles were excluded from the Criminal Code, the death penalty was excluded from another 18, and a decision was made not to apply it to men aged 65 years and older. Thus, by the beginning of 1998, only 12 articles of the Criminal Code provided for the death penalty.

Amnesty acts, adopted at the initiative of the President Ilham Aliyev, were applied to more than 57 thousand people, and the amnesty orders signed by him covered about 5,900 people. At the same time, as a result of the conceptual changes introduced into the criminal legislation, many acts were decriminalized, the use of alternative punishments and measures of procedural coercion, not related to the isolation of a person from society, was significantly expanded.

Exactly 19 years later, on 10 February 2017, President Ilham Aliyev signed the above-mentioned historic Order. Perhaps the coincidence of the day and month is a pure one. In fact, attention is attracted, first of all, by the continuity in reforms, the logical continuation of the strategic course outlined by the great leader.

This year our country marks the 25th Anniversary of the abolition of the death penalty.

Today, the worthy successor of National Leader, President Ilham Aliyev, taking office as President in 2003, said: “I will be the President of every Azerbaijani”. And over the past 20 years, he has won the sympathy and trust of the absolute majority of society. The realities of the last 20 years have proved that there is no alternative to the path of peace, stability and progress laid by the political course of Heydar Aliyev.

Taking into account the efforts made at the international level to completely ban the death penalty, including for crimes committed during the war years or under the direct threat of war, on 3 February 2023, the President of the Republic of Azerbaijan H.E. Ilham Aliyev signed an Order on granting authority to sign Protocol No. 13 of the European Convention on Human Rights concerning the abolition of the death penalty in all circumstances. With this decision, the Head of our State once again demonstrated his will to ensure the right to life at the highest level.

On 8 March 2023, the Permanent Representative of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe, with the participation of the Secretary General of the Council of Europe, signed Protocol No. 13.

Thus, by acceding to Protocol No. 13 after the completion of the relevant internal ratification process, the Republic of Azerbaijan officially confirmed its will to completely ban the death penalty,

including for crimes committed in wartime or under the imminent threat of war, and to guarantee the right to life at the highest level.

List of cited references:

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution>

2. Əliyev H.Ə. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi, dönməz və sarsılmazdır. "Azərbaycan" qəzeti, 28 may 1997-ci il.

3. Protocol No 13, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P13_ETS187E_ENG.pdf

4. Васильев, Р. Итоги 30 лет: победа, независимость и лидерство: Азербайджан продемонстрировал исторически уникальную синергетику опыта государственного управления и его прогрессивного обновления // Бакинский рабочий. – 2021.- 23 октября. – № 194.

5. Салманов, Хюгуг. День восстановления независимости: ровно 30 лет назад Верховный Совет принял Конституционный акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики» // Каспий. – 2021.- 16 октября. – № 39.

6. Конституционный Акт Азербайджанской Республики “О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики” № 222- XII, 18 октября 1991г, <http://myazerbaijan.org/index.php?p=Azerbaijan/4>

7. Dilara Seyid-zade. Azerbaijan in the Beginning of XX century: Roads Leading to Independence, Baku 2010.

8. “Azərbaycan” (Rəsmi Dövlət Qəzeti), 11 November 1995, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin çıxış nitqi.

9. Шамхал, Ляtif. Гейдар Алиев: миссия спасения: Независимая Азербайджанская Республика является шедевром общенационального лидера // Каспий. – 2020. – 13 июня. – № 90.

10. Şəkəreliyev, Arif. Azərbaycanı müstəqillik epoxasına hazırlayan və dövlət suverenliyinin əsaslarını yaradan böyük lider // Xalq qəzeti.-2020.-6 may.-№88.

S U M M A R Y

The consolidation of human rights and fundamental freedoms in one third of the Articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan has become one of the features of the Basic Law and reflected one of the main progressive democratic ideas of the National Leader Heydar Aliyev. Among human rights and fundamental freedoms, the right to life has taken the leading position.

Firuzə TARVERDİYEVA
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi
Aparatının
Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin
böyük məsləhətçisi

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN BİRİNCİ **KONSTITUSİYASINDA** **ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN QABAQCIL** **DEMOKRATİK İDEYALARI**

X Ü L A S Ə

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının maddələrinin üçdə birində insan hüquq və əsas azadlıqlarının təsbit edilməsi Əsas Qanunun xüsusiyyətlərindən birinə çevrilmiş və Ümummilli Lider Heydər Əliyevin mütərəqqi demokratik ideyalarından birini əks etdirmişdir. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlar arasında yaşamaq hüququ lider mövqə tutmuşdur.

Фируза ТАРВЕРДИЕВА
Старший Консультант
отдела Международного права и международного сотрудни-
чества
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской
Республики

ПЕРЕДОВЫЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ИДЕИ
ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА
В ПЕРВОЙ КОНСТИТУЦИИ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕР-
БАЙДЖАНА

Р Е З Ю М Е

Закрепление в трети статей Конституции Азербайджанской Республики прав человека и основных свобод стало одной из особенностей Основного закона и отразило одну из передовых демократических идей Общенационального Лидера Гейдара Алиева. Среди прав человека и основных свобод главенствующую позицию заняло право на жизнь.

Kamran CƏFƏROV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin böyük məsləhətçisi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA DEMOKRATİK HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞU

Açar sözlər: *hüquqi dövlət, qanunun aliliyi, insan hüquqları, konstitusiya, məhkəmə-hüquq islahatları*

Ключевые слова: *правовое государство, верховенство закона, права человека, конституция, судебные и правовые реформы.*

Keywords: *legal state, rule of law, human rights, the constitution, judicial and legal reforms.*

Hüquqi dövlət ("Rextştadt") bütün fəaliyyəti qanunun aliliyinin, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasına yönələn fundamental hüquq prinsipləri əsasında yaradılan dövlətdir. Hüquqi dövlət ideyası hələ qədim zamanlardan bir çox mütəfəkkir və filosofların əsərlərinin mövzusu olmuşdur. Artıq o dövrdə bu anlayışın mahiyyətini formalaşdırmaq məqsədi ilə hüquqla hakimiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi üçün lazımi prinsip və formaların axtarışına başlanılmışdır.

Aristotel qanunun hamının üzərində hökmranlığının mütləq olmasını qeyd edirdi. Dövləti özünün mahiyyətinə görə hüquqi birlik hesab edən Siseronun fikrincə, dövlət xalq işi olub "hüquq və mənafə ümumiliyi məsələsində çoxlu adamlar arasında razılıq əsasında yaranan birlikdir". Hüquqi dövlət nəzəriyyəsinin banisi İmmanuel Kantın fəlsəfi təlimi hüquqi fikrin sonrakı inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Hüquqi dövlətdə konstitusiya idarəçiliyi rejimi fəaliyyət göstərir, inkişaf etmiş və ziddiyyətli olmayan hüquq sistemi və səmərəli məhkəmə hakimiyyəti mövcuddur, o, hakimiyyətin bölünməsi ilə səciyyələnir, siyasət və hakimiyyət inkişaf etmiş nəzarətə malikdir. Hüquqi dövlətin əsasını

hakimiyyətin, vətəndaşın, cəmiyyətin qanun qarşısında hüquqi bərabərliyi təşkil edir.

Bir sözlə, hüquqi dövlət dedikdə “hüququn hər şeydən üstün olduğu dövlət”, “hüquqa əsaslanan dövlət” nəzərdə tutulur, bu dövlətdə hüquq dövlətdən əsasdır, dövlət hüquqa tabedir.

Müxtəlif ölkələrdə hüquqi dövlətin təşkilinin təcrübəsi qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması üsullarının müxtəlifliyinə dəlalət edir. Azərbaycanın hüquqi dövlət quruculuğuna totalitar rejimin on illərlə hökm sürməsi nəticəsində yaranmış olduqca əlverişsiz şəraitdə başlaması ölkəmizin keçdiyi bu yolun özünəməxsusluğuna əsaslı təsir göstərmişdir.

1991-ci ilin oktyabrında dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanda hüquq sistemi və qanunlar SSRİ-dən miras qaldığı üçün hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat vermirdi. Cəmiyyətin gələcək inkişafı üçün hüquq sahəsində islahatların həyata keçirilməsi, tamamilə yeni mütərəqqi və demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq və məhkəmə sisteminin, qanunvericilik bazasının formalaşdırılması labüd idi.

Bu məqsədlə demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçən Azərbaycan bu yolda ilk addımlarını ağır nəticələrə səbəb olmuş Ermənistanın ərazilərimizə hərbi təcavüzü və torpaqlarımızın işğalı, eləcə də sosial-siyasi konfrontasiya və cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən dərin böhran şəraitində atmalı olmuşdur.

Bu prosesin başlanması üçün, ilk növbədə, ölkədə ictimai-siyasi sabitlik, qanunçuluq bərqərar olunmalı idi. Məhz belə ağır şəraitdə xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdan Ümummilli Lider Heydər Əliyev qısa müddət ərzində Azərbaycanda sabitliyi təmin etməyə nail olur və ölkəmiz qarşısında duran taleyüklü dövlət quruculuğu məsələlərini həyata keçirməyə başlayır.

2023-cü ildə anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə dahi Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə dərin ehtiramın ifadəsi olaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2022-ci il 29 sentyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında” Sərəncamında qeyd olunduğu kimi, “...Heydər Əliyev doğma Vətənin xilasını naminə misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirmiş, ölkəmizi ictimai-siyasi pərakəndəliyin və anarxiyanın məngənə-

sindən qurtarmış, bütün sahələrdə müşahidə olunan dərin tənəzzülün qarşısını almış, yenidən qurduğu və hər cür qəsdlərdən qoruduğu dövlətin dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir”.

Danılmaz həqiqətdir ki, xalqımız tarix boyu arzuladığı milli dövlətçilik amallarını məhz Ulu Öndər Heydər Əliyev epoxasında gerçəkləşdirərək müstəqil demokratik hüquqi dövlət qura bilmişdir.

Böyük dövlətçilik təcrübəsinə malik, SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbərliyində təmsil olunmaqla fitri istedadı, siyasi fəhmi və nüfuzu ilə fərqlənən Heydər Əliyev sovetlər birliyindən miras qalmış rejimin hüquqi dövlət konsepsiyasına xidmət edə bilməyəcəyini hamıdan yaxşı dərk edirdi.

Təsadüfi deyil ki, 1993-cü ildə Ulu Öndər qarşıya qoyduğu vəzifələri bəyan edərək demişdir: “Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan ... öz tarixi, milli ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir”.

Bu məqsədə nail olmaq üçün elmə əsaslanan, azad cəmiyyətin formalaşmasına, qanunun aliliyinə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verən yeni konsepsiya işlənib hazırlanmalı idi və Heydər Əliyev bu konsepsiyaya uyğun hüquqi dövlətin Azərbaycan modelini yaratdı.

1995-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə rəhbərliyi və müəllifliyi ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Milli Konstitusiyası qəbul olundu. Dünyada nadir konstitusiyalardan olan ölkəmizin Əsas Qanununda demokratik hüquqi dövlətin qurulması məqsəd kimi bəyan edilmiş, onun konsepsiyası müəyyən olunmuşdur. Hüquqi dövlətin 3 əsas komponenti olan qanunun aliliyi, hakimiyyətlərin bölgüsü və qarşılıqlı əlaqəsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları Konstitusiyada təsbit olunmuş və təsdiqini tapmışdır.

İmmanuel Kantın "xalqın aliliyi onun iradəsini ifadə edən Konstitusiyanın aliliyi vasitəsilə dövlətin bütün vətəndaşlarının azadlığını, bərabərliyini və müstəqilliyini şərtləndirir" məşhur tezisi Azərbaycan Konstitusiyasının əsasını təşkil edir. Konstitusiyada ilk dəfə olaraq fransız siyasi mütəfəkkiri Monteskyönün irəli sürdüyü və demokratik hüquqi dövlətlərin inkişafında böyük rol oynamış hakimiyyət bölgüsü prinsipi təsbit olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, insanın və onun hüquq və azadlıqlarının ali dəyər olması, hakimiyyətlərin bölgüsü, Konstitusiyanın birbaşa qüvvəsi və hüquq mənbələrinin konstitusion hüquqi xarakteri barədə müddəaları hüquqi dövlət quruculuğunun əsaslarının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Konstitusiya normalarında vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasının əsasları, mülkiyyətin xüsusi, dövlət, bələdiyyə formalarının bərabər şəkildə mühafizəsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığı, iqtisadi münasibətlərdə rəqabətin dəstəklənməsi və s. öz əksini tapmışdır.

Növbəti konstitusiya islahatları (2002, 2009 və 2016-cı illərdə) demokratik institutların möhkəmləndirilməsi, hüquq sisteminin beynəlxalq hüquq, o cümlədən insan hüquqları sahəsində standartlara uyğunlaşdırılması, genişmiqyaslı məhkəmə-hüquq islahatları, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, siyasi sistemin və idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi tədbirləri ilə ilə müşahidə olunmuşdur.

Bu gün dünyada üç əsas əlamətə əsaslanaraq özünü hüquqi dövlət kimi təqdim edən bir çox ölkələr var. Lakin hüquqi dövlət haqqında o zaman danışmaq olar ki, demokratik ənənələr, insan hüquqlarına hörmət, bu hüquqların ədalət mühakiməsi institutları vasitəsilə müdafiəsi kimi hüquqi dövlət dominantları real təmin olunsun.

Ənənəvi hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasına uyğun olaraq Konstitusiya müəyyən edir ki, icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur, qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Parlamenti – Milli Məclisi, məhkəmə hakimiyyətini isə müstəqil məhkəmələr həyata keçirirlər.

Konstitusiya quruculuğunda qanunvericilik sisteminə aid müddələrin Konstitusiyaya bilavasitə daxil edilməsi nadir bir haldır. Yalnız bu cür normaların Konstitusiyaya daxil olması ilə qanunvericilik sisteminin stabilliyi və şəffaflığı təmin edilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə Konstitusiya-dan başqa referendumla qəbul edilmiş aktlar, qanunlar, fərmanlar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları daxildir.

Respublikamızda qanunun aliliyi prinsipinin möhkəmləndirilməsi, hüquq islahatlarının aparılması sahəsində qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1996-cı il 21 fevral

tarixli Sərəncamı ilə Hüquqi İslahat Komissiyası yaradılmış və Ümummilli Lider həmin komissiyaya bilavasitə rəhbərliyi öz üzərinə götürmüşdür.

Hüquq islahatlarının əsas elementləri qanunların və normativ aktların hazırlanması, məhkəmə və bütövlükdə hüquq-mühafizə sisteminin islahatı, qanunların əhali arasında təbliği və öyrənilməsi kimi mühüm tədbirlərdən ibarətdir.

Bununla bağlı Heydər Əliyev 1996-cı il 8 iyun tarixli Sərəncamla Hüquqi İslahat Komissiyasına beynəlxalq standartlara uyğun "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında", "Məhkəmələr və hakimlər haqqında", "Polis haqqında", "Prokurorluq haqqında", "Bələdiyyələr haqqında" və digər qanun layihələrinin hazırlanmasını tapşırırmışdı.

Qısa müddətdə hüququn, demək olar ki, bütün sahələrini nizama salan yüzlərlə yeni qanun, habelə məcəllələrin qəbul edilməsi dövlət orqanlarının, o cümlədən məhkəmələrin, ədliyyə və hüquq-mühafizə orqanlarının statusunu və fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etməklə hüquqi dövlətin demokratik cəmiyyətdə zəruri olan qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Tarixin heç bir dövründə cəmiyyət iti sürətlə dəyişikliklərə uğramamış, insan faktoru, insan hüquq və azadlıqları dövrün aktual, birinci dərəcəli vacib məsələsinə çevrilməmişdir.

Dünyada çox az ölkə tapılar ki, belə qısa müddətdə hüquq islahatları sahəsində bu cür nailiyyətlər əldə etmiş olsun. Avropa ölkələrinin bu sahədəki fəaliyyətinə nəzər yetirsək görərik ki, İtaliyanın yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi onilliklər ərzində onun bir neçə layihəsi hazırlanaraq qəbul edilmiş, Qərbi Avropa ölkələrinin mülki məcəllələrindən ən yenisi sayılan Hollandiyanın Mülki Məcəlləsinin hazırlanmasına 40 ildən çox vaxt sərf edilmiş, Fransa Cinayət Məcəlləsi üzərində işi 20 ilə, İsveç 30 ilə başa çatdırmışdır.

Lakin Azərbaycanın Cinayət, Mülki, Cinayət-Prosessual və Mülki-Prosessual məcəllələri inkişaf etmiş həmin Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, iki-üç il müddətində hazırlanıb qəbul olunmuşdur.

Demokratik hüquqi dövlətin əsas atributlarından biri insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı təmin olunmasıdır. Ölkə Konstitusiyasında dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edilmiş insan hüquqlarının qorunması sahəsində mühüm addımlar atılmışdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarına böyük əhəmiyyət verən Ulu Öndər Heydər Əliyevin imzaladığı "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" 1998-ci il 22 fevral tarixli Fərmanda bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin istiqaməti və konsepsiyası səhih müəyyən edilmiş, insan hüquqları məsələsi ümumdövlət səviyyəsinə qaldırılmışdır. Bu sahədə ilk fundamental sənəd olan Dövlət Proqramının fəlsəfəsi də sonralar qəbul olunan milli fəaliyyət planları ilə inkişaf etdirilmişdir.

Bu sahədə atılan ən mühüm addımlardan biri ölüm cəzasının ləğvi olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyevin humanist siyasətinin təzahürü olaraq 1993-cü ildə bu cəzanın icrasına veto qoyulmuş, 1998-ci ildə isə tamamilə ləğv edilmişdir. Bununla Azərbaycan Şərqdə ölüm hökmü cəzasını ləğv edən ilk ölkə kimi tarixə düşmüşdür.

Heydər Əliyevin bu tarixi addımı fəlsəfi, hüquqi düşüncələrə, dərin elmi təhlilə, dünya təcrübəsinə və reallığa əsaslanaraq şəxsiyyətə və insan hüquqlarına nə dərəcədə böyük hörmət və əhəmiyyət verdiyini təsdiqləyir. Ölüm cəzasının ləğvi Azərbaycanın demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunda olduğunu bir daha sübut etmişdir.

Humanist siyasətin nəticəsi olaraq çoxdan unudulmuş əfv və amnistiya institutları da bərpa olunaraq cinayət törətmiş şəxslərin bağışlanması müsbət ənənəyə çevrilmişdir.

2001-ci ildə Konstitusiyaya Qanunu əsasında yaradılmış Ombudsman institutu da insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində vacib rol oynayır. Ombudsman vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpası, onların pozulması hallarının qarşısının alınması ilə məşğul olur, ümumilikdə hüquqların təmin edilməsi vəziyyətini öyrənir, hüquqi maarifləndirmə və elmi-analitik işi həyata keçirir, hər il Milli Məclisdə çıxış edərək öz fəaliyyəti haqqında ictimaiyyət üçün hesabat təqdim edir, bu hüquqları pozan şəxsləri ifşa edir, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində təklif və tövsiyələrini verir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ədalət mühakiməsi olmadan hüquqi dövlət, insan hüquqları və demokratiya ola bilməz. Məşhur fransız mütəfəkkiri Pol-Anri Qolbaxın dediyi kimi, "ədalət mühakiməsi bütün ictimai məziyyətlərin əsasıdır".

Ədalət mühakiməsinin müstəqil və qərəzsiz məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi ideyası əsrlərdir ki, ədalətli cəmiyyətin əsas təməl daşlarından biridir.

Çoxəsrlük dövlətçilik tarixi olan Azərbaycanda hələ qədim dövrlərdə yaranmış dövlətlərdə məhkəmələrin fəaliyyətində müstəqillik, tərəflərin bərabərliyi və çəkişmə kimi mühüm prinsiplərin elementləri, xüsusilə də çoxpilləlilik institutu mövcud olmuşdur. Orta əsrlərdə «Qazan xan islahatları» kimi tanınan hüquq islahatı zamanı məhkəmələrin müstəqilliyinə, ədalətliliyinə və kənar müdaxilədən qorunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə də hüquq sisteminin formalaşması, mütərəqqi məhkəmə islahatının aparılması üçün önəmli addımlar atılmışdır.

Ölkəmizin SSRİ-nin tərkibinə daxil olduğu 70 illik dövrdə isə ədalətli mühakimə və müstəqil məhkəmə sadəcə olaraq mümkünsüz idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyəti sistemində qanunvericilik və icra hakimiyyəti tərəfindən hüquq normalarının, ilk növbədə konstitusion normaların pozulmasının qarşısını alaraq dövlətlə vətəndaş arasında hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində tarazlayıcı rol oynayır.

Bu mənada demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesində Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin bərqərar edilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. 1995-ci ildə Konstitusiyamızın qəbulu ilə ölkəmizdə məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolunun bütün atributlarını, o cümlədən hüquqi dövlətin prinsip və vəzifələrinə uyğun olaraq qanunverici və icra hakimiyyəti ilə eyni statusu əldə etmişdir.

Əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyinin təmin edilməsinə yönəldilmiş "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Qanunun qəbul edilməsi və Konstitusiya Məhkəməsinin təşkil olunması hüquqi dövlət qurmaq amalı ilə yaşayan Azərbaycan Respublikasının tarixində mühüm hadisə olmuşdur.

Konstitusion müddəaların şərtsiz icrasının müdafiəsində duran, normativ hüquqi aktların, dövlət hakimiyyət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərinin Konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirən Konstitusiya Məhkəməsi hüquqi dövlət üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanda Konstitusiyaya Məhkəməsi məhz belə səlahiyyətlərə malikdir. Onun həyata keçirdiyi nəzarət sahələrinə həmçinin, səlahiyyətlərlə bağlı mübahisələr, vətəndaşların şikayətləri və məhkəmələrin sorğusu əsasında vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qanunların Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması, Konstitusiyasının şərhı və s. məsələlər daxildir.

Konstitusiyada həmçinin, məhkəmənin siyasətsizləşdirilməsi və "departizasiyası" ideyası öz əksini tapmışdır. Əsas Qanunda bəyan edilmiş məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" 1997-ci il Qanununda inkişaf etdirilərək öz real təminatını tapmış və məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil fəaliyyət göstərməsinə hüquqi zəmin yaratmışdır.

Qanun yeni məhkəmə sistemini, onun təşkilati əsaslarını müəyyən edərək, məhkəmələrin və hakimlərin müstəqilliyinin təmin edilməsinə, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminatın verilməsinə, məhkəmələrin fəaliyyətinin və hakimlərin statusunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına yönəlmiş, köhnə hüquq sistemindən miras qalmış korporativ münasibətləri aradan qaldırmışdır.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, sovet məhkəmə sistemi ikipilləli olmaqla, əlavə olaraq işlərə məhkəmədə nəzarət qaydasında baxılmasını da nəzərdə tuturdu. Ali Məhkəmə həm birinci instansiya, həm də kassasiya instansiyası məhkəməsi funksiyalarını həyata keçirməklə yanaşı, həm də qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarına nəzarət qaydasında yenidən baxmaq hüququna malik idi.

Dahi Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış köklü məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində keçmiş sovet məhkəmə sistemi ləğv edilərək 2000-ci ildən yeni, üçpilləli müstəqil məhkəmə sistemi fəaliyyətə başlamışdır.

Yeni məhkəmə quruluşu işlərə birinci instansiya məhkəmələrində baxılmasına, onların hüquqa və fakta görə apelyasiya qaydasında yenidən baxılmasına, daha sonra isə məhkəmə qərarlarına hüquqa görə kassasiya qaydasında yoxlanılmasına imkan verir. Bu isə, öz növbəsində birinci instansiya məhkəməsinin buraxdığı səhvlərin yuxarı məhkəmə instansiyalarında aradan qaldırılmasına, işlərin mahiyyətə və prosesual baxımdan düzgün və obyektiv həll edilməsinə, süründürməçiliyin aradan qaldırılmasına zəmin yaradır.

Məhkəmə qərarlarının qanuniliyi üzərində prokuror nəzarətinin aradan qaldırılması, prokurorun məhkəmədə yalnız tərəf kimi iştirak etməsi, ittiham tərəfi ilə müdafiə tərəfi arasındakı tarazlığın bərpa edilməsi və onların məhkəmə prosesində bərabər hüquqlara malik olması, məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, məhkəmə icraatında qeyri-prosessual münasibətlərə yol verilməməsi və bu kimi yeniliklər məhkəmə hakimiyyətinin yüksək statusa malik olmaqla onun müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, fəaliyyətinin toxunulmazlığına xidmət etmişdir.

Ölkədə demokratikləşmənin dərinləşməsi, hüquqi dövlətin formalaşması, qanunun aliliyi, insan hüquqlarının qorunması prinsiplərinin gerçəkləşməsi hər bir demokratik cəmiyyətə xas olan yerli özünüidarətmənin formalaşmasına da imkan yaratmışdır.

Azərbaycan üçün gənc olan bu institutun yaradılmasına Konstitusiyada bələdiyyələrin təşkili və fəaliyyətinin əsas prinsiplərinin təsbit olunması ilə başlanılmış, bu sahədə zəruri normativ hüquqi baza yaradılaraq 1999-cu ildə Azərbaycanın tarixində demokratik əsaslarla ilk bələdiyyə seçkiləri keçirilmişdir.

Bələdiyyələrin təşəkkül tapması fəal qanunyaradıcı fəaliyyət ilə müşayiət olunmuş, "Yerli özünüidarə haqqında" Avropa Xartiyası ratifikasiya edilmiş, yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən çoxsaylı qanun və normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresi ilə əməkdaşlıqda yerli demokratiyanın möhkəmləndirilməsi və inkişafı, onların işinin əlaqələndirilməsi məqsədilə bələdiyyələrin milli assosiasiyaları yaradılmışdır.

Bundan əlavə, hüquqi dövlətdə mühüm rola malik olan vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəaliyyətinə hər cür şərait yaradılmış, demokratik sistemin təşəkkülü prosesi çoxsaylı siyasi partiyaların və ictimai təşkilatların intensiv surətdə yaranması ilə müşayiət olunmuşdur. Respublikamızda fəaliyyət göstərən onlarca siyasi partiya və yüzlərlə qeyri-hökumət təşkilatları ölkənin ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edirlər.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qurub yaratdığı müasir müstəqil Azərbaycanda qanunun aliliyi, insan hüquqlarının təmini sahəsində effektiv müdafiə mexanizmləri, demokratik təsisatlar, mükəmməl qanunvericilik bazası, konstitusiya nəzarəti, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni üçpilləli

məhkəmə sistemi formalaşdırıldı, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti təkmilləşdirildi, yerli demokratiya bərqərar edildi, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına geniş imkanlar yaradıldı.

Ulu Öndərin təməlini qoyduğu demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prosesi bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilir. Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dönəmində aparılan və gələcəyə hesablanmış köklü hərtərəfli islahatlar müasir çağırışlara uyğun həyata keçirilərək beynəlxalq aləmdə təqdir olunan mühüm nailiyyətlər qazanılır.

Ən əsası isə, müstəqilliyimizin ilk illərində hüquqi dövlət quruculuğuna ciddi mane olan torpaqlarımızın Ermənistan tərəfindən işğalına 44 günlük Vətən müharibəsində Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son qoyularaq tarixi ədalət bərpa olunmuş, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ən ümdə vəsiyyəti və xalqımızın arzusu reallığa çevrilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Birinci kitab: iyun, 1993 – may, 1994 / Bakı, 1997, 612 s.
2. “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 29 sentyabr tarixli Sərəncamı
3. Aristotel. Politika. Bakı, 1997, 280 s.
4. Müstəqil Azərbaycan / Hüquqi dövlət quruculuğu (https://republic.preslib.az/az_a6.html)
5. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 280 s.
6. “Müasir hüquq sisteminin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu” / Elmi-praktiki konfransın materialları / Bakı, 2013, 138 s.

X Ü L A S Ə

Məqalədə hüquqi dövlətin təməl prinsipləri, o cümlədən Heydər Əliyev epoxasında müstəqil Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlət quruculuğu məsələləri elmi cəhətdən araşdırılmışdır.

Müəllif 1995-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə rəhbərliyi və müəllifliyi ilə ilk Konstitusiyanın qəbulu, insanın və onun hüquq və azadlıqlarının ali dəyər kimi bərqərar olunması, qanunun aliliyi, hakimiyyət bölgüsü, məhkəmə-hüquq islahatlarının hüquqi dövlət konsepsiyası kontekstində hərtərəfli təhlil etmiş, tarixi xronoloji prizmadan hüquqi dövlətin əsas elementlərinə geniş elmi yanaşma ortaya qoymuşdur.

Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qurub yaratdığı müasir hüquqi dövlət qanunun aliliyi, insan hüquqlarının təmini, demokratik təsisatlar, mükəmməl qanunvericilik bazası, üçpilləli məhkəmə sistemi, konstitusiya nəzarəti və yerli vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı üçün imkan yaratmış, bu proses bu gün ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən müasir çağırışlara uyğun davam etdirilir.

Камран Джафаров
старший консультант
отдела международного права и международного сотрудни-
чества
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской
Республики

**Гейдар Алиев и построение демократического правового
государства в Азербайджане**

R E Z Y U M E

В статье приводится научный анализ основополагающих принципов правового государства, в том числе вопросы построения демократического правового государства в независимом Азербайджане в период правления Гейдара Алиева.

Автор провел всесторонний анализ в контексте концепции правового принятия первой Конституции в 1995 году под непосредственным руководством и авторством Великого Лидера, утверждения человека и его прав и свобод как высшей ценности, верховенства закона, разделения властей, судебно-правовых реформ государства, а также подошел к основным элементам государства с широкой научной и исторической точки зрения.

В статье сделан вывод о том, что современное правовое государство, созданное национальным лидером Гейдаром Алиевым, предоставляет возможности для верховенства закона, прав человека, демократических институтов, совершенной правовой базы, трехуровневой судебной системы, конституционного контроля и развития местного гражданского общества, а президент Ильхам Алиев продолжает этот процесс с учетом современных вызовов.

Kamran Jafarov
Senior adviser of the
Department of International Law and International
Cooperation of the
Secretariat of the Constitutional Court of the Republic of
Azerbaijan

Heydar Aliyev and building a democratic legal state in
Azerbaijan

S U M M A R Y

In the article, the fundamental principles of the legal state, including questions of democratic legal state construction in independent Azerbaijan during the governance of Heydar Aliyev, were analysed from a scholarly perspective.

The author comprehensively analysed the adoption of the first Constitution in 1995 under the direct leadership and authorship of the Great Leader, the establishment of the human and their rights and freedoms as the highest value, the rule of law, separation of powers, judicial and legal reforms in the context of the concept of the legal state and revealed a broad scientific approach to the principal elements of the state from a historical standpoint.

The article concludes that the modern legal state established by national leader Heydar Aliyev has created opportunities for the rule of law, human rights, democratic institutions, a perfect legal framework, a three-tier court system, constitutional control, and the development of local civil society, with President Ilham Aliyev continuing this process in response to contemporary challenges.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KONSTITUSİYA MƏHKƏMƏSİNİN
MƏLUMATI

Redaktorlar:

Kamran Yusifov

Tələt Binnətzadə

Orxan Rzayev

Fidan Əlixanova

Cəmilə Məmmədova

Nigar Yusubova

Fidan Mövsümova

Günəl Kərimova-Səmədova

Çapa imzalanmışdır 14.06.2023.

Kağız formatı 70x100 1/16.

Fiziki çap vərəqi 14,0.

